माणिकचन्द-दिगम्बरजैनग्रन्थमाला, पञ्चम पुष्प।

उभयभाषाकविचक्रवर्ति-श्रीहस्तिमल्लविरचितं

मैथिली-कल्याणम्

नाटकम्।

पाढमनिवासि पण्डित मनोहरलालशास्त्रिणा

संशोधितम्।

प्रकाशिका—

माणिकचन्द-दिगम्बरजैनग्रन्थमालासमितिः।

श्रावण, वीर नि. संवत् २४४२।

विक्रमाब्द १९७३।

Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's Building, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay.

Published by Nathuram Premi, Honorary Secretary, Manikchand-Digambar-Jain-Granthamala-Samiti, Hirabag, Bombay.

प्रस्तावना।

हस्तिमल्लकवेः परिचयः।

सोऽय समस्तजगदूर्जितचारुकीर्ति
स्याद्वादशासनरमाश्रितशुद्धकीर्ति।
जीयादशेषकविराजकचक्रवर्ती
श्रीहस्तिमल्ल इति विश्रुतपुण्यमूर्ति॥ (अय्यपार्य)

एतदग्रथकर्तुर्**हस्तिमल्ले**ति नाम प्रथितमासीत्। अयं च गोविंदभट्टाख्यविदुष सूनुर्दाक्षिणात्य आसीत्। गोविंदभट्टो वत्सगोत्रीयो ब्राह्मण पूर्वमजैन आसीत्, पश्चाद्भगवत्समंतभद्रविरचितदेवागमसूत्राध्ययनेन जैनो जात.। ग्रंथस्यास्य द्वितीयपृष्ठे हस्तिमल्लेन सूत्रधारमुखेनाख्यापितः " सरस्वतीविस्मयनीयोपायनस्य भट्टार-गोविंदस्वामिसूनुना अजनापवनंजयप्रमुखाणामपि रूपकाणा प्रवर्तकेन विरचितं हस्तिमल्लेन। अस्मिन् तन कविना स्वपितृनाम्ना साकं यत् 'भट्टार' 'स्वामी' इत्येतत्पदद्वयं योजित ताभ्या प्रतीयते कदाचित् गोविंदभट्ट तदानीं साधुर्भट्टारको वा प्रथित स्यात्। अन्यच्च विक्रातकौरवीयप्रशस्तौ वीरसेन जिनसेन गुणभद्राद्याचार्यपरंपराया उल्लेखं कृत्वा लिखितं।

तच्छिष्यानुक्रमे यातेऽसंख्येये विश्रुतो भुवि।
गोविंदभट्ट इत्यासीद्विद्वान् मिथ्यात्ववर्जित.॥

तस्या यत् गोविंदभट्टो गुणभद्रादिशिष्यपरपराया निरूपित अनेनापीति प्रतीयते यद् गोविंदभट्टो गृही नासीत् साधुर्भट्टारको वा स्यात्।

अस्ति गोविंदभट्टो दक्षिणदेशनिवासी। तत्र स्वर्णयक्षी नाम्नी काचिद्देवी समाराधिता जाता। तत्प्रसादेन तस्य एतत्षट्पुत्रप्राप्ति. सजाता–१ श्रीकुमार, २ सत्यवाक्य, ३ देवरवल्लभ, ४ उदयभूषण, ५ हस्तिमल्ल, ६ वर्द्धमानश्च। एते षडपि

कवयो विद्वांसश्च बभूवु । हस्तिमल्लेन एतन्मैथिलीकल्याणनाटकस्य प्रस्तावनाया निजाग्रज सत्यवाक्यः 'श्रीमतीकल्याण' प्रभृतिग्रंथानां कर्ता प्ररूपितः परं सत्यवाक्यस्येदानींतनपर्यंत कोपि ग्रंथो नोपलब्धः । एतेषु कुमारकविनिर्मित आत्मप्रबोधाख्यो लघुग्रंथो ईडराख्यपुरस्य सरस्वतीभवने अस्ति । स हस्तिमल्लभ्रातृश्रीकुमारस्यैव वान्यस्य कस्यापीति न प्रतीयते ।

'राजावली' कथात ज्ञायते यत् हस्तिमल्लस्य पार्श्वपंडितादय पुत्रा आसन् लोकपालार्याख्य एकः शिष्यश्च । अवश्यमेव तेपि विद्वांस कवयश्च भविष्यति किंतु तेषां विषये नाद्यापि पर्यन्तं किञ्चिद् ज्ञातम् ।

हस्तिमल्लकवेरनुजस्य वर्धमानकवेर्विषये जनानामयं विश्वासोऽस्ति यत्स गणरत्नमहोदधिनामकव्याकरणविषयग्रंथस्य कर्त्ता, परमयं भ्रम । ततो गणरत्नकर्त्ता विक्रमसंवत् ११९७ अनुमिते अर्थात् हस्तिमल्लसमयात् सार्धशतवर्षपूर्वमासीत् । किंच स गोविंदसूरे शिष्य आसीत् अयं च गोविंदभट्टस्य सूनु । अन्यच्च स साधुरयं च गृहस्थ । अपरं च स श्वेतांबराम्नायी प्रतीयते अयं तु दिगंबरसंप्रदायानुगोस्ति ।

गणरत्नमहोदधिकर्ता श्वेतांबर आसीत् । अस्मिन् विषयेऽनेकानि प्रमाणानि सति । पूर्वं तु तेन स्वकीयग्रंथे यत् शतश उदाहरणानि दत्तानि तानि सर्वाणि अजैनानां श्वेतांबरग्रंथकर्तॄणामेव, दिगंबराणामेकमपि न दत्तं । द्वितीयं पूर्वोक्तोदाहरणेषु द्वौ श्लोकावेतादृशौ ययो श्वेतांबराणां प्रशंसा दिगंबराणां च निंदा कृतासीत् ।

यथा वीराचार्यणाम्—

युक्तं सितांबराणां तुम्बग्रहणं कुटुंबपरिहरणं ।
कथमन्यथा तरीतुं शक्यः संसारतोयनिधिः ॥

यथा श्रीसागरचंद्रस्य— (गणरत्नमहोदधि, पृष्ठ २२)

अकल्पितप्राणसमासमागमा मलीमसांगा धृतभैक्षवृत्तय ।
निर्ग्रंथतां त्वत्परिपंथिनो गता जगत्पते किं त्वजिनावलंबिनः ॥

(गणर पृष्ठ १६४)

गणरत्नमहोदधिकर्तृनिर्मितं किमपि सिद्धराजवर्णनाख्यं काव्यं वर्तते तस्मिन् चौलुक्यनरेशसिद्धराजस्य वर्णनमस्ति । एतत्काव्यस्यानेके श्लोका गणरत्नमहोदधावुदाहरणस्वरूपेणोद्धृता । अणहिल्लपुर (पाटण) नरेशस्य सिद्धराजस्य श्वेतांबरजैनसंप्रदाये महती कृपासीत् । अनेन प्रतीयते यत् गणरत्नमहोदधे कर्ता गुर्जरदेशसन्निकटस्थः श्वेतांबरश्च स्यात् । सिद्धराजाणहिल्लपुरप्रशंसाया कश्चिदपि दिगंबराम्नायी ग्रंथो लिखिष्यतीति न किंचित्संभावना प्रतीयते ।

साराश इत्येव यत् हस्तिमल्लस्य भ्रातुर्वर्धमानकवे गणरत्नमहोदधिकर्तुश्च नामसाम्यं विहाय नान्यः कोपि सबध. । अस्मिश्च विषये ऽनेकानि प्रमाणानि निरूपयितुं शक्यानि।

हस्तिमल्लो महान् प्रख्यातकवि प्रतीयते । तस्य विरुदावल्याः प्रशंसासूचक-पदेभ्य एतत् सूचितं भवति। विक्रांतकौरवे स स्वं सरस्वतीस्वयंवरवल्लभ, महाकवित-ल्लजेति निरूपितवान् । प्रथस्यास्याते स स्वीय नाम ' सूक्तिरत्नाकरेति प्रथयामास । तस्याग्रजेन सत्यवाक्येन स ' कवितासाम्राज्यलक्ष्मीपति ' इति कथयित्वा सबोधित ।

अनेन प्रतीयते हस्तिमल्ल इति कवेरिदं वास्तविकनामधेय नास्ति किंत्विदं तद्गुण-विशेषेणैव निक्षिप्त । अस्मिन् विषये अय्यपार्यनामककविदुषा विरचिते जिनेंद्रकल्या-णाभ्युदयनाम्नि ग्रंथे श्लोको दत्त —

सम्यक्त्वं सुपरीक्षितुं मदगजे मुक्ते सरण्यापुरे
चास्मिन् पाण्ड्यमहीश्वरेण कपटाद्धंतुं स्वमभ्यागते ।
शैलूषं जिनमुद्रधारिणमपास्यासौ मदध्वंसिना
श्लोकेनापि मदेभमल्ल इति यः प्रख्यातवान् सूरिभि· ॥ १६ ॥

अनेन प्रतीयते यत् हस्तिमल्लेन हन्तुमागतस्य मदमत्तहस्तिनो मदो दूरीकृतः कश्चिज्जिनमुद्राधारी धूर्तश्चैकेन श्लोकेन निर्मदीकृत । अतस्तस्य नाम मदेभमल्लो हस्तिमल्लो वा प्रथित ।

विक्रांतकौरवनाटकस्य प्रथमांकेपि श्लोको वर्तते तस्मिन् कवेर्हस्तियुद्धे विजयप्राप्ते-स्तन्निमित्तकपाण्ड्यनरेश्वरद्वारा सत्कारप्राप्तिरुल्लेखोऽस्ति—

श्रीवत्सगोत्रजनभूषणगोपभट्ट-
प्रेमैकधामतनुजो भुवि हस्तियुद्धात् ।
नानाकलांबुनिधिपांड्यमहेश्वरेण
श्लोकैः शतैस्सदसि सत्कृतवान् बभूव ॥ ४० ॥

उपर्युक्तश्लोकद्वयेनांजनापवनंजयस्य निम्नलिखितप्रशस्तिश्लोकेन प्रतीयते यत् हस्ति-मल्ल पाण्ड्यदेशीयराज्ञ· कृपापात्रोऽभूत् तद्राजधान्या च स्वबन्धुभि सह निवासं चकार—

श्रीमत्पाण्ड्यमहीश्वरे निजभुजादंडावलंबीकृते
कर्णाटावनिमंडलं पदनतानेकावनीशेऽवति ।
तत्प्रीत्यानुसरन्स्वबंधुनिवहैर्विद्वद्भिराप्तैस्समं
जैनागारसमेतसंतरनमे (?) श्रीहस्तिमल्लोऽवसत् ॥

---

१ अय्यपार्येण १३७६ विक्रमसंवत्सरे जिनेंद्रकल्याणाभ्युदयस्य रचना कृता ।

द्रविडदेशसन्निहितस्य मदुरा (दक्षिणमथुरा) या समीपस्थप्रदेशाना पाण्ड्य-देश इति नाम आसीत् । कविस्थितिसमये तत्रत्य. पाण्ड्यमहेश्वरो नृपो बभूव । अयं सुंदरपाण्ड्य (प्रथम) स्योत्तराधिकारी स्यात् । तस्य राज्यकाल १३०७ वि० संवत्सरात्प्रारंभो भवति । एनं कवी राजाधिराज-नानाकलाबुनिधीति लिखितवान् अयं कवेर्महदादरश्चकार ।

कर्णाटककविचरितस्य कर्त्रा हस्तिमल्लकविसमय· ई० सन् १२९० अर्थात् १३४७ विक्रमाब्दो निश्चित. । अयमेव च सम्यक् प्रतीयते, यत अय्यपार्येन स्वीयजिनेन्द्र-कल्याणाभ्युदयग्रंथ· १३७६ विक्रमाब्दे समाप्तिं नीत·, तस्मिंश्च हस्तिमल्लस्योल्लेख· कृत· । स चोल्लेख एतादृशो येन हस्तिमल्लस्तत्समकालीन तस्य कविना समं साक्षात्परिचयो वा प्रतीयेत ।

हस्तिमल्लो गृहस्थ आसीत् न गृहत्यागी, एतत्कथनस्योल्लेखो नेमिचन्द्रकृतप्रतिष्ठा-तिलकस्यास्मिन् श्लोके कृत —

परवादिहस्तिनां सिंहो हस्तिमल्लस्तदुद्भवः ।
गृहाश्रमी बभूवार्हच्छासनादिप्रभावकः ॥ १३ ॥

हस्तिमल्लो महान् प्रसिद्धकवि प्रतीयते । तस्य प्रतिभा पर तन्नाटकेभ्य अनुमीयते । अधुनापर्यंत तस्य केवलं नाटकग्रंथा एव उपलब्धाः, तेष्वेको विक्रांतकौरव प्रकाशित । द्वितीयोऽस्य मैथिलीकल्याणरूपकग्रंथ प्रकाश्यते । तृतीय सुभद्राहरण चतुर्थोऽ जनापवनंजयश्चापि उपलब्धा आसन्, ययो प्रकाशने प्रयत्नो विधास्यते । हस्ति-मल्लस्यैक आदिपुराण पुरुचरित वा नाम ग्रंथ **श्रीदौर्बलिशास्त्रिणां** सरस्वती-भवने वर्तते यस्मिन्नेकसहस्रानुमिता श्लोका सति, परं स अस्मद्दृष्टिपथे नायात ।

देवचंद्रकविः स्वीय ‘ राजावलीकथाया ’ हस्तिमल्लमुभयभाषाकविचक्रवर्तीति लिखितवान् । अनेन प्रतीयते यत्स संस्कृतं विहाय कनडीभाषायाश्च कविरासीत् एतद्भाषाया चापि तेन रचना विहिता स्यात् । अस्य ग्रंथस्य संशोधनेऽस्माकं मित्रवर्येण श्रीयुत **कुमारय्या** इतिनाम्ना विदुषा सहायता कृतातस्तेभ्योंत·करणेन शतशो धन्यवादं ददामीति । कृत पल्लवितेनेति शम् । *

हीराबाड़ी बम्बई नं ४
श्रावण कृष्ण त्रयोदशी
संवत १९७३ वि०

निवेदक —
मनोहरलाल-शास्त्री,

---

* श्रीयुत नाथूरामप्रेमी–जैनहितैषिसम्पादकेन हिन्दीभाषाया लिखितस्य लेखस्यानुवादोऽयम् ।

माणिकचन्द दिगम्बर-जैनग्रन्थमालाकी नियमावली।

१-इस ग्रन्थमालामें केवल दिगम्बर जैन सम्प्रदायके संस्कृत और प्राकृतिक भाषाके प्राचीन ग्रन्थ प्रकाशित होंगे। यदि कमेटी उचित समझेगी तो कभी कोई देशभाषाका महत्त्वपूर्ण ग्रन्थ भी प्रकाशित कर सकेगी।

२-इसमें जितने ग्रन्थ प्रकाशित होंगे उनका मूल्य लागत मात्र रक्खा जायगा। लागतमें ग्रन्थ सम्पादन कराई, सशोधन कराई, छपाई, बंधाई आदिके सिवाय आफिस खर्च, व्याज और कमीशन भी शामिल समझा जायगा।

३-यदि कोई धर्मात्मा किसी ग्रन्थकी तैयार कराईमें जो खर्च पड़ा है वह, अथवा उसका तीन चतुर्थांश, सहायतामें देंगे तो उनके नामका स्मरणपत्र और यदि वे चाहेंगे तो उनका फोटू भी उस ग्रन्थकी तमाम प्रतियोंमें लगा दिया जायगा। जो महात्मा इससे कम सहायता करेंगे उनका भी नाम आदि यथायोग्य छपवा दिया जायगा।

४-यदि सहायता करनेवाले महाशय चाहेंगे तो उनकी इच्छानुसार कुछ प्रतियाँ जिनकी संख्या सहायताके मूल्यसे अधिक न होगी मुफ्तमें वितरण करनेके लिये देदी जायंगी।

५-इस ग्रन्थमालाकी कमेटी द्वारा चुने हुए ग्रन्थ ही प्रकाशित होंगे।

पत्रव्यवहार करनेका पता—

नाथूराम प्रेमी,

हीराबाग, पो. गिरगाव, बम्बई।

माणिकचन्द-दिगम्बरजैनग्रन्थमालासमिति ।

(प्रबन्धकारिणी सभाके सभ्य)

श्रीमान् सेठ सिदराम पिराजी।

श्रीमान् सेठ सिदरामजी सतारा जिलेकी तासगाँव तहसीलके 'सावळज' नामक ग्रामके रहनेवाले हैं। आप दिगम्बराम्नायको माननेवाली कासार नामक जैनजातिके पुरुष रत्न हैं। आप बड़े ही सज्जन, धर्मात्मा और जैन-धर्मके ज्ञाता हैं। संस्कृत, हिंदी, कानडी और मराठी, भाषाके आप अच्छे जानकार हैं। मराठी आपकी जन्म-भाषा है। संस्कृत जैनग्रन्थोंका तो आप नित्यही स्वाध्याय किया करते हैं। दिगम्बर और श्वेताम्बर दोनो सम्प्रदायके ग्रन्थोंका आपने स्वाध्याय किया है। जैनधर्मके संस्कृत साहित्यको प्रकाशित करनेकी ओर आपकी बड़ी रुचि है। आप कहा करते हैं कि जैनोंका सबसे प्रथम कर्तव्य अपने प्राचीन साहित्यका प्रकाशित करना है। क्योंकि जैनसाहित्य ही जैनधर्मका जीवन है।

जैनसाहित्यका प्रचार करनेके लिए आपने इस ग्रन्थकी ५०० प्रतियाँ लेनेकी कृपाकरके इस संस्थाको उपकृत किया है। इस ग्रन्थमालाको सहायता देनेकी आप और भी सदिच्छा रखते हैं। अन्य धर्मात्माओंको आपका अनुकरण करना चाहिए।

श्रीमान् सेठ सिद्‌राम पिंगाजी ।

The Manoranjan Press, Bombay

ॐ

नमः परमात्मने ।

अथ श्रीमद्हस्तिमल्लकविविरचितं

मैथिलीकल्याणं

नाटकम् ।

य प्रस्तोता त्रिलोक्यां प्रतिहतविपदां समतानां कृतीनां
यं च स्तोता स्वयं च स्तुतिशतपदवी वाग्वधूवल्लभानाम् ।
कल्य कल्याणभागिश्रियमनुपरमामाप्तवानाप्तरूपः
सोऽयं भद्रं विधेयाद्दशरथतनय साधु वो रामभद्र. ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधार—अलमतिविस्तरेण । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्ये इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नटी—अंज्ज इयम्मि ।

सूत्रधार.—गृह्यता नेपथ्यरचना ।

नटी --किं णु खु दाणि अज्जो सविसेसं समसुओ सर्गाआरम्भे ।

---

१ आर्य इयमस्मि । २ किं नु खलु इदानीं आर्य सविशेष समुत्सुकः संगीतारंभे ,

सूत्रधार —आर्ये साधु लक्षितं अद्य खलु वसतोत्सवे सबहुमानमाहूयाज्ञापितोऽस्मि विशेषवेदिन्या गृहीतनाट्यशास्त्रोपनिषदा परिषदा, यथा मैथिलीकल्याणदर्शनोत्सुक सकलोपि सामाजिकजनः, भवानेव तत्र निष्णातः तदिदानीं तदेव तावत् यथावत्प्रयोक्तव्यमिति ।

नटी—कुदो[1] खु पेक्खआण एअंतदो तहि आसंघा ।

सूत्रधार.—आर्ये किं न जानीषे तत् खलु निखिलशास्त्रतीर्थावगाहपवित्रीकृतधिषणस्य मध्यमलोकधिषणस्य निःशेषनिःपीतधर्मामृतरसायनस्य सरस्वतीविस्मयनीयोपायनस्य भट्टारकगोविंदस्वामिन सूनुना श्रीकुमारसत्यवाक्यदेवरवल्लभोदयभूषणाना सुभाषितरत्नभूषणानामनुजेन कवेर्वर्धमानस्याग्रजेनांजनापवनंजयप्रमुखाणामपि रूपकाणां प्रवर्तकेन विरचित हस्तिमल्लेन ।

नटी— तेण[2] हि जुंजइ तदो एव खु अस्सवि तहि बहुमाणो ।

सूत्रधार —को वा न बहु मन्यते । एवं च खल्वसौ श्रीमतीकल्याणप्रभृतीना कृतीनां कर्त्रा सत्यवाक्येन सूक्तिरसावर्जितचेतसा ज्यायसा कनीयानप्युपश्लोकितः ।

किं वीणागुणरंकृतैः किमथवा सांद्रैर्मधुस्यान्दिभि—
र्विभ्राम्यत्सहकारकोरकशिखाकर्णावतंसैरपि ।
पर्याप्ता. श्रवणोत्सवाय कविता साम्राज्यलक्ष्मीपते
सत्यं नस्तव हस्तिमल्लसुभगास्तास्ता. सदा सूक्तयः॥ २ ॥

नटी—वसीकरेइ[3] खु कविअणं सुभासिदं ।

सूत्रधार —साधूक्तं तथापि सज्जेषु तेषु तेष्वपि काल परितः परिधेयेषु कविः सूक्तिभिरेवात्मानं काव्यव्यसने विनोदयति ।

---

१ कुत खलु प्रेक्षकाणा एकातत तस्मिन्नासक्ति । २ तेन हि युज्यते तत एव खलु अस्यापि तस्मिन् बहुमान । ३ वशीकरोति खलु कविजनं सुभाषितं ।

नटी—कविअण्णओ व खु कव्वपरिस्समाभिण्णो ।

सूत्रधार—अगोचर. खल्वय पृथग्जनस्य । कुत· ।

नासाग्राहितलोचनो नियमिताशेषेंद्रियोपप्लवो
नि·संबाधविविक्तवासनिरतो ध्यानैकतानः कविः ।
यत्स्वात्मन्यपरोपदेशविषयं वस्त्वंतरं केवलं
स्वेनांतःकरणेन पश्यति सुखी तत्केन वा ज्ञायते ॥ ३ ॥

किंच—

अनादृत्य श्रुत्वा चलयति शिर· कश्चन शनै-
र्विजिह्माक्षः पश्यन् विहसति च पार्श्वस्थमपरः ।
प्रसादं सूक्तीनामकृतसुकृत कृत्रिमबुध
किमीहे निबद्धु दुरधिगमभावा हि कवयः ॥ ४ ॥

नटी—अज्ज सुट्ठु भणिअं ।

सूत्रधारः—आर्य तदिदानी रंगप्रसाधनहेतोरिममेव मकरकेतनकीर्तिप्रसरसुकुमारचंद्रिकाभिराम मलयपवनशिथिलिताविरहिजनधैर्यग्रंथिं मदनमागधमधुपगानावमानितमानिनिमानग्रहमभ्यग्रविकसत्सहकारकोरकशिखापरिपूरितकुसुमशरशरधिरध्रं सवर्धमानोत्कलिकासहस्रमज्जत्कामिलोक वर्तमानरमणीय वसतसमयमधिकृत्य गीयतां तावत् ।

नटी—अज्ज तहा । (गायति)

वासंतिएहि बहु महु,-धाराणिस्संदबिंदुसिसिरेहिं ।
मंदाणिलेहि रुणा होसदि दिवा ससिसणाहो ॥ ५ ॥

सूत्रधारः—आर्ये सुष्ठु गीत । विहरति चक्रवाकमिथुन सुखेन पुलिनाकणेषु सरसो रमयति पद्मिनीषु रमणी सलीलमिह राजहंसरसिकः । मधुस-

१ कविजना वा खलु काव्यपरिश्रमाभिज्ञा । २ आर्य सुष्ठु भणितम् । ३ आर्ये तथा । ४ वासंतिकैर्बहु मधुधारानिष्पन्नबिंदुशिशिरै । मंदानिलैराच्छादिता भविष्यति दिव शशिसनाथा ।

मयावताररमणीयमेतदधुना मनांसि हरति प्रमदवनं विकासिसुकुमारचूतकलिकाकलापसुभगम् ।

नटी—अज्ज सुट्ठु भणिअं । अज्ज हि—

सो अइरा आरामो कअसोहयंव महुररससुहाए ।
सीदाए एदाए ओतिण्णवसंतलच्छीए ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये)

साधु अवितथवादिनी भूया ।

नटी—(श्रुत्वा सविस्मय) अंत्थ कि एय ।

सूत्रधार—आर्ये एष खलु दाशरथिर्मिथिलेश्वरतनयापरिणयनोपयिकमन्विच्छन्नार्यानिगदित साधुकारेण प्रतीच्छति ।

नटी—अंज्ज किवा तस्स अप्पणो अत्थे मए मन्तिअ ।

सूत्रधार—आर्ये त्वया तावत सोऽचिरात आराम कृतशोभयेव मधुरससुखया सीतया अवतीर्णवसंतलक्ष्म्या इति निगदितं । अनेन पुन स अपि राजा रामः कृतशोभ एव मधुरससुखया सीतया एतया अवतीर्णवसतलक्ष्म्या इति गृहीत ।

नटी—(सविस्मयं) जंजइ अहो उभअस्सवि अत्थस्स सद्दाण अविसंवादो ।

सूत्रधारः—आर्ये इतस्तावद्यावा नेपथ्यशेषे प्रोत्सहावहे ।

नटी—जं अज्जो आणवेदि ।

(इति निष्क्रातौ) **इति प्रस्तावना ।**

---

१ आर्य सुष्ठु भणित । अद्य हि—सः अचिरात् आराम कृतशोभयेव मधुरससुखया । सीतया एतया अवतीर्णवसतलक्ष्म्या २ अत्र किमेतत । ३ आर्य कि वा तस्यात्मनोऽर्थे मया मन्त्रित । ४ युज्यते अहो उभयस्यापि अर्थस्य शब्दानामविसवाद । ५ यदार्य· आज्ञापयति ।

प्रथमोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति हृष्टो राम.)

राम —अद्य खलु निर्विकल्पं संपूर्णकल्पा न. संकल्पाः । कुतः ।

उपनमति मनोरथास्पदं सपदि फल सुलभेतरं च तत् ।
श्रुतिपथसुखमित्थमुत्थित यदसुलभश्रवण वचः श्रुत ॥ ७ ॥

इय च पुनरिदानीमलब्धदर्शनोत्सवानामप्यस्माकं वैदेहीसमागमाय समुचितदृष्टातप्रत्ययात् प्रत्याशा प्रादुरभूत् । यथा—

दूरस्थमेतन्मिथुनं यदिष्ट्या
समानमिष्यत्यचिरादवश्यम् ।
मिथ: पृथग्भूतमिदं यथैव-
मर्थद्वयं संघटमानमास्ते ॥ ८ ॥

(सहास) केयं कामिनः शली । यदसौ—

श्रुतं यद्वा तद्वा नयति मदनोद्दीपनपदं
प्रकृत्या यच्चित्तं गणयति च तत्तापजननम् ।
यदवाप्तौ वांछत्तदनु तदपि द्वेष्टि सहसा
कथं पार्श्वग्राहो न हसति जन कामुकजनम् ॥ ९ ॥

किंचान्यत्—

संतापानां कांतानिबंधनं यैव दुर्निवाराणाम् ।
तामेव किलान्विच्छति तेषामिच्छन् प्रतीकारम् ॥ १० ॥

(सस्मित) इत्थ कामिजनमुपालभमाना. स्वयमपि तत एव निर्वृत्तिमलभमाना वयमेवात्रोदाहरण । मा तावद्धी: अनीदृशि खल्वहमुपहासभूमिः प्रेक्षावतां । कुत.—

१ नि.सशय । २ मनोरथा । ३ जनयति । ४ समीपस्थ ।

वैदेही सकृदप्यसौ मम दृशोर्नैवाभवत्संनिधौ
विस्रंभः क्व च नैव तिष्ठतु मिथः का संकथायाः कथा ।
सा चास्मिन्मिथिलापुरे वयमितः पूर्वं ह्ययोध्यापुरे
श्रुत्वैव स्मरगोचरे विनिपतेत्को नाम मत्तः परः ॥ ११ ॥

इदं च पुनरिहात्याहितं ।

अस्मादृशां दुर्लभदर्शनाया-
मुत्कंठमानो जनकात्मजायाम् ।
मानोपरोधादसमीक्ष्यकारि
कथं न जिह्रेम्यहमात्मनोपि ॥ १२ ॥

(विचित्य) अलममुना शोचनीयेन ममाद्वितीयस्य मेघोत्कंठासुलभेन संजल्पेन । येनैव सह सीतासदर्शनोपायं विमृश्यन्ननेनं संतापभरं लघकरोमि । स चेदिदानी चिरायति वयस्यगार्ग्यायण. ।

(ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः–दाणि खु मे सुलहदसणिज्जदाए अओज्झाउरिए एअ मिहिलाउरिं पेक्खंतस्स णअणाण णिव्वदी जादा । विसेसदो उण दाणि वसंतसवसमाअमकुसुमिदुज्झाणदसणकोदुएण महणाराहणकोदूहलेण पुप्फावचयकंखाए जलकेलिदोहलेण वसतदोलारोहणसमुसुअदाए पढममउ-

१ सभाषणस्य । २ इदानीं खलु मे सुलभदर्शनीयतया अयोध्यापुर्याः एनां मिथिलापुरीं पश्यतः नयनानां निर्वृत्तिर्जाता । विशेषतः पुनरिदानीं वसंतोत्सवसमागमकुसुमितोद्यानदर्शनकौतुकेन मदनाराधनकुतूहलेन पुष्पावचयकाक्षया जलकेलिदोहलेन वसंतदोलारोहणसमुत्सुकतया प्रथममुकुलितस्वहस्तसंवर्धितप्रमदवनद्रुमसंभावनसत्वरतया च गृहीतसुकुमारवासंतिकवेषेण इतस्ततः सविभ्रमं परिभ्रमता स्त्रीलोकेन सह सचारिणा च प्रेक्षकजनेन निरतिशयां शोभामुद्वहति मिथिलापुरी । एवं च पुनर्नयनचापल्यात् गोवालकुलमार्गेणैव परिभ्रमता मया वयस्यो विनिसृतः एतावतीं पुनः वेलां मामपश्यन् अपरिचितदेशसुलभया तंद्र्या मन्ये मयि समन्युस्तिष्ठति । तस्माद्यावद्वयस्यमेव यास्यामि ।

लिअसहत्थसंवड्ढिअपमद्वणद्दुमसंभावणसत्तुरदाए अ गाहिअसोमारवासंति- अवेसेण इदो तदो सविब्भम परिब्भमत्तेण इत्थिआलोएण सह संचारिणा अ पेक्खअजणेण णिरंदिसअ सोहं उव्वहइ मिहिलाउरी। एव च पुणो णआण- चावलादो गोवालउलमग्गेण विअ परिब्भमतेण मए वअस्सो विणिसरिदो एत्तिअ पुण वेलं मं अदक्खतो अपरिचिददेससुलहाए तंदिए मण्णे मयि समण्ण चिट्ठइ।ता जाव वअस्स एव समासिदेमि। (परिक्रम्यावलोक्य च) ऐसो खु वअस्सो असहाओ जं एव म पडिवालतो चिट्ठइ जाव उपसप्पेमि। (उपसृत्य) जेदु पिअवअस्सो ।

रामः–(दृष्ट्वा साधिक्षेप) अहो अत्र भवतोप्यात्मंभरेरियत. कालस्य स्मृतिपथं वयमतिवर्तिष्माहि ।

विदूषकः–मा खु म तुम असूएहि । अह खु मिहिलाउरि वसंतूसवसि- रिदसणेण विम्महिओ तुए विणा त पेक्खिदु अक्खमो इदा आहिंडिओ ।

राम.—तेन हि वसतोत्सवसवर्धितविभवा मिथिलापुरीमवलोकयतो वयमपि विलोचनं विलोभयामः ।

विदूषकः—तेण हि गच्छाम ।

राम —गच्छाग्रत ।

विदूषक —इदो[६] ।

(उभौ परिक्रमत)

विदूषक —(पुरो निर्दिश्य) वअस्स पेक्ख एसो खु सुहसमंचरत-

१ एष खलु वयस्योऽसहाय यदेव मा प्रतिपालयन् तिष्ठति यावदुपसर्पामि,। २ जयतु प्रियवयस्य । ३ सतिरस्कार। ४ मा खलु मा त्वमसूययाहं खलु मिथिलापरि वसतोत्सवश्रीदर्शनेन विस्मित त्वया विना तां प्रेक्षितुमक्षम इत आगत । ५ तेन हि गच्छाम । ६ इत । ७ वयस्य पश्य एष खलु सुखसमुच्चल- च्चचरीकनिनदप्रणर्तितपर मयूर सुदूरापतत्सुरभिपरिमल पिष्टातकचूर्णवर्णक- चित्रितगगनभित्तिक । सुमधुरश्रूयमाणमधुपस्खलद्गणिकाजनगीतपेशलो युवजनधैर्य- खिलीकरणकवाटको वेशवाटक ।

च्चरीअणिणद्पणज्जअपर मइउरो सुद्दरावडतसुरहिपरिमलो पिट्ठादय-चुण्णवण्णअचित्तिअगअणभित्तिओ समहुरसुणिज्जंतमहुपअखिलज्जंतगणि-आजणग्गीअपेसलो जुवजणधीरखिलीकरणकबाडओ वेसवाडओ ।

रामः—वयस्य सम्यगुपलक्षितम् ।

आपादयंतो रतिलंपटानां
यूनाममी वीथिविहारमैत्रीम् ।
विलासिनीमाल्यविलेपगंधैः
स्त्यायंति सायंतनगंधवाहाः ॥ १३ ॥

(अग्रतोऽवलोक्य)

प्रत्यंगोद्भिद्यमानस्तनमुकुलकृतप्राभृतार्घ्यैरुरोभि-
र्दंतोन्मेषोपहारैः प्रहसितवदनैर्लोलनार्यैर्वचोभिः ।
विभ्रांतोत्फुल्लनेत्रा ललितभुजलतामंदविक्षेपलीलाः
कंदर्पं दर्पयंत्यो भृशमिह गणिका दारिकाः संचरंति ॥ १४॥

विदूषकः—वंअस्स पेक्ख एत्थ महामदविब्भमवेसवहूणं ।

रामः—(निर्वर्ण्य)

अंसापांतविलंबिकेशरचनास्विद्यत्कपोलास्फुर—
द्बिंबोष्ठ्यो मधुपानमथरपदन्यासस्वननूपुरा ।
व्याकीर्णालकवासचूर्णकलुषा व्याघूर्णमानेक्षणा
लीना नृत्यरसेन वेशवनिता रथ्यामलंकुर्वते ॥ १५ ॥

(नेपथ्ये)

एषा खलु भर्तृदारिका सीता कामदेवायतनपर्यंतोपवनदोलागृहे वसन्तदोलारोहणोपहारेण वसंतमाराधयितुमागमिष्यति । तदिदानीं ।

इतस्तावत्सर्वाः परिजनवृता वेशवनिता
वसंतार्हाहार्यैर्द्विगुणितवसंतोत्सवगुणाः ।

१ वयस्य पश्यात्र महामदविभ्रमवेशवधूनाम् ।

मरुन्मंदाक्षेपोच्चलितमकरांकध्वजपटं
मदोद्भेदस्थान विशति रतिनाथस्य भवनम् ॥ १६ ॥

किं च ।

मृदंगं वाद्यंतां मधुरमिदमार्दंगिकजनैः—
ध्रुवं गेयं गेय श्रवणसुभगं गातृभिरपि ।
सलील नर्त्तक्यो विरचयत संगीतरचनां
कृतप्रेक्षोत्सुक्यो भवतु विटसामाजिकजनः ॥ १७ ॥

राम —(श्रुत्वा सहर्ष) वयस्य कामदेवभवनपर्यंते वसतदोलारोहण करिष्यति विदेहेश्वरदुहितेत्युद्घोष्यते तदिदानीं तस्यैव मार्गमादर्शय येनाहं मैथिलीदर्शनेन चक्षुषी सफलीकरोमि ।

विदूषक —जं भव आणवेदि । इदो इदो

(उभौ परिक्रामत)

राम.— (सोत्कंठं)

प्रारंभाभिमुखे पयोदसमये या चातकस्योत्कता
शीतांशौ निषधाचलांतिकगते हर्षश्चकोरस्य य. ।
आश्वासो मधुपस्य चूतविटपे यो निष्कसत्कोरके
सीतादर्शनसन्निकर्षजनिता तादृग्ममासौ धृतिः ॥ १८ ॥

विदूषकः—वअस्स वर कामदेव वरअ ।

रामः—(निर्वर्ण्य) अहो निरातिशया लक्ष्मी । इह हि—

वामनाप्रवदीनचीनवसनश्लिष्यत्तुलाकोटिना
श्लिष्टाद्धोरुकबद्धलक्ष्यवपुषा वामेतरेणांघ्रिणा ।
आमृष्टस्तनपत्रभंगकपिशैः संव्यानकौशेयकैः
संवृण्वंति समंततस्तु वदना धैर्यो यशः कामिनाम् ॥ १९ ॥

---

१ यद्भवानाज्ञापयति । इत. इत । २ वयस्य वरं कामदेवं वरय ।

(अन्यतोऽवलोक्य) अहो भावानामपि रसांतरमास्कंधमाम्रेडितानि विलसितानि । तथाहि ।

इयं व्रीडा व्रीडामनुभवति रम्यां मृगदृशा-
मुदग्रामुत्कंठां भजति पुनरुत्कंठितमपि ।
स्वयं लीला लीलांतरमुपगता माद्यति मदो
विलासैर्विभ्रांतं भवति मदनो जातमदनः ॥ २० ॥

(नेपथ्ये)

वसत्यैह

विदूषकः—वैअस्स ओसरणसद्दो सुणिअदि मण्णे आअच्छादि तत्तहोदी सीदा । किं अत्थ काअव्वं ।

रामः—(विलोक्य) वयस्य एष इदानीं कृतमकरध्वजपूजोपस्थानो दोलागृहाभिमुखो निर्गच्छति वारविलासिनीजन तदनुपलक्षिता एव वय विविक्ते कामदेवगृहाभ्यंतरे स्थास्याम ।

विदूषकः—एव्वं करेह्म ।

(तथा कुरुत)

(ततः प्रविशति सपरिवारा सीता विनीता च)

विनीताः—ईदो इदो भट्टिदारिआ ।

(सर्वा परिक्रामति)

विनीता—(पुरो निर्दिश्य) एँअ खु कअपुप्फोपहारालंकारं रअणचुण्णणिव्वत्तिअवसंतपूआसमुदायारं समंतदो सज्जीकअं दोलाघरअं जाव पविसदु भट्टिदारिआ ।

---

१ अपसरत । २ वयस्य अपसरणशब्दः श्रूयते मन्ये आगच्छति तत्रभवती सीता किमत्र कर्तव्यं । ३ एवं कुर्मः । ४ इत इत भर्तृदारिका । ५ एतत्खलु कृतपुष्पोपहारालंकारं रत्नचूर्णनिर्वर्तितवसतपूजासमुदाचारं समंततः सज्जीकृतं दोलागृहं यावत् प्रविशतु भर्तृदारिका ।

सीता—जं पिअसही भणादि ।

(सर्वाः प्रविशंति)

विनीता—(दोला हस्तेन गृहीत्वा) एसा तुमं पडिवालेइ रअणदोला जाव आरोहदु भट्टदारिआ ।

सीता–सहि तेण हि आरुहेमि देहि मे हत्थावलंबं ।

विनीता–जं भट्टिदारिआ आणवेदि । (तथा करोति)

सीता–(दोलामधिरोहति) **विनीता**–(आकर्षणरज्जुमाक्षिपति) ।

सीता–सहिओ जाव गाअम्ह ।

सख्यः–जं पिअसही भणादि ।

(सर्वा गायंति)

दंसणसमूसुओ सपइ पिअं पिआदसिदसमाअमो पावइ खु कोदुअं ।

राम –वयस्य दोलागृहमुपागता न वा जानकीति कथं जानीमः ।

विदूषकः–इदो ओसरिअ अमुणा पक्खदुवारेण हं पेक्खेमि । (तथा कृत्वा) आरूढायेव तत्तहोदी दोला ।

राम –(सहर्षः) तेन हि सफलप्रयत्ना स्म । (उपसृत्य विलोक्य च सोत्कंठं)

उत्कंठानां बीजं मनोरथानां परिश्रमस्थानम् ।
हृदयस्य समुच्छ्वसितं तदिदं मम सपदि सन्निहितम् ॥२१॥

विदूषक.–एसो सअं चेअ देवी लच्छित्ति समत्थेमि ।

१ यत्प्रियसखी भणति । २ एषा त्वां प्रतिपालयति रत्नदोला यावदारोहतु भर्तृदारिका । ३ सखि तेन हि आरोहामि देहि मे हस्तावलंबनं । ४ यद्भर्तृदारिका आज्ञापयति । ५ सख्य यावद्गायाम । ६ यत्प्रियसखी भणति । ७ दर्शनसमुत्सुक संप्रति प्रियां प्रियदर्शितसमागमः प्राप्नोति खलु कौतुकं । ८ इतोवसृत्यामुना पक्षद्वारेणाहं पश्यामि । ९ आरूढैव तत्रभवती दोलाम् । १० एषा स्वयं चैव देवी लक्ष्मीति समर्थयामि ।

राम –(निर्वर्ण्य) अहो रूपानुरूप वयः वयोनुरूपं लीला लीलानुरूपो विभ्रमो विभ्रमानुरूप सौष्ठव । किंच ।

स्वयं सौंदर्यसर्वस्वमसाधारणसुंदरम् ।
अनया लब्धतादात्म्यमात्मानं श्लाघते ध्रुव ॥ २२ ॥

विनीता—भट्टिदारिए जइ वसंतदोलारोहण संमानिदु इच्छसि तदो तुम वि गाएहि ।

सीता—हला कि म अतिमेत्तप्पससाए लहू करेसि । होदु ण दाव पिअसहिवअण लंघेमि दस्सणसमूसु (इतिपूर्वोक्तमेव गायति) ।

रामः-(श्रुत्वा सहर्ष स्वगत) हत मामिवोद्दिश्येदमुक्त (प्रकाश) अये इयमनवद्यवर्षानुसरणसरसामंदनिष्यदमानमधुरसाहितानुरागकंदलितकंदर्पकेलिर्वसंतविभ्रमभूषा कामाजिभाषा (निर्वर्ण्य) अहो आभिजात्यं गीतस्य । पश्य ।

सालंकारमनिष्ठुराक्षरपदं प्रव्यक्तवर्णक्रम
पूर्णागं सलयं कलानियमितं प्रस्पष्टतानश्रुतिः ।
तत्कालोचितगेयवस्तुरचितां प्रासादर्कि च ध्रुवा-
माश्रित्यैव हि गीतमेतदधुना गीतं सुकण्ठ्यानया ॥ २३ ॥

अतिमात्र च सा प्रसाधिता दोलारोहणेन । अस्या हि ।

मृदुतररणत्कांचीदाम क्वणन्मणिनूपुरं
निकषदलकप्रांतक्लाम्यद्विशेषकवर्णकम् ।
शिथिलकवरीबंधं स्विद्यत्कपोलतलं वपुः
श्रियमपि परां दोलारोहच्छलादधिरोहति ॥ २४ ॥

---

१. भर्तृदारिके यदि वसंतदोलारोहणं समानयितुमिच्छसि ततस्त्वमपि गायस्व । २ हे सखि किं मामतिमात्रप्रशंसया लघूकरोषि । भवतु न तावत् प्रियसखिवचनं लघयामि, दर्शनसमुत्सुक ।

विनीता—सव्वं एद सोहण वसतदोलारोहणं आरुहतो स पिओ एव्व केवल ण दिस्सई ।

सख्यः—हेला सुट्ठु भणिअ ।

सीता—(लज्जा नाटयंती स्वगतं) दुल्लहो खु सो कालो जस्सि पिओ जणो दस्सणपह पावदि जदो सवणेकगोअरे अयोज्झाउरिए तम्हि जणे चिरपरूढकोऊहलदुल्ललिअ एअ मे हिअअं ।

विनीता—एव च पुण अहं तक्केमि एदेण सोहणेण वसतदोलारोहणेण समाराहिओ अइरेण इमिए दंसेदि पिअ वसतोत्ति ।

सख्यः—सहि एव ।

राम.—अहो वस्त्वन्तरसमवेता अपि गुणा युगपन्मयि संक्रामंति । अस्या हि—

नेत्राभ्यां सह विभ्रमव्यतिकरं मध्येन सार्थक्रमं
हारेण स्खलितं सहैव भजते कपं कुचाभ्यां सह
स्रस्तं सामि सहस्तनांशुकदशाप्रांतेन चाकृष्यते
चित्रं संप्रति दोलया सह पुनर्दोलायते मे मनः ॥ २५ ॥

विनीता–(आकर्ण रज्जुमाक्षिपती उच्चैर्गायति)

जा आरुहइ दोलं कंतेणवि वसंत ।
सीसंमि खु जुवईणं सा जोव्वणवईणं ॥ २६ ॥

१ सर्वमेतत शोभनं वसतदोलारोहण आरोहत स प्रिय एव केवलं न दृश्यते २ सखि सुष्ठु भणित । ३ दुर्लभ खलु स कालो यस्मिन प्रियो जनो दर्शनपथ प्राप्नोति यत श्रवणैकगोचरेऽयोध्यापुर्या तस्मिन जने चिरप्ररूढकुतूहलदुर्ललि एतन्मे हृदय । ४ एव च पुनरह तर्कयामि एतेन शोभनेन वसतदोलारोहणे समाराधितेऽचिरेणैतस्या दर्शयति प्रिय वसत इति । ५ सखि एव । ६ या आरोहति दोला कातेनापि वसंते शीर्षे खलु युवतीनां सा यौवनवतीना ।

सीता–(सविषादमात्मगतं) अय उण जणो सुदूरुक्कंठदाए अक-अदारिसभागदेओ ।

विनीता–भट्टदारिए किं तुमं ण हि गाअसि जाव गाएहि ।

सीता– हज्जे अल एतिएण दोलारोहणेण किलम्मति खु मे अंगाइं ।

विनीता–(विनिरूप्य आत्मगतं) मण्णे एसा अहिगअगीअत्था अप्पाण अतहहूय मण्णती खिज्जइ । ता अत्थि किवि इमाए एअते ठिदं । (प्रकाशं) तणे हि म ओलविअ अवरुहेहि ।

सीता—जं पिअसहि भणादि (अवरुह्य) हला एहि गच्छम्म ।

विनीता—इदो ।

(सर्वा परिक्रामन्ति)

विनीता—(अपवार्य) भट्टिदारिए एहि कामदेवघरअं पविसिअ अब्भत्थेमो तुह उक्कठिअ ।

सीता—(साशकमपवार्य) कि मए उक्कंठिअ ।

विनीता—(अपवार्य) कि महावि पच्छादिआदि ।

सीता—(आत्मगतं) कहं गाहिअभावम्हि पिअसाहिए । (अपवार्य) सहि कहं तुह पच्छदेमि । जइ अह अप्पणा पच्छादेमि तदा खु तुह पच्छादेमि ।

---

१ अय पुनर्जन सुदूरोत्कठतया अकृततादृशभागधेयः । २ भर्तृदारिके किं त्वं न हि गायसि यावद्गायस्व । ३ सखि अलमेतावद्दोलारोहणेन क्लाम्यति खलु मेगानि । ४ मन्ये एषाधिगतगीतार्थात्मानमतथाभूत मन्यमाना खिद्यति । तस्मादस्ति किमपि एतस्या एकाते स्थितं ।५ तेन हि मामवलम्ब्यात्ररोहतु । ६ यत्प्रियसखी भणति । ७ सखि एहि गच्छाम । ८ इत. ९ भर्तृदारिके एहि कामदेवगृह प्रविश्याभ्यर्थयामस्तवोत्कंठितं । १० किं मयोत्कंठित । ११ किं ममापि प्रच्छाद्यते । १२ कथ गृहीतभावास्मि प्रियसख्या । १३ सखि कथ तव प्रच्छादयामि यदि अहं आत्मनः प्रच्छादयामि तदा खलु तव प्रच्छादयामि ।

विनीता—सेहिओ गच्छम्ह दाव कण्णअभवणं ता पुप्फावचअचावलादो परिब्भमदि सव्व पिअसहिअण गद्दुअ सद्दावेद ।

सख्य—ज पिअसहि भणादि ।

विनीता—भंट्टिदारिए ओसरिदो सहिअणो जाव पुणो एसा पच्छागमिस्सादि ताव कामदेव अब्भत्थेमो ।

सीता—तहा

(परिक्रामत)

विनीता—एँद कामदेवघरअं जाव पविसेम ।

(उभे प्रविशत)

विदूषक—वैअस्स कहं इद एव्व पविसंति ता म बह्मणं पेक्खिअ नदाअहिवाहेइ परिअण्णो जाव अह अण्णदो गच्छेमि । (निष्क्रांतः)

विनीता—(रामं दृष्ट्वा सविस्मय) अँह्मो को एसो ।

सीता—(दृष्ट्वा ससाध्वस) अँह्मो एसो खु सोम अणो ।

विनीता—भंट्टिदारिए दिट्टिआ सो खु देवो पसण्णो ससरीरो एव चिट्ठइ अग्गदो अणगो । ता इस्स दे उक्कठं विण्णवेमो ।

सीता—(सलज्जमजलिं बध्नाति)

विनीता—भंअव ससरीरमम्मह एअ मे पिअसहि अणुरूवेण भरनुणा जोजेहि

१ सख्य गच्छाम तावत्कन्यकाभवन तस्मात्पुष्पाचयचापल्यत परिभ्रमति । सर्व प्रियसखिजनं गत्वा शब्दायते । २ यत्प्रियसखी भणति । ३ भर्तृदारिके ऽपसृत. सखीजनः यावत्पुनरेष प्रत्यागमिष्यति तावत्कामदेवमभ्यर्थयामः । ४ तथा। ५ एतत्कामदेवगृह यावत्प्रविशाम । ६ वयस्य कथमिदमेव प्रविशति तस्मान्मां ब्राह्मणं प्रेक्ष्य तदातिवाहयति परिजनो यावदहमन्यतो गच्छामि । ७ अहो क एष । ८ अहो एष खलु स मदन. ९ भर्तृदारिके दिष्ट्या स खलु देव प्रसन्न. सशरीर एव तिष्ठति अग्रतोऽनंग । तस्मादस्य ते उत्कठा विज्ञापयाम. । १० भगवन् सशरीरमन्मथ एता मे प्रियसखीमनुरूपेण भर्त्रा योजय ।

रामः—(सस्मितं सीतां प्रति) अयि सुंदरि ।

श्रुत्वैव त्वां भजति पदवीं यो दृढोत्कंठितानां
दृष्ट्वा भूयो न भजति धृतिं यः सदा त्वामपश्यन् ।
इत्थं चाद्यप्रणतशिरसा प्रार्थ्यते यो भवत्या
संप्राप्य त्वं कृतिनमचिरात् कामिन तं रमेथाः ॥ २७ ॥

विनीता— (आत्मगत) भावतरगब्भिअं विअ से वअणं ण एस केवलं मम्महत्तेण वट्टइ । (निरूप्य अपवार्य) भट्टिदारिए रामक्खरलच्छिअ-अंगुलिमुद्दिआ इमस्स हत्थे दिस्सइ सुदं च मए आअदो मिहिलिम्हि दास-रही रामोत्ति ।

सीता— (सहर्षात्मगत) अम्हो एसो खु सो रामो जो मए सुणिज्जएँव पुव्वं उक्कंठं जणेदि दाणि खंडिएत्था मे उक्कंठा ।

विनीता—(अपवार्य) भट्टिदारिए वंचिआ खु खमेह इमस्स रूव-सोहग्गेण ।

(नेपथ्ये ।)

इदो इदो ।

विनीता—(कर्णं दत्वा) भट्टिदारिए समासण्णो सहिअणालाओ ताव गच्छम्म ।

सीता—(राम प्रति) हर्डा अम्हे दाणि किं पुच्छेमो ।

रामः—पुनर्दर्शनाय ।

सीता—अज्ज इमे भाअदेआ ।

१ भावातरगर्भितामिवास्य वचनं न एष केवलं मन्मथत्वेन वर्तते । २ भर्तृदारिके रामाक्षरलाछितागुलिमुद्रिकास्य हस्ते दृश्यते श्रुतं च मयागतो मिथिलायां दाशरथी राम इति । ३ अहो एष खलु स रामो यो मया शृण्वन्नेव पूर्वमुत्कंठां जनयति इदानीं खडितार्था मे उत्कंठा । ४ भर्तृदारिके वंचिता खलु क्षमस्वास्य रूपसौ-भाग्येन । ५ इत इत । ६ भर्तृदारिके समासन्न सखिजनालाप तावद्गच्छाम । ७ सखि वयमिदानीं किं पृच्छाम । ८ आर्ये इमानि भागधेयानि ।

विनीता—इदो इदो भट्टिदारिआ ।

(परिक्रम्य निष्क्रांता सीता विनीता च)

रामः—(सोत्कंठं) कथमेकपद एव वयमवस्थांतरमारोपिताः सीतया . तया हि—

विचलितमणिहारं किंचिदानम्रमध्यं
क्वणितवलयमीषद्दृष्टसीमतलेखम् ।
अलसनयनमर्धस्रस्तकर्णावतंसं
युगपदुरसि बद्धं मन्मथश्चांजलिश्च ॥ २८ ॥

किंच—

नीवीमुच्छ्वसितां मया सह मनाक् संलप्य नाभिह्रदां
दोलारोहणविश्लथां रचयितुं व्यापारयंत्या करम् ।
उत्कंपात्तरलोरुचारुचरणन्यासं व्रजंत्या तया
कामिन्या ननु कामदेवभवनात्कामाय चास्म्यर्पितः ॥ २९ ॥

(नेपथ्ये)

इंदो इदो पिअवअस्सो

रामः—कथमाह्वयति वयस्यः ।

(परिक्रम्य निष्क्रांतः)

इति श्री भट्टगोविंदस्वामिनः सूनुना **हस्तिमल्लेन** विरचिते
मैथिलीकल्याणनाम नाटके प्रथमोऽङ्कः ॥ १ ॥

---

१ इत इतो भर्तृदारिके । २ इत इत प्रियवयस्य ।

द्वितीयोऽङ्कः ॥ २ ॥

(ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः—[1]पुव्वं ताव अयोज्झाउरी पहुदि तत्तहोदि मिहिलेसरस्स पिअदुहिअरं सुण्णंतो एव्व सुददाणरज्जो विअ बह्मणो बलिअं उक्कंठिओ पिअवअस्सो । इदो पुण जदा दोलाघरए दिट्ठा तत्तहोदी सीता तदो आरभिअ अण्णारिसहिअओ चिंतोवराअकलुसिअणअणो ण सअणे णिव्वुदिं लहेइ ण णिसासु णिद्दं पडिवज्जइ केवलं तं चेअ ज्झेउं पारेदि । मं पुण सीआविहारुद्देसदस्सणत्थ तहिं तहिं पेसंतो खणमेत्तंवि अप्पणो पासे विस्सद्धं ठादुं ण सहइ, अहं च पुण पणट्ठपहो विअ वच्छो इदो तदो सीअं अण्णेसतो किअपरीभमो अप्पाणं केवलं आआसेमि । एसा पुण सीदा दुस्साहिअ विअ देवदा ण कदाइ सण्णिहिं पडिवज्जइ (सनिर्वेदं) एवं च अणिवत्तिअमित्तजणोइदसक्कारदाए बद्धसोहत्थो णिव्विण्णो दाणि अहं पिअवअस्सं दट्ठुं तहवि सिणेहपरिहीणो ण तेण विणा खणं पि वट्टिउं खमं ता दाणिं वअस्सस्स येव्व पासं गमिस्सं । (परिक्राम्यति)

---

१ पूर्वं तावदयोध्यापुरीं प्रभृति तत्रभवतीं मिथिलेश्वरस्य प्रियदुहितरं शृण्वन्नेव श्रुतदानराज्य इव ब्राह्मणो बलवदुत्कंठितो प्रियवयस्यः । इतः पुनर्यदा दोलागृहे दृष्टा तत्रभवती सीता ततः आरभ्य अन्यादृशहृदयः चिंतोपरागकलुषितनयनो न शयने निर्वृतिं लभते न निशासु निद्रां प्रतिपद्यते केवलं तामेव ध्यातुं पारयति । मां पुनः सीताविहारोद्देशदर्शनार्थं तस्मिन् तस्मिन् प्रेषयन् क्षणमात्रमप्यात्मनः पार्श्वे विस्रब्धं स्थातुं न सहते अहं च पुनः प्रणष्टपट इव वत्सः इतस्ततः सीतामन्वेषन् कृतपरिश्रम आत्मानं केवलमायासयामि । एषा पुनः सीता दुस्साधिता इव देवता न कदापि सन्निधिं प्रतिपद्यते । एवं चानिवर्तितमित्रजनोचितसत्कारतया बंध्यासौहार्दनिर्विण्ण इदानीमहं प्रियवयस्यं द्रष्टुं तथापि स्नेहपराधीनो न तेन विना क्षणमपि वर्तितुं क्षमं तस्मादिदानीं वयस्यस्यैव पार्श्वं गमिष्ये ।

(ततः प्रविशति सोत्कंठो रामः)

रामः—

उत्कंठितं हृदि यदात्मनि गोपयंत्या
तद्धीतितादिव तया करसंघटेन ।
बद्धोंजलिः किमपरं कथयामि तस्मै
बद्धोंजलिर्निभृतमंजलये मयापि ॥ १ ॥

अय च पुनरत्र मन्मथस्यावष्टंभः । यत् किल ।

सव्याजमर्धचलितानि निरीक्षितानि
स्रस्तस्तनांशुकदशांतविकर्षणानि ।
आसन्निसर्गमधुराणि सहैव सख्या-
मोघानि कान्यपि च मन्मथजल्पितानि ॥ २ ॥

(निःश्वस्य) अहो दुर्धरो मन्मथः । मम हि ।

अंगेष्वनंगस्य शराः शरव्ये-
ष्वापुरवमग्नास्सफलास्तुदंति ।
सीतार्थिनो मे विफलाश्च जाता
विश्वास्यमेषां न च सौमनस्यम् ॥ ३ ॥

न खल्वसौ सतां मनः प्रीणयति मनसिजस्य प्रवृत्तिः । (आकाशे लक्ष्यं बध्द्वा)

असुलभफलप्रत्याशाभिः खलीकुरु नैव मां
घटय यदि वा त्वं कामिन्या तया रतिवल्लभ ।
द्वयमपि भवान् स्वीकुर्वन् कथं च न लज्जते
विघटितफलानप्रारंभा भवंति मनस्विनाम् ॥ ४ ॥

(विभाव्य) मा तावद्धीः अविषयप्रसक्तोऽयं परामर्शः । कुतः ।

असौ वराकोऽनंगः प्रभवति कथं मां व्यथयितु
न चासौ दुर्दांतप्रकृतिसुलभो यौवनमदः ।

उपालंभस्थानं न परमपि पश्यामि विमृशन्
स्वयं सीता सैव प्रसभमिह मामुत्सुकयति ॥ ५ ॥

विदूषकः— (पुरो विलोक्य) एसो[1] खु पिअवअस्सो जाव उवसप्पामि। (उपसृत्य) जेदु[2] पिअवअस्सो।

रामः—अशृण्वन् औत्सुक्यं खलु जनस्य सर्वथा पौरोभाग्याय। तथाहि-

कृत्यांतरविनिवृत्तः कविजन इव विजनमाश्रितो देशः।
अतश्च किमपि जल्पन् विभामि चिंतां घिनप्रमुखः ॥ ६ ॥

विदूषकः—(आत्मगतं) कहं[3] आगअंपि मं ण जाणइ अण्णाचित्तो वअस्सो (पुनः प्रकाशं) जेदु[4] पिअवअस्सो।

रामः—(दृष्ट्वा) कथं वयस्य वयस्य उपविश्यतां।

विदूषकः—जं[5] वअस्सो आणवेदि। (उपविशति)

राम —वयस्य अपि संभाव्यते नस्समाश्वासः।

विदूषक.—एवं[6] उच्छहंते मइ किं वा ण संभाविआदि।

राम.—(सादरं) कथय केदानीं द्रक्ष्यते सीता।

विदूषकः—झाणे[7]।

रामः—किं तत्रापि भवानेव प्रार्थनीयः। पश्य।

तन्मया मम संकल्पास्तन्मयं मम चिंतितम्।
तन्मयानि ममाक्षाणि तन्मयं मम जीवितम् ॥ ७ ॥

विदूषकः—(सोत्प्रासं) अण्णं[8] ण पेक्खामि अह तुह आतंकठाणं।

राम.—यदि मदन्योसि तदा न पश्यसि वयस्य तिष्ठत्वेतत् किं भवानत्र मैथिलीं प्रति समर्थयते।

---

१. एष खलु प्रियवयस्यः यावदुपसर्पामि। २ जयतु प्रियवयस्य। ३ कथमागतमपि मा न जानाति अन्यचित्तो वयस्य। ४ जयतु प्रियवयस्य। ५, यद्वयस्य आज्ञापयति। ६ एवमुत्सहमाने मयि किं वा न सभाव्यते। ७ ध्याने। ८ अन्यत्र पश्यामि अहं तवातंकस्थानम्।

विदूषकः—सुणाहि दाव एअं समाहिअं ।

रामः—समाहितमनसः स्मः ।

विदूषकः—सुंद एव्व दाव भवं कण्णपरंपराए समूसुएइ जुवइजणं कि पुण कामदेवभवणे तह दिट्ठो तह अ णाम संभाविदो ।

रामः—तथैव हि भवतोक्तं ।

विदूषकः—जंह अ मोहं परिणामिस्सदि ।

रामः—भवास्तु कामं सूनृतवचन । सा पुनरस्माकं दुर्लभदर्शना ।

विदूषकः—कह दुल्लहदस्सणा लद्धपुव्वं खु ताए दस्सणं ।

रामः—

अपरिहृतविमर्दं संगमं न प्रतीक्ष्ये
प्रणयरसानिषिक्तं नैव संभाषितं च ।
यदि भवति ममासौ स्वैरमद्यापि दृश्या
किमिव मम कृतित्वे शिष्यतेऽन्विष्यते वा ॥ ८ ॥

विदूषकः—(सास्मित) अद्धीयेव्व केवल तन्नहोदिदस्सणे तुह किद-त्थदाए अवसेसो ।

रामः—किमिव ।

विदूषकः—तह खु अहं उव्वाहसत्थिवाअणसक्कारं ण लंभिदो होमि ।

रामः—(सास्मित) तेन हि मम कृतित्वमवशिष्यत इति साधूक्तमविकलमेव कृतित्वमनवलीढमास्त इति ब्रूहि ।

१ शृणु तावदेतत् समाहितं । २ श्रुत एव तावद्भवान् कर्णपरंपरया समुत्सुकयति युवतिजन किं पुन कामदेवभवने तथा दृष्ट तथा च नाम सभावित. । ३ यदा मोहं परिणमिष्यति । ४ कथं दुर्लभदर्शना लब्धपूर्वं खलु तस्या दर्शन । ५ अस्यैव केवलं नत्रभवतिदर्शने तव कृतार्थतया अवशेष । ६ तथा खलु अहं उद्वाहस्वस्तिवाचक-सत्कारं न लंभितो भवामि ।

विदूषकः–ऐव्व एअं जह उव्वाहसात्थिवाअणोवहारसक्करेण समाराहि-ओ भविस्सत तह तुमपि अइरेण तत्तहोदिपरिणअणकल्लाणं लहेहि ।

राम –शिरसा प्रतिगृह्णीमहे ।

विदूषकः–पुव्वं करेण गहिस्सासि पुणो सिरेण ।

रामः–वयस्य साध्वीमिमामुक्तिं पश्य न तथा दयिता समन्मथा च तथा पातितमर्धं वीक्षितं मनसः परितोषण यथा प्रियमित्रैः कथितं प्रियां प्रति ।

विदूषकः–अणाराहिअवअस्सस्स मारिसस्स जणस्स केवलं लज्जाए होदि पअत्तो ।

रामः–अलमुद्वेगेन । कुत. । अनवाप्तफलो यथा वयस्य प्रियमित्रस्य कृते कृतप्रयत्न. विवृणोति सुहृत्त्वमत्युदारं न तथाऽवाप्तफलो विना प्रयत्नात् ।

विदूषकः—होदु एव तहवि कहं विअ तुम अप्पलहुअं एअं कालं अइवाहइस्सिसि ।

राम'—क्व नु खलु वय दुरतिवाहमेनं कालमतिवाहयाम. ।

विदूषकः— (विचारयन्) सो देसो तारिसो एसो देसो एरिसो (विभाव्य) आ वअस्स दिट्ठो खु तुह विणोदणजोग्गो पएसो ।

राम —कथय ।

विदूषक.—अत्थि राजघरअस्स उत्तरदो माहवित्रणं णाम मणो-विलोहणं उववणं तहिं दाव गच्छेमो ।

---

१ एवमेतद्यथोद्वाहस्वस्तिकोपहारसत्कारेण समाराधितो भविष्यामि तथा त्वमपि अचिरेण तत्रभवंतीपरिणयनकल्याणं लभस्व । २ पूर्वं करेण गृहीष्यसि पुन शिरसा । ३ अनाराधितवयस्यस्य मादृशस्य जनस्य केवलं लज्जायै भवति प्रयत्न । ४ भवत्वेवं तथापि कथमिव त्वमल्पलघुक एन काल आतिवाहयिष्यसि । ५ स देशस्तादृशः एष देश ईदृश । ६ आ वयस्य दृष्ट खलु तव विनोदयोग्य प्रदेश । ७ अस्ति राजगृहस्योत्तरत माधवीवनं नाम मनोविलोभनमुपवनं तस्मिन् तावद्गमिष्याव ।

रामः— यदाह भवान् ।

विदूषकः—उट्ठेदु भवं ।[1]

(उभावुत्तिष्ठतः)

रामः—वयस्य माधवीवनस्य मार्गमादेशय ।

विदूषकः—ईदो इदो ।[2]

(उभौ परिक्रामतः)

रामः— (सवैचित्यं कामदेवभवनं प्रति गच्छति)

विदूषकः–(पृष्ठतो विलोक्य) कहं अण्णादो पत्थिदो वअस्सो[3] (उपसृत्य हस्ते गृहीत्वा) वअस्स ण खलु एसो माहविवणमग्गो एसो णं कामदेवघरअमग्गो ता इदो एहि ।[4]

रामः–(पदांतरे स्थित्वा) अहो ममास्थानाभिनिवेशिता । (आत्मानं प्रति)

य एवाविश्रांतो मदनमृगयुस्त्वां मृगयते
स चापस्त्वच्चेतो मृग मृगयया श्लाघितबलः ।
मदन्यस्तस्यैवं भवनमभियातुं प्रयतता-
मनुन्मत्तः को वा तदलमलमात्मभ्रमित इतः ॥ ९ ॥

अपरावर्तते ।

विदूषकः–ईदो इदो ।[5]

(परिक्रामतः)

विदूषकः–(पुरो निर्दिश्य) वअस्स एदं तं माहविवणं ।[6]

रामः–यावत्प्रविशामः ।

(उभौ प्रविशतः)

रामः–(निर्वर्ण्य) अहो माधविवनस्य परा माधवी लक्ष्मीः । अत्र हि–

---

१ उत्तिष्ठतु भवान् । २ इत इत । ३ कथमन्यतः प्रस्थितो वयस्य । ४ वयस्य न खल्वेषो माधवीवनमार्ग एष ननु कामदेवगृहमार्गः तस्मादित एहि । ५ इत इत । ६ वयस्य एतन्माधवीवनं ।

मलयपवननुन्नं पल्लवं वेपमानं
वहति हृदयमंतर्मन्मथार्थो युवेव ।
विसृजति मधुबिंदुच्छद्मना बाष्पबिंदून्
पुलकित इव मुग्धैः कोरकैरेष चूतः ॥ १० ॥

अपि च ।

कुसुमचषकोदरगतं सरसं रागोपदंशमधु पीत्वा ।
मथरगमना मधुरं गायंति मदोद्धता मधुपाः ॥ ११ ॥

विदूषकः—[1]एदं खु विआसुम्मुहकुसुममंजरिभरभरिअसहआरमहीरुहसिहरपब्भार महुरसलालसपरिब्भमंत सुलहमहुअर आउहागारं विअ लक्खिज्जइ महुरवसिलीमुहरासिअस्स कुसुमाउहस्स ।

राम.—वयस्य सम्यगुपलक्षितं । इह हि ।

उत्कंठयति मधुपान् कलिकास्तरूणा-
मुन्निद्रयंति मुकुलानि बलाद्द्विरेफाः ।
उत्तंसयंति पवना सुमनःपरागा-
नुद्दीपयंति मदनं मरुतां विहारा ॥ १२ ॥

(विचिंत्य) इदमिह सप्रधार्यं येनास्य मनोभवस्य ।

कोदंडं किल कोमला सुमनसस्ता एव चित्रं शरा-
स्तत्र भ्रम शिलीमुखैरथ कथं जीवा गुण· कल्पितः ।
तद्विस्मृत्य सहामहे कथमिदं प्राज्ञैरनुज्ञायतां
यद्दुर्लक्ष्यममुष्य वक्ति पृथिवीलक्ष्यं मनः कामिनाम्॥१३॥

विदूषकः—[2]वअस्स जस्स दे मअण एव्व ईरिसिए अवत्थाए कारणं सो तुम चेअ त मअण उवहसंतो दाणि उवहसणिज्जो ।

---

१ एतत्खलु विकाशोन्मुखमंजरिभरभरितसहकारमहीरुहशिखरप्राग्भारं मधुरसलालसपरिभ्रमत्सुलभमधुकरमायुधागारमिव लक्ष्यते मधुरवाशिलीमुखरासिकस्य कुसुमायुधस्य । २ वयस्य यस्य ते मदन एवेदृशाया अवस्थाया· कारणं स त्वमेव तं मदनमुपहसन्निदानीमुपहसनीय ।

रामः—एवमेतत् इत्थं नाम प्रत्यक्षमपि कः पर्यालोचयेत् ।

विदूषकः—भॅवं ।

रामः—(सस्मित) कोऽन्यः ।

विदूषकः—णॅ कोवि ।

रामः—वयस्य अलमुपालभ्य अनात्मज्ञत्वमप्युपालंभोपक्रममेव मन्मथव्यथायाः ।

विदूषकः—विसेसदॅो दाव वसंते ।

रामः—विशेषतो रामे इति च ब्रूहि । कुतः ।

> शरसंधानचुम्बत्वं रामे रामासमुत्सुके ।
> यथा कुसुमबाणस्य न तथाऽन्यत्र जातुचित् ॥ १४ ॥

विदूषकः—सॅव्वोवि खु कामुओ अप्पाण एव्व समत्थेदि ।

रामः—तथा वास्तु ।

विदूषकः—वअस्स दक्ख दक्ख एसो खु महुबिंदुसिहरच्छटादूसरदाए सिसिरसमाअमसकं जणेइ दाणि सहआरो ।

रामः—सम्यगुपलक्षित । तथाहि ।

> मधुरसपृषतप्रवर्षिणि सुखशिशिराः समुदीक्ष्य मंजरी ।
> शिशिरसमयशंकयाकुला न जहति कोटरमध्यकोकिलाः ॥ १५ ॥

यावदेतान् प्रतिबोधयामि ।

> त्यजत मधु सगंधाः कोकिला निर्विशंकं
> तरुविटपकुटीराभ्यन्तरावासभेदम् ।
> भजत सहचरीभिः सार्थमेतानिदानी-
> मुपवनसहकारानुल्लसनमंजरीकान् ॥ १६ ॥

---

१ भवान् । २ न कोपि । ३ विशेषतस्तावद्वसंते । ४ सर्वोपि खलु कामुक आत्मानमेव समर्थयते । ५ वयस्य पश्य पश्यैष खलु मधुबिंदुसीकरच्छटाधूसरतया शिशिरसमागमशंका जनयतीदानीं सहकार ।

विदूषकः—[1]वअस्स इद एव्व उवविसम्म ।

रामः—यथा भवानाह ।

[उपविशतः]

रामः—(स्पर्शं रूपयित्वा) वयस्य कथमिवास्माभिरत्र क्षेमेण स्थीयते । इह हि–

उद्भेदोन्मुखकुड्मला विधुनुते वासंतिका मंजरी-
रार्गुजन्मधुपांगनामुखरितप्रांतो वसंतानिलः ।
क्रीडापद्मसरस्तरंगयति च प्रेंखोलितांभोरुहः
सोयं मामुपलभ्य किं न कुरुते लब्धास्पदं चेदृशम् ॥१७॥

विदूषकः—[2]अहो दुव्वहो मंमहो ।

रामः—(मदनावस्थां नाटयन्)

प्रियसख न शृणोषि त्वं किमेतानि शीघ्रं
श्रवणयुगमिदं मे गाढगाढं पिधेहि ।
इह खलु सहकारोद्यानभूमौ वसंतान्
मदकलकलकंठी कंठनिष्कूजितानि ॥ १८ ॥

विदूषकः—[3]वअस्स सव्वदो कूजंतेसु कोइलेसु केतिअ वा कालं पिहिअंति कण्णा ।

रामः—यावज्जीवितं रक्षितव्यं ।

विदूषकः—[4]अहं तेयत्थ उवाअं उवादिसिस्स ।

रामः—किं सीतादर्शनोपायम् ।

विदूषकः—[5]णहि णहि कोइलकूजिअसद्दादिवाहणुव्वाअ ।

रामः—कथमिव ।

---

१ वयस्य इत एवोपविशाव । २ अहो दुर्वहो मन्मथ । ३ वयस्य सर्वत कूजत्सु कोकिलेषु कियत वा कालं पिधीयेते कर्णौ । ४ अहं तत्रैवोपायमुपदिशामि । ५ नहि नहि कोकिलकूजितशब्दातिवाहनोपाय ।

विदूषकः—वअस्स सवणादो अण्णं इत्थीअं णएहि मणं जत्थ हु मणं पअट्टिअ अक्खं वि सअं गहणादि ।

रामः—यथाह भवान् (परितो विलोकयन् सोद्वेगं) वयस्य न तदपि सा स्थित्यै । पश्य ।

कलुषयति विकीर्णः कौसुमोऽयं परागो
नयनयुगमिदं मे पश्यतो दृश्यमानः ।
तिरयति विचलंती मंजरी पल्लवानां
मदयति मधुवर्षी मन्मथं चैष चूतः ॥ १९ ॥

तदेतद्भवतोपि प्रतीकारचितामतिवर्तते । अथवा ।

एता नूतनचूतकोरकशिखास्ताः कृंत निस्तंद्रितो
येन स्यान्मलयानिलस्य सुमहान् सौभाग्यदर्पो हृतः ।
सद्यो मुद्रितकुंचिका च मदनज्या शृंगमाला भवेत्
क्षय्यः सोपि निरायुधश्च भवति प्रायेण पुष्पायुधः ॥ २० ॥

अथवा मास्म तथा कृथाः येन मे प्रियाकर्णान्तंसौचित्येन सहकारमंजरीषु सानुरागं मनः ।

विदूषकः—(सस्मितं) अण्णहा हि मए किल एदाओ कुदा विइण्णा ।

रामः—वयस्य किमत्र कर्तव्यं ।

विदूषकः—धीरावलंबणं ।

रामः—वयस्य ।

अवधीरितधैर्योहमधीराक्ष्या कृतस्तया ।
धैर्यशब्दार्थबोधोपि दूरे क्वास्यावलंबनम् ॥ २१ ॥

विदूषकः—किं कादव्वदो दूसो चिट्ठ ।

१ वयस्य श्रवणादन्याः स्त्रियं नय मनः यत्र खलु मनः प्रवर्तितं अक्षमपि स्वयं गृह्णाति । २ अन्यथा हि मया किलैताः कुतो विदीर्णाः । ३ धैर्यावलंबनं । ४ किंकर्तव्यता दूष्य तिष्ठ ।

रामः—(सोपहासं) साधूपदिष्टमौपयिकं ।

विदूषकः—यत्तिअं मे उपाअपरिण्णाणवैहवं ।

रामः—(मदनावस्थां नाटयन्)

रचय कुसुमैः शय्यां स्वैरं विवेष्टनदायिनीं
सरसकदलीपत्रप्रोतानिलैरुपवीजय ।
सबिसवलयान्मुक्ताहारान्मुहुर्मुहुरर्पयन्
गुरुतरममुं संतापं मे वयस्य लघूकुरु ॥ २२ ॥

विदूषकः—वँअस्स एदं खु चूदविडपारूढाए माहविलदाए मलआणिलसंचालणपडिअकुसुमोकरपवट्टिअपुप्फतप्पं मणिकुट्टिमं एदे अ सिसिरोवआरत्थं आमुक्का पूवं चेव तुह मोत्ताहारा । दाणिं पुण पदुमिणीदो मुणालायि कअलीघरादो कअलीदलाइं जाव आणेमि (निष्क्रम्य प्रविश्योपसृत्य च) अँम्मो एदे कअलीपत्तणिहित्तआ मुणाला सुमरावेंति मं भोअण ।

रामः—वयस्य साध्वानीतं यावच्छिशिरोपचारे प्रवर्तस्व ।

विदूषकः—जं वअस्सो आणवेदि । (तथा करोति)

रामः—(सोद्वेगं) कृतं कृतमनेन ।

समंतादङ्गं मे शयनकुसुमैस्तुद्यत इतः
परं चैतच्चेतश्चलति कदलीपत्रमरुता ।
पतंतीतः श्लेषाद्विशिथिलगुणा मौक्तिकगुणाः
बिसैः सार्धं वक्षः क्रथति मम गाढव्यथमितः ॥ २३ ॥

१ एतावन्मे उपायपरिज्ञानवैभव । २ वयस्य एतत् खलु चूतविटपारूढायाः माधवीलतायाः मलयानिलसंचालनपतितकुसुमोत्करप्रवर्तितपुष्पतल्पं मणिकुट्टिममेते च शिशिरोपचारार्थमामुक्ताः पूर्वमेव तव मुक्ताहाराः । इदानीं पुनः पद्मिन्याः मृणालानि कदलीगृहात् कदलीदलानि यावदानयामि । ३ अहो एते कदलीपत्रनिहिता मृणाला स्मारयंति मां भोजनं । ४ यद्वयस्य आज्ञापयति ।

विदूषकः—ऐसो क्खु सो संतिकम्माणि भूदुप्पादो येण सिसिरोवआरो व्व संतापुत्थिए हेदू ।

रामः—वयस्य सत्यमसौ शिशिरोपचारः सिरोपचारस्तेन मे शिरोवेदनामापादयति । तथाहि ।

ऊष्मविष्वाकने सोष्मा स्वैरमंमेष्वसौ मम ।
शैत्यापादनकृत्ये तु शीतला शीतलक्रिया ॥ २४ ॥

विदूषकः—सव्वं कअं सिसिरकम्म जं जं मए जाणेअदि किं दाणि करिस्सं ।

रामः—

किं किं दुःशिशिरक्रियाव्यतिकरैरायासयस्यघनः
क्षोण्यां कुरु पुष्पतल्परचनां रंभादलं पारय ।
छित्वा विक्षिप दिक्षु मक्षु चुडुकैराच्छिद्य मुक्तागुणान्
हस्ताभ्यां चमदाननिर्दयमनाः मुग्धा मृणालीलताः ॥२५॥

विदूषकः—साहु णियुत्त सिसिरकम्मं वअस्स एआरिसंपि सिसिरकम्म ण दे सिसिरोवआरबुद्धि जणेअत्ति अच्चाहिद ।

रामः— (किंचिदात्मानमवस्थाप्य)

क्व विषयेषु विवेकसहं मनः
स्मृतिविमोहजडाः क्व च कामिनः ।
वदसि मह्यमनात्मवत कथं
कथय तुभ्यमविप्लुतचेतसे ॥ २६ ॥

विदूषकः—वअस्स किं अण्णं सिसिरकम्मं करिस्सि ।

---

१ एष खलु स शातिकर्मणि भूतोत्पात येन शिशिरोपचारस्येव संतापोत्पत्त्यै हेतु । २ सर्व कृतं शिशिरकर्म यद्यद् मया ज्ञायते किमिदानीं करिष्ये । ३ साधु-नियुक्तं शिशिरकर्म वयस्यैतादृशमपि शिशिरकर्म न ते शिशिरोपचारबुद्धिं जनयतीत्यत्याहितं । ४ वयस्य किमन्यच्छिशिरकर्म करिष्ये ।

रामः—किं मां पुनः पुनः प्रजल्पैरुत्पीडयसि क इव जानाति शिशिरोपचारमितरच्च ।

विदूषकः—वेअस्स एसा दाणिं पच्चाअआ एक्का दे अंतःकरणपउट्टि जाणइत्ति कहेमि ।

राम — (सहर्षं) क्वासावेका ममान्तकप्रवृत्तिः जानकी । (उत्थातुमिच्छति) ।

विदूषकः—वंअस्स एव्वं खु मए उदीरिअं एसा दे पच्चागआ एक्का जाणइ सिसिरोवआर अंतःकरणपउट्टित्ति ।

रामः—कथमन्यथा चिंतितं अन्यथा परिणतं । वयस्य ।

याता मम तन्मयतामंतःकरणप्रवृत्तिरपि दूरे ।
प्रत्यागमिष्यति तु सा प्रत्यागच्छेत्प्रिया यदि सा ॥ २७ ॥

(तत प्रविशति सोत्कंठं सीता विनीता च)

सीता—पिअसहि विणीदे कहिं एसा मे सीसवेअणा उवसमिस्सिदि ।

विनीता—जत्थ सो दिस्सइ ।

सीता—को ।

विनीता—जो दे इमाए हेदू ।

सीता—कि एसो मे अंगसंतावो ।

विनीता—जो तस्सवि हेदू

सीता—को वा तस्य हेदू

विनीता—जो तुए बद्धंजलिए अब्भत्थिओ ।

---

१ वयस्यैषा इदानीं प्रत्यागतैका ते अत करणप्रवृत्तिं जानातीति कथयामि । २ वयस्य एवं खलु मयोदीरितमेषा ते प्रत्यागता एका जानाति शिशिरोपचारमंतःकरणप्रवृत्तिरिति । ३ प्रियसखि विनीते कस्मिन्नेषा मे शीर्षवेदनोपशमिष्यति । ४ यत्र स दृश्यते । ५ कः । ६ यस्ते अस्या हेतु । ७ किमेष मेऽङ्गसताप. । ८ यस्तस्यापि हेतु । ९ को वा तस्य हेतुः । १० यस्त्वया बद्धाजल्याभ्यर्थितः ।

सीता—को वा अप्पणो सन्तावहेउं अब्भत्थेई

विनीता—सोक्खहेउत्ति खु पत्थिओ संतावहेदू जादो।

सीता—जइ संतापहेदू जादो कहं कीरिसो अज्ज सीसवेअणं अवणइस्सिदि।

विनीता—अदिट्ठो खु सदावहेदू दिट्ठो उण सो सोक्खाअ महिए विअ पाउससमओ।

सीता—तहवि तुए चेअ खु सो तदा अब्भत्थिओ ण उण मए।

विनीता—बहिरंगापराद्धा अ सा मे वाआमेत्तेण पत्थणा तुए उण अतरंगा अप्पत्था अ पत्थणा किदा।

सीता—सहि कामदेवोत्ति खु मए अजलिबद्धा पत्थणा अ किदा।

विनीता—होदु कामं कामो एत्थ ववदेसो णिग्गच्छत्तिए उण दे वेवमाआण ऊरुखब्भाण। किं भणासि।

सीता—कि सो अपुव्वजणदस्सणसज्झसो ण हवे।

विनीता—साहु कप्पिओ एत्थ वाजो।

सीता—कि" अदो वर।

विनीता—अणुरत्तविचिम्हिण ते लोआणं कि पडिवज्जह।

---

१ को वात्मन सन्तापहेतुमभ्यर्थयते। २ सौख्यहेतुरिति खलु प्रार्थित संतापहेतुर्जात। ३ यदि सतापहेतुर्जातः कथ कीदृशोऽद्य शीर्षवेदनामपनयिष्यति। ४ अदृष्टः खलु सतापहेतु दृष्ट पुनः सौख्याय मह्या इव प्रावृट्समय·। ५ तथापि त्वयैव खलु स तदाभ्यर्थित· न पुनर्मया। ६ बहिरंगापराद्धा च सा मे वाचामात्रेण प्रार्थना त्वया पुनरंतरगा आत्मार्था च प्रार्थना कृता। ७ सखि कामदेव इति खलु मयाजलिर्बद्धा प्रार्थना च कृता। ८ भवतु कामं कामोत्र व्यपदेश निर्गेच्छत्या पुनस्ते वेपमानयोरुरुस्तंभयो कि भणसि। ९ किं सोऽपूर्वजनदर्शनसाध्वसो न भवेत्। १० साधु कल्पितोत्र वाक्। ११ किमतो वरं। १२ अनुरक्तविजिज्ञितयोर्लोचनयो· किं प्रतिपद्यते।

सीता—दोलारोहणकिलंताए आकेअराइ णं मे लोअणाइं।[1]

विनीता—तहवि मए उण णिग्गमणाणुरुद्धाए अंजलिणा सह विमुक्कधीराए संमुहपाडिआणं संमहपीडिआणं णिग्गामिदुं अणिच्छंतीणं दिट्ठिणं भावो कह णिगूहिज्जहि।[2]

सीता—सहि[3] अणुत्तरम्हि संउत्ता।

विनीता—उरा[4] तुमं अणुत्तरा अत्थि खु अदो उत्तर ते पिअसमाअमणं।

सीता—एवं[5] खु सहिअणो मं चिंतेदि मंतेदि अ।

विनीता—अणुभविस्सदि[6] अ।

सीता—(आत्मगतं) कुदो[7] मे सा सुजंमवता (प्रकाशं) सहि[8] तह होदु।

विनीता—जइ[9] मे दिट्ठिण भाअदेआ।

सीता—हला[10] चिट्ठदु एद कहिं दाव गदुअ एदं सदावं अवणेमो।

विनीता—पच्चग्गमहुलच्छिमहुरं[11] माहविवणं गच्छम्म ता इदो भट्टिदारिआ।

(उभे परिक्रामत)

सीता—(सखेदं) हला[12] केतिअं वा गंतव्वं।

विनीता—इणं[13] आराम गच्छेम्मो।

---

१ दोलारोहणक्लांताया आकेकरे ननु मे लोचने। २ तथापि मया पुन निर्गमनारुद्धयाजस्या सह विमुक्तधैर्यया सम्मुखपातितयोर्मन्मथपीडितयोर्निर्गतुमनिच्छन्त्योर्दृष्ट्योर्भावो कथं निगूह्यते ३ सखि अनुत्तरास्मि संवृत्ता। ४ पुरा त्व अनुत्तरा असि खल्वतः उत्तरं ते प्रियसमागमनं। ५ एवं खलु सखीजनो मां चिंतयते मंत्रयते च। ६ अनुभविष्यसि च। ७ कुतो मे सा सुजन्मवता। ८ सखि तथा भवतु। ९ यदि मे दृष्ट्योभार्णधेयः। १० सखि तिष्ठतु एतत् कस्मिंस्तावद्गत्वैतं सतापमपनेष्यामः। ११ प्रत्यग्रमधुलक्ष्मीमधुर माधविवनं गच्छावः तस्मादितो भर्तृदारिके। १२ सखि कियद्वा गंतव्यं। १३ एनमारामं गच्छामः।

सीता—केहिं खु सो रामो ।

विनीता—भट्टिदारिए णं आरामो अम्हेहिं गच्छिअदित्ति खु मए भणिअं ।

सीता--(सविलक्ष्यस्मितं) हैला केइ खु दूरे सो आरामो ।

विनीता—(पुरो निर्दिश्य) एअं खु तं माहविवणं जाव पविसह्म ।

सीता—तह ।

(उभे प्रविशत)

हैला अविण्णादहिअअ तं जणं उक्कंठंती तुहवि अह हिरअमि मुहं वेउं।

विनीता—भट्टिदारिए मा तह चिंतिअ तह णाम तुइ अणुरत्तदिट्ठिणिहाअण खु सो सव्वहा उक्कट्ठिआ भवे ।

सीता—हला अओज्झाउरि एसो जणो ण खु इदो तस्य सट्ठिदी अवट्ठिदा ।

विनीता—तहवि तुमं दट्ठू सो अपुण्णमणोरहो एअं देसं ण मुंचइ ।

विदूपक--वअस्स केत्तिअं वा काल पडिवालेमि जस्सिं दे एसो सदावो समं णीआदि ।

रामः—वयस्य एष मे निर्णय ।

---

१ कस्मिन् खलु स राम । २ भर्तृदारिके नन्वाराम आवाभ्यां गम्यतामिति खलु मया भणित । ३ सखि कियति खलु दूरे स आराम । ४ एतत्खलु तन्माधविवन यावत्प्रविशाम । ५ तथा । ६ सखि अविज्ञातहृदयं त जनमुत्कठमाना तथापि अहं जिह्रेमि मुखं दर्शयितु । ७ भर्तृदारिके मा तथा चिंतयित्वा तदा नाम त्वय्यनुरक्तदृष्टिनिधापनं खलु स सर्वथा उत्कठितो भवेत । ८ सखि अयोध्यापुर्यो स जन न खलु इतस्तस्य सस्थितिरवस्थिता । ९ तथापि त्वा दृष्ट्वा सोऽपूर्णमनोरथ एतद्देशं न मुचति । १० वयस्य कियद्वा काल प्रतिपालयामि यस्मिन् ते एष सताप: शमं नीयते ।

शीतांशुवदनां सीतां स्पृष्ट्वैव स्पर्शशीतलाम् ।
अपास्ततापमंगं मे शीतभावमवाप्स्यति ॥ २८ ॥

विनीता—(कर्ण दत्वा) भट्टिदारिए इदो जणालावो विअ सुणिअदि।

सीता—सहि इमिणा माहविगुम्मेणनरिदो दक्खम्म ।

विनीता—(तथा कृत्वा दृष्ट्वा च) भट्टदारिए दिट्ठिआ वड्ढासि एसो दे हिअअवल्लहो ।

सीता—(दृष्ट्वा सहर्ष सानुरागं चात्मगतं) हिअअ पडिअवट्ठावइ अप्पाणं किअत्थ खु दाणि दे जम्मं (साकारा सवरणं) किं णु दाणि एदं दक्खंतिए किंपि वेपइ मे हिअअं ऊरुजुअलं च फुरइ वामच्छि अहरो अ सिथिली होइ णीविगंथि धीरं च किलम्मइ मणो सरीरं च ।

विनीता—जइ एव्वं भट्टदारिए इमस्स वि जणस्स विवित्तदेसे कोवि सेरालाओ वट्टइ त सुणिस्सह्म ।

सीता—जहं पिअसहीए रोआदि ।

विनीता—(विलोक्य) भट्टदारिए पेक्ख पग्दिो सिसिरोवआरपरिअरं ।

सीता—कि तेण मे ।

विनीता—भट्टदारिए तुए उक्कट्ठाए संदाविओ खु सो ।

सीता—कैह अज्झवस्सिसि ।

---

१ भर्तृदारिके इतो जनालाप इव श्रूयते । २ सखि अमुना माधवीगुल्मेनात-रिते पश्यावः । ३ भर्तृदारिके दिष्ट्या वर्धसे एष ते हृदयवल्लभः । ४ हृदय पर्यवस्थापय आत्मानं कृतार्थं खल्विदानीं ते जन्म । ५ किं नु इदानीमेत पश्यंत्याः किमपि वेपते मे हृदयमूरुयुगल च स्फुरति वामाक्षि अधरश्च, शिथिली भवति नीविग्रंथि धैर्य च, क्लाम्यति मन शरीर च, । ६ यद्येव भर्तृदारिके अस्यापि जनस्य विविक्ते देशे कोपि स्वैरालापो वर्तते तं श्रोष्याव. । ७ यथा प्रियसख्यै रोचते । ८ भर्तृदारिके पश्य परित शिशिरोपचारपरिकरं । ९ किं तेन मे । १० भर्तृदारिके त्वय्युत्कंठया सतापित खलु सः । ११ कथमध्यवस्यसि ।

विनीता—जइ मं ण पत्तिआअसि दाणिं चेअ एअं सेरालाव सुणिस्ससि ।

विदूषकः—वेअस्स एअ अच्चाहिदं तुवंपि णाम ओहत्थिअसव्वसेअवत्थुओ सतावावणोदत्थं एक्कं सीअं मण्णोसित्ति ।

रामः—(सनिर्वेदं तूष्णीमास्ते)

विनीता—असंपडिपत्तिए कि दाणिं तुस्सिसि ।

सीता—हला एक्कं सीअं वत्थु अत्थित्ति खु भणिअं ।

विनीता—हंत असंतुट्ठि ।

विदूषकः—वेअस्स अवहित्तेण अ सीआं पजप्पंतेण तुए कुदो दाणिं वाहितेण सीआपसंगे ण दीअदि पच्चुत्ति ।

रामः—किं तया ।

सीता—(श्रुत्वा सखेदमात्मगतं) किं तए इत्ति मं विहत्थेइ गआ मे मणोरहा ।

विनीता—(श्रुत्वात्मगत) कहं एस अण्णाहिअओ संउत्तो ।

सीता—हजे किं दाणि एत्थ ठीअदि दा गच्छम्म ।

विनीता—भट्टदारिए मा तुम तुवरेहि पुणोवि एअ आलावं सुणिम्म ।

सीता—उम्मत्तिए किं अदो वरंपि सुणिअदि ।

---

१ यदि मा प्रत्यापयसीदानीमेवैत स्वैरालाप श्रोष्यसि । २ वयस्य एतदत्याहितं त्वमपि नामापहस्तितसर्वशोतवस्तुकः संतापापनोदार्थमेका सीता मन्यसे इति । ३ असंप्रतिपत्त्याःकिमिदानीं तुष्यसि । सखि एकं सीतं वस्त्वस्तीति खलु भाणितं । ४ हतासतुष्टि । ५ वयस्य अव्याहतेन च सीता प्रजल्पता त्वया कुत इदानीं व्याहृतेन सीताप्रसंगे न दीयते प्रत्युक्ति । ६ किं तयेति मा विहस्तयति गता मे मनोरथाः । ७ कथमेषो अन्यहृदयः सवृत्त । ८ सखि किमिदानीमत्र स्थीयते तावद्गच्छाव । ९ भर्तृदारिके मा त्वं त्वरय पुनरप्येतमालापं शृणुवः । १० उन्मत्तिके किं अत वरोपि श्रूयते ।

विनीता—(आत्मगतं) [1]कहं अतिमेत्तं विसण्णा भट्टिदारिआ ।

सीता—(सनिर्वेदं) [2]हला एहि गच्छम्म अहव कहिं मए गच्छि- अदि (इति मुह्यति)

विनीता—(ससंभ्रम) [3]समस्सिसिहि भट्टिदारिए समस्ससिहि ।

रामः—(कर्णं दत्वा) कथं स्त्रीजनसमाश्वासनशब्दः (उत्थाय ससंभ्रममुपसर्पति)

विदूषक—(श्रुत्वा ससंभ्रमं) [4]अविहा अविहा किं एदं (उपश्रुत्य दृष्ट्वा च) [5]वअस्स एसा दे पाणवल्लहा ।

रामः—(दृष्ट्वा) कथं सीता (उपसृत्य)।प्रिये समाश्वासिहि समाश्वसिहि।

सीता—(शनैश्शनैः समाश्वसिति)।

रामः—(निर्वर्ण्य)—

उन्मील्य नेत्रे मदनेन सार्ध-
मपांगशारीकृतकर्णपूरे ।
समाश्वसित्याननमायत्याक्ष्या
समुच्छ्वसत्पंकजकोशकांतिः ॥ २९ ॥

किं च ।

नयनयुगसितमध्यं
सितपर्यंतं विभाति शबलाक्ष्याः ।
शितधारमंतरत्सक-
ज्यैत्रं मदनस्य वज्रमिव ॥ ३० ॥

सीता—(समाश्वास्य रामं दृष्ट्वा सरोषं मुखं परावर्तयति ।)

---

१ कथमतिमात्र विषण्णा भर्तृदारिका । २ सखि एहि गच्छावोऽथवा कस्मिन् मया गम्यते । ३ समाश्वसिहि भर्तृदारिके समाश्वसिहि । ४ अविद अविद किमेतत् । ५ वयस्य एषा ते प्राणवल्लभा ।

रामः—

> **इदं दरस्फुरदधरोष्ठपल्लवं**
> **भ्रुवौ समुन्नमयदनर्घ्यविभ्रमम् ।**
> **मुखं रुषा कलुषविजिह्मलोचनं**
> **कुतस्त्वया सुमुखि पराङ्मुखीकृतम् ॥ ३१ ॥**

सीता—(गंतुमिच्छति) ।

विदूषकः—को[1] दाणिं अदिक्कमो को एसो विओओ ।

रामः—(हस्तेन गृहीत्वा) प्रिये क एष संरंभः (सानुनयं)

> **कृतापराधः किमु दौर्विदग्ध्या-**
> **दयं जनो दासजनादभिन्नः ।**
> **यद्गंतुकामासि समाश्वसद्भ्यो**
> **ममाद्य विम्बोष्ठि मनोरथेभ्यः ॥ ३२ ॥**

विदूषकः—(विनीता प्रति) होदि[2] कि णु खु तत्तहोदिए कोवकारणं ।

विनीता—सीथविसअं[3] पच्चुत्ति कुदो ण देस्सिसित्ति तुए भणिदे कि दाए इत्ति भणिअं सुणिअ अप्पाणं विहत्थिअ जाणत्ती किल एसा णिव्विण्णा ।

रामः—(सस्मितं) कथं मयैवापराद्धं (सीतां प्रति) अयि मुग्धे किं तया दुखापफलोपलिप्सया दुर्ललितया प्रत्युक्त्येति खलु मया कथितं ।

विदूषकः—(सहासं) अम्हो[4] अकालकोपणा अकारणकोपणा अ अत्तहोदी ।

सीता—(आत्मगतं) केह[5] अण्णहा मए कहिअ ।

---

१ क इदानीमतिक्रम क एष वियोग । २ भवति किं नु खलु तत्रभवत्याः कोपकारणं । ३ सीताविषया प्रत्युक्तिं कुतो न दास्यसीति त्वया भणिते किं तयेति भणित श्रुत्वात्मानं विहस्तितं जानंती किलैषा निर्विण्णा । ४ अहो अकालकोपना अकारणकोपना चात्रभवती । ५ कथमन्यथा मया कथितं ।

विनीता—केहं अण्णहा गहीअं अम्हेहिं[1] ।

रामः—किंच ।

वचो यद्यपि निर्गच्छेन्मुग्धे स्वेच्छतरं मुखात् ।
रामो बहिश्चरान् प्राणान् कथं हित्वा विहस्तयेत्[2] ॥ ३३ ॥

अथवा सुमहदनेनोपकृतमकाण्डकोपकारिणा मौढ्येन । कुतः ।

प्रणयादपि मानिन्या मानग्रह एव रोचते मह्यम् ।
ईर्ष्यायितमधुराणां येनाधिगमः कटाक्षाणाम् ॥ ३४ ॥

(नेपथ्ये)

अये प्राप्तः प्रदोषारभः ।

यातो वासर एष शोषितजरत्कासारगर्तोदको
मार्तंडस्य करैरकुंठितशिखै साकं करीषकषैः ।
ये प्रातः प्रबलायिताः प्रतिदिशं प्रत्यागता पत्रिण-
स्ते कांतासहिता विशंति निलयान् प्रातः प्रदोषोत्सवः ॥ ३५ ॥

राम.—(श्रुत्वा सखेदं) इदं पुनर्मिथुनं प्रविघटते ।

विनीता—कहं उण वणपालआण उग्घोसो भट्टिदारिए इदो गच्छम्म[3] ।

सीता—(आत्मगत) केवल सरीरमेत्तेण[4] ।

विनीता—इदो[5] इदो भट्टदारिए ।

(परिक्रम्य निष्क्राता सीता विनीता च)

राम —(सौत्सुक्यं) कथमसो न मुद्रयति कदाचिदभीप्सितफलावलेहिनोपि सकल्पयोनिः संकल्पान् । तथाहि—

दृष्टैव सीता ननु दर्शनीया
स्पृष्टैव सा स्पर्शसुशीतलांगी ।

---

१ कथमन्यथा गृहीतमावाभ्या । २ निराकुर्यात । ३ कथ पुन वनपालकानामुद्घोषो भर्तृदारिके इतो गच्छाव । ४ केवलं शरीरमात्रेण । ५ इत इतो भर्तृदारिके ।

तथाप्यमीषां नु मनोरथानां
न शांतिरेषापि परं ममैव ॥ ३६ ॥

विदूषकः—वैअस्स अदिकामदि संआ । अज्ज हि दिअहसिरिविरह-खेदविप्पमुक्कवहो चंदपादाभिघादभीदो विअ अवरं चेअ आसं अवलंबेदि पउड्ढाणुराओ दिअहणाहो ता एहि गच्छम्म ।

राम.–(विलोक्य) कथमिदानीमस्ताचलशिखरिशेखरश्रियं विडंबयति लबमानो भगवान् गभस्तिमाली । (स्पर्श रूपयित्वा)

उन्मीलन्नवमालिकांतरगलत्सौरभ्यसंवासिताः
श्रांताया दिवसश्रियो हिमकणैर्घर्माम्बुकल्पैर्जडाः ।
पेयाघ्राणघटैः सुखेन नितरामालिंगनीया भुजै-
र्निश्वासा इव वांति मंदमधुना वाता वसंतश्रिय. ॥ ३७ ॥

विदूषकः–ईदो इदो पिअवअस्सो ।

(परिक्रम्य निष्क्रांतौ)

इति श्रीभट्टगोविंद स्वामिन सूनुना **हस्तिमल्लेन** विरचिते
मैथिलीकल्याण नाम्नि नाटके द्वितीयोऽङ्क ॥ २ ॥

---

१ वयस्य अतिक्रामति सन्ध्या । अद्य हि दिवसश्रीविरहखेदविप्रमुक्तप्रभ चंद्रपादाभिघातभीत इवापरामेवाशामवलम्बते प्रवृद्धानुरागो दिवसनाथः । तस्मादेहि गच्छाव । २ इत इत. प्रियवयस्य ।

तृतीयोऽङ्कः ॥ ३ ॥

(ततः प्रविशति वामनः)

वामनः—शोभणं खु लोईआ भणंति णत्थि स सुज्जे वासले पईवस्स अवसलेति जेण दाणिं सोहगववखजालतलपविट्ठे पमिट्ठक्ककंतसिलत्थलणिवटणपडिफलणदिउणपआसिअवासघलोदले पज्जलंतलअणकुट्टिमुट्ठिअकंचणसलाआसहस्सपडिहे दच्छिलस्सिपसले तिमिलोम्मूलणकुसले पसलंते वालाअवे अहगे मोहलअणप्पईवगहेण महालाअस्स पस्सादो पलिसमाविअसेवासमए दिअसमुहम्मि णिग्गए । (परिक्रामन् श्रम नाटयित्वा) किलंतोम्ह उण्हच्छासेण कुत्थ उण हि विस्समिस्सं (विचिंत्य) होदु घलं चेअ गच्छेमि । केण खु ए मे गमणसल्लावलाहो भविस्सदि ।

(ततः प्रविशति कुब्जः)

कुब्जः—अज्ज पच्चूसविअसतघलदिग्घिआसलोलुहमउलोदलगलिअवहुलमअलंदलसोल्लिए पविललोसाअजललवजलीकए अइमत्तसीअलिकिअमोत्ताहलजालए अणब्भत्थिअतालउतणिले मदाणिले वाअदे णिवासते

१ शोभनं खलु लौकिका भणन्ति नास्ति स सूर्ये वासरे प्रदीपस्यावसर इति येनेदानीं सौधगवाक्षजालान्तरप्रविष्टे प्रमृष्टार्ककान्तशिलातलनिपतनप्रतिफलनाद्विगुणप्रकाशितवासगृहोदरे प्रज्वलद्रत्नकुट्टिमोत्थितकाञ्चनशलाकासहस्रप्रतिमे दक्षरश्मिप्रसरे तिमिरोन्मूलनकुशले प्रसरति बालातपे अहमपि मोघरत्नप्रदीपग्रहेण महाराजस्य पार्श्वात्परिसमापितसेवासमयदिवसमुखे निर्गतः । २ क्रान्तोस्मि उष्णोच्छ्वासेन कुत्र पुनर्हि विश्रमिष्ये । ३ भवतु गृहमेव गच्छामि केन खल्विदानीं मे गमनसंलापलाभो भविष्यति । ४ अद्य प्रत्यूषविकसतगृहदीर्घिकासरोरुहमुकुलोदरगलितबहलमकरंदरसार्द्रिते प्रविरलावश्यायजललवजडीकृतेतिमात्रशीतलीकृतमुक्ताफलजालिके अनभ्यर्थिततालवृंतानिले मदानिले वाति निवासातेऽहमपि लब्धविश्रामावसर विमुक्ततालवृंतग्रहण निर्गतो महाराजस्य पार्श्वात् तस्मादिदानीमात्मन गृहं गच्छामि ।

अहगोवि लद्धविस्समावसले विमुक्तालउंतगहणे णिग्गए महालाअस्स पस्सदो ता दाणि अप्पणो घलं गच्छेमि (परिक्रामति)।

वामनः—(दृष्ट्वा) अम्हो तालउंतगाही पिअसहो दासेलए जाव एअं सद्दावेमि । लेले दासेलअ ।

कुब्जः—(आकर्ण्य दृष्ट्वा च) अम्हो लअणदीवगाहि पिअसहे उल-लब्भए (उपसर्पति)

वामन—(निर्वर्ण्य) अले पिअवअस्सा दासेलआ तुम्हे विलूव्वआ खु ओहसणिज्जा ।

कुब्जः—तहं हि ।

हिंडति कलभा विअ एत्थ ण सअण लहेति उत्ताण ।
ओऊहण लइह्मिअ णिलंतलं वक्कहिअआओ ॥ १ ॥

(सहासं) अले उलंभआ कलभगमणं खु उत्तमाणं पुलिसाणं गमणंति पसस्सिअदि ।

वामनः—(सहासं) सिलेसिदे अहिलासो ज अण्णहा भणिअपि अण्णहा वक्खाणेसि मए खु कलह एत्ति सिंखल एव भणिएज्झं ण उण विक्के अदो येव्व खु ण दासेलए त्ति तुव अंत्तेउले सद्दाविअसि ।

कुब्जः—(सहासं सेर्ष्य) अले कि तुवं अप्पह्मि अधेसि तुह्मेहिं खु वामणेहि ।

---

१ अहो तालवृंतग्राही प्रियसखा दासेरकः यावदेत शब्दापयामि । रे रे दासेरक २ अहो रत्नदीपग्राही प्रियसखा उरभ्रक । ३ अरे प्रियवयस्या दासेरका यूय विरूपका खलु उपहसनीया । ४ तथाहि । गच्छंति करभा इवात्र न शयनं लभतयुत्तानं । उपगूहन रतौ च निरंतरं वक्रहृदयकाः । ५ अरे उरभ्रक कलभगमनं स्वच्छतमाना पुरुषाणा गमनमिति प्रशस्यते । ६ श्लेषितेऽभिलाष यस्मात् अन्यथा भणितमपि अन्यथा व्याख्यासि मयखलु कलभ इति शृखल एव भणितं न पुनर्विके, अत एव खलु ननु दासेरक इति त्वमंत· पुरे शब्दापयसि । ७ अरे किं त्वमात्मन्यधोसि युष्माभि· खलु वामनै ।

ओसणसलिसठिईहिं अत्थिअदो उत्थिअं पदंतेहिं ।
चडुलणिउज्जंगेहिं गच्छियदि कच्छवेहि विअ ॥ २ ॥

वामनः—(सहासं) हिमाणए सुट्ठु कए उवालंभस्स पलिउवालंभे पिअसहा म हु मज्झं असूहेइ जाव दाणिं अहगे तुह्मे पसंसेवि सुणाह दाव ।

पावंति लइम्मि दासिआओ
दिढपलिलब्भउआलपुण्णआओ ।
हिअअं वि सहावउण्णअंतं
सुमहंतं ण खु अत्थि अण्णआणं ॥ ३ ॥

कुब्जः—(सहास) साहु पसंसिअं पिअसह तेण हि अहंपि तुह्मे पसंसिस्सं होमि ।

देहाहिअउद्धपिट्ठिआ
णिहुवणचुंबिअणाहिकूविआ ।
अंसेसु कअग्गहत्थअं
उवऊहंति खु कोट्टिणीअणं ॥ ४ ॥

वामनः—(सहास) साहु पसंसिअ ।

उभौ—(सहासं) अले सुसंगदं खु एअ णिउज्ज ।

कुब्जः—(उवहसेदि पससेदि अ कुज्ज णिउज्जोति ।)

वामनः—अले दक्ख दाव अम्हालिसस्स लाअपलिवालस्स ।

---

१ आसनसदृश स्थितीभिरर्थत उत्पत पतद्भि चटुलनिकुब्जाङ्गै गम्यते कच्छपैरिव। २ अहो सुष्टु कृतमुपालभस्य प्रत्युपालंभ प्रियसखे मा खलु मह्यमसूयय यावदिदानीं मह युष्मान् प्रशंसे । शृणु तावत् । प्राप्नुवति रतौ दास्य दृढपरिरंभमुदारपुण्यकाः । हृदयमपि स्वभावोन्नतं सुमहत्त्व न खल्वस्त्यन्येषाम् । ३ साधु प्रशंसित प्रियसखे तेन हि अहमपि युष्मान् प्रशंसित भवामि । देहाधिकोर्ध्वपृष्ठका निधुवनचुम्बितनाभिकूपिका । अंशेषु कचगृहार्थमुपगूहंति खलु कुट्टिनीजन । ४ साधु प्रशंसित । ५ अरे सुसंगतं खलु एतं निकुज । ६ उपहसति प्रशंसति च कुब्जं निकुब्ज इति । ७ अरे पश्य तावदस्मादृशस्य राजपरिवारस्य ।

कुब्ज—अले विलूवपलिअणा खु वा ईसे सिलाहोंति चेअ पमह-गणपलिआलणे इस्सले चेअ ण्ण एत्थ णिद्स्सणं जह्माअपलिवाले कुज्जो वामणो एला मूआ बब्बला कीलाआ संठेति ।

वामनः—अले मा खु अपला हि संति अ संढंपि ओहासेण कलुसेहि । स खु—

इत्थेहिं पुलिसे विअ खेलदि पुलिसेहि इत्थिआ एव्व ।
पुलिसेह्मि पुलिसेविअ इत्थेहिं इत्थिअं चेव ॥ ५ ॥

कुब्ज—अले एव्वं एअं लक्खउदाहलणं । किलिबेभट्टिदारिआए मेहिलीए महंतलीआ कलावई । सा खु—

पअडिचउला कव्वेसु कलासु उत्तला अ सअलासु ।
णेत्तविलोभणह्वआ अणंगदोत्तम्हि अहिऊआ ॥ ६ ॥

वामन—(विलोक्य) अले एसे खु से वलिसधले कलावई इद अभिवट्टइ इमिणा पुणा सल्लावचटलेण संढेण सज्ज विसत्ताणं अह्माणं महंते काले गच्छेइ । ता एहि अह्मो इदो सिग्घ घलं चिअ गच्छेमो ।

कुब्ज—एँवं कलेह्म ।

(उभे परिक्राम्य निष्क्रातौ)

---

१ अरे विरूपपरिजना खलु वा ईषत् श्लाघत एव प्रमदगणपरिपालने ईश्वर इव नन्वत्र निदर्शनं यस्मात् राजपरिवारे कुब्जा वामना एडा मूका वर्वरा किराता-स्तिष्ठति । २ अरे मा खलु अपरा हि संति च षढमपि उपहासेन कलुषय खलु स्त्रीभि पुरुष इव खेलति पुरुषै स्त्रिय इव पुरुषै पुरुष इव स्त्रीभि स्त्रियमिव । ३ अरे एवमेतल्लक्षोदाहरण क्लीबभर्तृदारिकाया मैथिल्या महत्तरीका कलावती । सा खलु, प्रकृतिचतुरा काव्येषु कलासूत्तरा च सुकलासु नेत्रविलोभनरूपाऽनगदौत्यैरभिरूपा । ४ अरे एषा खलु सा वर्षधरा कलावती इतोऽभिवर्ततेऽनेन पुन सल्लापचतुरेण षंढेन सद्य विश्रातयोरावयोर्महान् कालो गच्छति । तस्मात् एहि आवामित शीघ्रं गृहमेव गच्छाव । ५ एवं कुर्मः ।

प्रवेशकः ।

(तत प्रविशति षंढ·)

षंढः— (यथोचितं परिक्रामन्) हंत भो विदेहेश्वरदुहितुः परां कोटिमधिरोहति मदनोन्माद ।

प्रततमखिला· पश्यत्याशाः न किंचन पश्यति
स्तिमितमसकृत्सा संधत्ते दधाति च वेपथुम् ।
न खलु भजते भद्रां निद्रां न च प्रतिबुध्यते
स्मराति न पुनः किंचित्तं च स्मरत्यधिकस्मरा ॥ ७ ॥

अपि च । व्याजृंभमाणकुमुदकुड्मलकुहरचंक्रमणसंक्रांतसौरभावलिप्तम-लयानिलानुलिप्तासु मंडलीकृतशरासनसधीयमानशरशतोत्क्षेपव्यापृतमन्म-थासु कौमुदीविशदासु च क्षणदासु ।

किं चंद्रातपवारणोत्सुकतया किं चंदनार्द्रच्छटा
चर्चापाकरणाय किं शशिशिलानिष्पदसेकेर्ष्यया ।
कि रभादलवीजन व्युदसितु किं मन्मथ वदितु
शतुं वा स्वयमेव हस्तमबलाधिकृच्छ्रमुद्यच्छति ॥ ८ ॥

एवं च मन्ये । "ज्वलतानेन कदाचिद्भ्रियता कालिकेन हृदयमिदं । इति किल तत्प्रतिकर्तु सुश्लिष्टा स्तननटा स्तस्याः"। इत्थ च प्रतिक्षणमुपर्युपरि वर्धमानाया· मवधीरितप्रतिविधानाया मनसिजरुजायामद्य तु पुन. प्रमदवनमध्यवर्तिनि धारागृहे वर्तमाना सांद्रचंदनक्षोदचर्चितपल्लवास्तरनिस्सहविधृतशरीरा भर्तृदारिका सीता विहस्तयंतीव सखीजनोपपादितां शिशिरोपचारनियत्रणां दीर्घमुष्णं च निश्वस्य निवेदयंतीव संतापं प्रकाशयतीवांतर्गतं भावं किमप्युपालंभमानेव प्रार्थयमानेव च मां किंचिदिवोन्नमयंती भ्रूलताग्रभागं पक्ष्माग्रग्रथितबाष्पजललवलुलितां कातरकातरमाकेकरतारकां साकूतां मन्मुख एव दृष्टिं पातितवती । अहं च गृहीतहृदयतया तत्क्षणमेव कृत

संदेहेन संपादयामि ते समीहितमित्यवचनमेव प्रेमगर्भेण वीक्षितेन समाश्वास्य सव्याजमुत्थाय दूत्याकारावलंबनेन निरवगमम् । तद्यावदिदानीमवलंबितं रामचंद्रस्यैव पार्श्वं गच्छामि (परिक्रम्य) एवं च पुनरवोचदस्मत्कर्णांते भर्तृदारिका हृदयनिर्विशेषा गृहीतभावा विनीता 'पिअसहि कलावई माहविवणे खु णं भट्टिणा रामेण भट्टिदारिआ दिट्ठा ता सोवि पदेसो तुए अण्णोसिदव्वोत्ति मण्णे सोवि तहिं चेअ वट्टदि । कुदो ।

जत्थ खु पढमं दिण्णे अच्छीण ऊसवो पिअजणेण ।
उक्कंठिअ जण पुण सोपि पयेसो विणोदेई ॥ ९ ॥

ता जाव माहविवणं गच्छेमि । (परिक्रामति अग्रतो विलोक्य ससभ्रमं) कहं एक्को विडो मं उवसप्पिअ विहसिअमुहो भणाइ । जहहि ।

विटः—अये केयं कन्यका कथ राजकन्यका । भद्रिके श्रूयतां । मुक्ताहारो नाभिं चुंबन्नयमपि न कुचकलशयोर्ययोर्लभतेऽन्तरं । नालं भारं सोढुं मध्यः सुतनु तनुरपि तव तयोः सकुंकुमपंकयोः तद्यावत्त्वां याचे लीलानिहितपदमनतिमुखरक्वणन्मणिनूपुर मुक्तायास मंदं मंदं श्रुतिसुभगरणितरशन प्रयाहि नितंबिनी (इति सलज्जं असौ स्तनसंन्यस्तहस्ता अपक्रम्य विलोक्य च) अये अयमग्रतो वेशवाट. । इह हि ।

प्रौढांगनारुचिरकंठघनांगराग-
कस्तूरिकापरिमलस्पृहणीयगंधः ।
सौभाग्यगर्वरसमंथर एव गत्या
चेतः प्रलोभयति नस्तरुणो नभस्वान् ॥ १० ॥

---

१. प्रियसखी कलावती माधवीवने खलु ननु भर्तृणा रामेण भर्तृदारिका दृष्टा तस्मात्सोपि प्रदेशस्त्वयान्वेष्टव्यः इति मन्ये सोपि तस्मिन्नेव वर्तते । कुतः । यत्र खलु प्रथमं दत्तः अक्ष्णो· उत्सव. प्रियजनेन उत्कंठितं जन पुन. सोपि प्रदेशो विनोदयति । तस्मान्माधविवनं गच्छामि । २ कथमेको विटो मामुपहस्य विकसित मुखो भण्यते ।

(पुरो विलोक्य) का पुण एसा किंपि सकंती विअ थणसूओगुंठिआ अ पाव अवहिरिअ इदो अभिवट्टइ (निरूप्य) कहं वेसवहूहि रम्मई हला कि तुवे कंति विअ आअच्छसि । किं भणासि हला एत्थ वेसवाडमुहमडपवट्टिणि धुत्तगोट्ठि परिहिरिअ अत्ताणं णिग्गहमाणा आअच्छेमित्ति । तेण हि जुज्जइ धुत्ता हु णाम ।

महिलंअपुव्वआमवि विस्सद्धं विअ कुणंति चाडूहिं ।
तह तह वि णिवारिंता कहवि ण मुचेदि पत्थेंता ॥ ११ ॥

(सलज्जं) हंजे एव्व च अह वि लज्जेमि तेण पहेण गंतुं ता गच्छ तुम (विचिंत्य) जाव अहपि इमाए कुसुमायण्णवीहिआए गदुअ माहविवण पवसेमि (परिक्रम्य) एसं कुसुमवणवीहि (निर्वर्ण्य) एत्थ हु णिच्च अआलकुसुमसमूहआहिअउदुगुणा सव्वजणूसुअत्तणकरी वसइ महुसरि । (पुनर्निर्वर्ण्य)

तामिह दक्षिणपवनो मृदु परिरभते विकाशयति ।
स्पृशति च जिघ्रति चुंबति पुलकयति त्वयमयमधुना ॥ १२ ॥

(अग्रतो विलोक्य) कथमसौ स्वोदवसितालिंदोपांतोपविष्टा नखमुखविपाटितानि सौगंधिककुसुमानि ग्रन्थाति स्मितेनेव समानयति मां वासतिका । (उपेत्य) वासु वासंतिके ।

---

१ का पुनरेषा किमपि शकमानेव स्तनाशुकावगुठिता । च पापमवधीर्येतोभिवर्तते । २ कथ वेश्यवधूभिः रम्यते सखि किं त्वं क्लातेवागच्छसि । किं भणसि । सखि अत्र वेश्यावाटमुखमडपवर्तिनीं धूर्तगोष्टि परिहृत्यात्मानं निग्रहमाना आगच्छामि । तेन हि युज्यते धूर्ता खलु नाम । महिलामपूर्वामपि विश्रब्धामिव कुर्वंति चाटुभि तथा तथापि निवारिता कथमपि न मुंचति प्राथ्यमाना । ३ सखि एवं चाहमपि लज्जामि तेन पथेन गंतु । तस्माद्गच्छ त्व ४ यावदहमपि अनया कुसुमायणवीथ्या गत्वा माधवीवन प्रविशामि । ५ एषा खलु कुसुमवनवीथि । ६ अत्र खलु नित्यमकालकुसुमसमूहमाहितऋतुगुणा सर्वजनोत्सुककरी मधुश्री ।

क्रीणाति पुष्पाणि युवा त्वया य-
स्सल्लापसौख्येन विलोभ्यमानः ।
पश्यामि तस्माच्च वरं स एव
क्रीणात्ययं त्वां कुसुमोपभागिनम् ॥ १३ ॥

किं ब्रवीषि प्रियसखि संभाव्यतामसौ चिकुरभरसमर्पणेन सौगंधिकमालेति सकोपं कथमसौ कद्वदा स्त्रियमिव मां कदर्थयति तत्किमनया । इतो वयं (परीक्ष्य विलोक्य च) एतन्माधवीवनद्वारं यावत्प्रविशामि (प्रविश्य) अनेन खलु मया भर्तृदारिका दौत्यावलंबिना कालातिपातप्रमादिना न भवितव्यं । कुतः ।

सैषा संप्रति नैव तावदबलाकालातिपातक्षमा
शांतं पापममंगलं प्रतिहतं तापः कथं कथ्यते ।
का वार्ता स्तनभारमध्यपतिते मुग्धे मृणालांकुरे
हारास्तत्क्षणमेव वक्षसि यदा नीलोत्पलश्यामलाः ॥ १४ ॥

अपि च तस्याः खलु ।

किसलयतल्पसमर्पित देहाया मदनदहनतप्तायाः ।
हारा स्वदेहनिहिता जनयंति स्फोटकाशंकाम् ॥ १५ ॥

एतच्च नः संप्रति दूत्यै त्वरयति । अद्य हि ।

अस्माभिः शिशिरोपचारविधिना कृच्छ्रात्समाश्वासिता
संकल्पाहितकांतसंनिधिसुखा मोहावसाने पुनः ।
सा बाला विवशा प्रवालशयनादुत्थाय सप्रश्रयं
स्मेरा किंचिदधोमुखी सशनकैराकाशमालिंगति ॥ १६ ॥

(अन्यतो विलोक्य) कथमसौ माधवीवनपालिका गंधवती । भद्रे गंधवति विमुक्तमाधवीवनविहारसुखा किमिति द्वारोपांत एव वर्तसे । किं ब्रवीषि ।

अंज्ज अब्भंतरे वअस्ससहिदो दासरही वट्टइत्ति युज्यते (आत्मगतं) सफलं नो दौत्यं (व्रीडां नाटयति) गंधवती तेण हि अहंपि लज्जेमि तस्स पासे विहरिदु अण्णदो विहरिस्सं ति । कथं अपक्रम्य निष्क्रांता गंधवती । षंढः (निर्वर्ण्य) अहो रामणीयकं माधवीवनस्य । इह हि ।

अयं खलु विलासिनीमुखसरोजगण्डूषितै–
र्विभाति मधुसीकरैरसमयेपि सभावितः ।
मदांधमधुपांगनाजननिपीतकादंबरी–
रसप्रसरधूसरः प्रसवकेसरः केसरः ॥ १७ ॥

कहं सिंजअरवाअङ्का घट्टेंति मे तुलाकोडिकोडिसु उज्जाणदिग्घिआसु कलहंसिआ ता जह एदेण सिज्जति मंजीरिआ तह एअं उद्देसं णिस्संद्–अण्णा संगच्छेमि (तथा परिक्रम्य) यावदहं रामचंद्रमासाद्य दूत्यं संपादयामि (विचिंत्य सखेदं) अहवा कित्तिएत्ति अहं पिअसहिए सोअणिज्जं दसं णिवेदेमि भट्टिणो । सा खु ।

परितवइ थणाणं मोहविण्णत्तणाणं
अकअतवगुणाणं तस्स आलिंगणाणं ।
अह अ णिअरुआए अप्पडीआरदाए
ण हु मुणइ सहीओ अप्पणोसा सहीओ ॥ १८ ॥

(उपवनं निर्वर्ण्य) अथवालं एभिः शोभनीयाक्षरैः ।

---

१ आर्ये अभ्यंतरे वयस्य सहितो दशरथिः वर्तते इति । २ तेन हि अहमपि लज्जे तस्य पार्श्वे विहर्तुं तस्मादन्यतो विहरिष्यामि । ३ कथ सिंजितरवाकृष्टा घटंते मे तुलाको टिकोटिषु उद्यानदीर्घिकासु कलहंसिका । तस्माद्यथैते न सिंजंति मंजरिकास्तथा एनमुद्देश निष्पंदे अन्यान् सगच्छामि । ४ अथवा कियतीत्यहं प्रियसख्या शोचनीयां दशा निवेदयामि भर्तु । सा खलु । परितपति स्तनयोर्मोघविज्ञातयोरकृततपगुणयोस्तस्यालिंगनयो । अथ च निजरूपया अप्रतीकारतया नहि जानंति सख्य आत्मसात्सोढाः ।

अज्झ अब्भंतरे वअस्ससहिदो दासरही वट्टइत्ति युज्यते (आत्मगतं) सफलं नो दौत्यं (व्रीडां नाटयति) गंधवती तेण हि अहंपि लज्जेमि तस्स पासे विहरिदु अण्णदो विहरिस्सं ति । कथं अपक्रम्य निष्क्रांता गंधवती । षंढः (निर्वर्ण्य) अहो रामणीयकं माधवीवनस्य । इह हि ।

अव खलु विलासिनीमुखसरोजगण्डूषितै-
र्विभाति मधुसीकरैरसमयेपि संभावितः ।
मदांधमधुपांगनाजननिपीतकादंबरी-
रसप्रसरधूसरः प्रसवकेसरः केसरः ॥ १७ ॥

कहं सिंजअरवाअड्ढा घटेंति मे तुलाकोडिकोडिसु उज्जाणदिग्घिआसु कलहसिआ ता जह एदेण सिज्जंति मजीरिआ तह एअं उद्देसं णिस्संद्-अण्णा संगच्छेमि (तथा परिक्रम्य) यावदहं रामचंद्रमासाद्य दूत्यं सपादयामि (विचित्य सखेदं) अहवा कित्तिएत्ति अहं पिअसहिए सोअ-णिज्जं दसं णिवेदेमि भट्टिणो । सा खु ।

परितवइ थणाणं मोहविण्णत्तणाणं
अकअतवगुणाणं तस्स आलिंगणाण ।
अह अ णिअरूआए अप्पडीआरदाए
ण हु मुणइ सहीओ अप्पणोसा सहीओ ॥ १८ ॥

(उपवन निर्वर्ण्य) अथवालं एभिः शोभनीयाक्षरै. ।

---

१ आर्ये अभ्यतरे वयस्य सहितो दशरथि· वर्गते इति । २ तेन हि अहमपि लज्जे तस्य पार्श्वे विहर्तुं तस्मादन्यतो विहरिष्यामि । ३ कथ सिंजितरवाकृष्टा घटंते मे तुलाको टिकोटिषु उद्यानदीर्घिकासु कलहंसिका । तस्माद्यथैते न सिंजंति मंजरिकास्तथा एनमुद्देश निष्पदे अन्यान् सगच्छामि । ४ अथवा कियतीत्यहं प्रियसख्या शोचनीयां दशा निवेदयामि भर्तु । मा खलु। परितपति स्तनयो-र्मोघविज्ञातयोरकृततपगुणयोस्तस्यालिंगनयो । अथ च निजरूपया अप्रतीकारतया नहि जानति सख्य आत्मसात्सोढा ।

अभ्यग्रपुष्यत्सहकारमेतत्
मंदानिलस्वैरविहारहृद्यम् ।
उद्यानमुद्दाममनोभवं नः
करोति साहाय्यकमद्य दूत्ये ॥ १९ ॥

(पुरोवलोक्य) मन्ये स एव दाशरथि· परममित्रं गार्ग्यायणः यावदुपसर्पामि ।

(उपसर्पति)

(तत प्रविशति विदूषक)

विदूषक — (दृष्ट्वा) केहं एका एसा महणिज्जा इत्थिआ (उपसृत्य) होदि कुदो मं उवसप्पसि ।

षंढ.—अज्ज कि वि पुच्छिदुं ।

विदूषक —तेण हि पुच्छेसि ते समीहिअं

षंढ.—कहिं दे पिअवअस्सो ।

विदूषकः—को मे पिअवअस्सो ।

षढ.—दासरहि ।

विदूषकः—किं त जाणासि ।

षंढ —कहं सुज्जं हत्थेण ओआरोसि ।

विदूषक.—किं[10] तेण कज्जं ।

षंढः—किपि[11] तस्स पणयिणि संदेसं आचाक्खिउं ।

विदूषकः—का[12] वा तस्स पणयिणि ।

षंढः—सीआ[13] ।

---

१ कथमेकैषा महनीया स्त्री । २ भवति कुतो मामुपसर्पसि । ३ आर्य किमपि प्रष्टुं । ४ तेन हि पृच्छ ते समीहित । ५ कस्मिन् ते प्रियवयस्यः । ६ कोऽयं प्रियसख । ७ दाशरथि· । ८ किं त न जानासि । ९ कथं सूर्यं हस्तेनापवारयसि । १० किं तेन कार्यं । ११ किमपि तस्य प्रणयिन्या सदेशमाख्यातं । १२ का वा तस्य प्रणयिनी । १३ सीता ।

विदूषकः—(सहर्ष) किं तुमं तस्सा सहि ।

षंढः—ओंम ।

विदूषकः—(सहर्ष) तेण हि विरमेमि इमादो परिब्भमादो ।

षंढः—किंति खु पुव्व परिब्भमेसि ।

विदूषकः—तैत्तहोदी सिसिरोवआरोवआरणाणि आणेदुं परिब्भमामि तुमं पुण दाणि तस्स अणिरिस सिसिरोवआरोवअरण लद्दा ता एहि दाणि सिग्घं वअस्सस्स पासं येव्व गमिस्सम्म ।

षंढः—तथा ।

(परिक्रामत)

(ततः प्रविशति राम)

रामः–(सोत्कंठं) सा खलु ।

श्लाघा विभ्रमलक्ष्या शृंगाररसाधिदेवता साक्षात् ।
संचारिणी पदाभ्यां मूर्तिमती कैशिकी वृत्तिः ॥ २० ॥

अहो दुर्वारा मानसी प्रवृत्ति. । अद्य हि ।

स्पृशति मयि सा रुष्टालीकव्यलीककलंकितं
किमपि रुदति यन्मोहान्ते भयाच्चिकृतवेपथुः ।
कमलकलिकाघ्रातस्मेरा व्यलोकत सस्पृहं
स्फुरति हृदि तत्किंचिद्व्रीडांचितं किलकिंचितं ॥ २१ ॥

किंच सुमहदिह वयं विस्मेरा. यदुत विषयनुषंगकलुषितं जनं परिवदंतो वयमेव कामुकजनधैर्यामिषघस्मरेण स्मरेण खलीकृता स्म. । अथवा ।

१ किं त्वं तस्या सखी । २ ओम् । ३ तेन हि विरम्यते अस्मात् परिभ्रमात् । ४ किमिति खलु पूर्वं परिभ्रमसि । ५ तत्रभवती शिशिरोपचारोपकरणान्यानेतुं परिभ्रमामि त्वं पुनरिदानीं तस्यानीदृशं शिशिरोपचारोपकरणं लब्ध्वा स्मादेहि इदानीं शीघ्रं वयस्यस्य पार्श्वमेव गमिष्याव ।

स्वच्छांतरात्मापि गुणेन मन्ये
न स्याद्वशे दर्पक शासनस्य ।
तस्या स्तनौ यत्नवकुकुमार्द्रौ
चाश्लिष्य हारोप्यनुरक्त आसीत् ॥ २२ ॥

(विचिंत्य) कथं नु भो तद्गुणाचितादुस्थितं चेत: पर्यवस्थापयामि (विभाव्य)

यत्र यत्र मया दृष्टा दृष्टिरम्या मृगेक्षणा ।
विनोदयेयमात्मानं त तमुद्देशमुद्दिशन् ॥ २३ ॥

(अवलोक्य सकौतुकं) ।

अत्राकारणरूढकोपजनितां मूर्छां विषादोत्तरां
तत्कालोपनतेन निःसहतनुः कृच्छ्रान्मया मोचिता ।
अग्रे मामथ वीक्ष्य सेर्ष्यमकरोदत्रापसर्तुं मनः
सव्याजं नयनांतमत्र विधुर यांती मयि प्राहिणोत् ॥ २४ ॥

(सखेदं) कथमेतदपि नालं विरहखेदापनोदनाय (सविस्मयं) ।

चित्रं न स्फुरतीदं हृदयमनेनापि विरहदहनेन ।
कुसुमशरस्यापि शरा निर्मग्ना नैव दृश्यंते ॥ २५ ॥

(विचिंत्य) क इवात्र समाधिः । वयस्य गार्ग्यायण (पार्श्वतोऽवलोक्य) कथ न संनिहितो वयस्यः अहो मे प्रमादः मयैव हि शिशिरोपचारसज्जीकरणाय प्रेषितो वयस्यः (पुरो विलोक्य) कथमेकया स्त्रिया सहितः प्रहृष्ट इव वयस्यः इहागच्छति । (निरूप्य) नहि नहि येन केन पुरुषेण (विभाव्य) कथमसौ तृतीया प्रकृतिः । कुतः खल्वयमनियुक्तकारी केनापि षंढेन सहागच्छति वैधवेयः ।

विदूषक —(उपसृत्य) जेयदु पिअवअस्सो ।

षंढः—जयतु स्वामी ।

---

१. जयतु प्रियवयस्यः ।

विदूषकः—अम्हो पुव्वं इत्थिआ विअ मए संजप्पिअं वअस्सेण दाणिं पुरिसो विअ संभासदि ।

रामः—वयस्य क एष ते प्राघूर्णकः ।

विदूषकः—एसो खु तुह सिसिरोवआरो ।

रामः—न खलु यथावज्जानामि ।

विदूषकः—एसो खु तत्तहोदिए सीदाए तुए संजादुक्कंठाए पहिदा दूई ।

रामः—(सादरं) आर्य स्वागत इहोपविश्यतां ।

षंढः—यथाज्ञापयति स्वामी ।

रामः—वयस्य उपविश ।

विदूषकः—जं भवं भण्णाति ।

(सर्वे उपविशंति)

रामः—(षंढं प्रति) सखे प्रियावृत्तांतनिवेदनेन विध्यापय विरहवन्हिं ।

षंढः—शृणोतु स्वामी ।

सख्यास्तावद्विरहविधुर भावमाख्यातुकाम
प्रेमाक्रांतं हृदयमपि ते तादृश तर्कयामि ।
विस्रंभोऽयं मुखरयति मामंग तस्मादिदानी-
मागतव्यं त्वरिततरमित्येव विज्ञापयामि ॥ २६ ॥

विदूषकः—तहवि कहेहि तत्तहोदीए अवत्थं ।

रामः—सखे कथ्यताम् ।

षंढः—

१ अहो पूर्वं स्त्रीव मया संजल्पितं वयस्येनेदानीं पुरुष इव संभाषयति । २ एष खलु तव शिशिरोपचार । ३ एषा खलु तत्रभवत्या सीतया त्वयि संयोक्तुमुत्कंठतया प्रहिता दूती । ४ यद्भवान् भणति । ५ तथापि कथय तत्र भवत्य अवस्थाम् ।

अंगाकर्णय सा हि मन्मथशरासारैकलक्षीकृता
नो मिथ्याकुरुते वचांसि विरहे बाला कवीनामपि ।
किं वा संप्रति कथ्यते बहुतरं यत्सत्यमत्रांतरे
सर्वस्यापि सखीजनस्य भवतो नामैव नामाभवत् ॥ २७॥

विदूषक—ऐकग्गचित्तदा खु वाअंपि तह पवट्टावेदि[1] ।

चंद्र—न केवलं नाममात्रेण तस्याश्चेतोविपर्यासः । एवं च खल्वसौ सखीं वदति । यथा ।

संकल्पैस्तु पुरःस्थितेन बहुशस्त्वं विप्रलब्धासि ते
कांतेनेति शुचा निवारयसि मां प्रत्युत्थितां संप्रति ।
याचे त्वामयमंजलिः प्रियसखि प्रत्यागते वल्लभे
साक्षादागतवानसाविति शनैः कर्णे तदा मे वद ॥ २८ ॥

रामः—अहो संकल्पानां दृढिमा ।

विदूषक—उभयं खु विरहिआण पिअजणसमाअमसोक्खं जणेइ संकप्पा णिद्दा अ[2] ।

चंद्रः—कुतः खलु तस्या निद्रागमः । एवं तु पुनर्निद्रार्थिनी सखीं व्याहरति यथा ।

निद्रायै प्रयते यथा पुरमहं त्व चालिपार्श्वे स्थिता
त्वं स्वप्नागतमार्यपुत्रमुचितं विज्ञाय विज्ञापय ।
स्वस्ति स्वागतमंग पश्य भवतः कांतामिमामीदृशीं–
तद्यावद्भवनादितः परमितस्त्वं धीरमागा इति ॥ २९ ॥

रामः—अहो संभावनीयमेतन्मौग्ध्यं ।

---

१ एकाग्रचित्तता खलु वाचमपि तथा प्रवर्तयति । २ उभयं खलु विरहवर्तिनां प्रियजनसमागमसौख्यं जनयति संकल्पा निद्रा च ।

विदूषकः—[1]कहं अतिमेत्त किलंता मणोभवेण तत्तहोदी ।

षंढः—अयि भो रामदेव ।

> **किसलयलीलातरला विसवलयविलासकोमलच्छाया ।**
> **सा कुसुमवाणवाणा सारेण सदा समाविद्धा ॥ ३० ॥**

विदूषकः—(सविस्मयं) [2]वअस्स एक्काए वाआए सकिअं पाउदं भणइ एस वाआकुसलो अदो एव्व खु संलप्पिअदि इत्थिआ पुरिसो अ ।

रामः—(सस्मितं) साधूक्तं ।

विदूषकः—[3]अज्झं पकिद् चेअ अणुसरिअदु ।

षंढः—तथास्तु ।

विदूषक [4]किं वा वण्णिआदि दिट्ठा चेअ खु सा मए वअस्सदसा । जं एसा रमणिज्जंपि कोइलकूविदादि उव्वेअणिज्ज मुणेइ ।

षंढः—युज्यत एतत् । इत्थमेव हि सा मन्मथार्ता सखीं प्रार्थ्यते तथा ।

> **मूकाशोकमवेक्ष्य मे प्रियसखी जाता स्वय सारिका**
> **कर्तव्यं त्विदमेव संप्रति सखि प्राप्तं तवावश्यकम् ।**
> **दत्वा विप्रलभस्व दाडिमफलं त वावदूकं शुकं**
> **तूर्ण चोत्कुरु कोकिलानुपवनात्कोकूयमानानिमान् ॥ ३१ ॥**

संभाव्यते एवैतत् ।

विदूषकः—[5]ऐआरिस दसं अणुहवती तत्तहोदि किं सिसिरोवआरेण पडिअवट्ठवइ सहिअणो ।

---

१ कथमतिमात्रं क्लाता मनोभवेन तत्रभवती । २ वयस्य एकया वाचा सस्कृत प्राकृतं भणत्येष वाक्कुशल अत एव खलु सलप्यते स्त्री पुरुषश्च । ३ आर्य प्रकृतिरेवानुश्रियता । ४ किं वा वर्ण्यते दृष्टैव खलु सा मया वयस्यदशा यदेष रमणीयमपि कोकिलकूजितादि उद्वेजनीयं जानाति । ५ एतादृशीं दशामनुभवतीं तत्रभवतीं किं शिशिरोपचारेण प्रत्यवस्थापयति सखीजन ।

षंढः—एवं सा मुग्धा सज्जीकृतशिशिरोपचारामपि सखीमुपालभते । यथा ।

यत्स्वेदांबुविनिग्रहाय सुतरां सज्जीकृतं मे त्वया
खिद्यत्यद्य हि मां शुपादनिहितं तच्चंद्रकांतस्थलम् ।
तत्खेदप्रतिकारमस्य कुरु तैः कर्पूरचूर्णैर्मुहु
शीतैः शीतलिकानिलैरपि सखि प्रागेव तद्वीजय ॥ ३२ ॥

रामः—अभिरूपोऽयमुपालंभः ।

विदूषकः—[1]वअस्स एआरिसि तत्तहोदि असमंसासेयंतो तुमं खु एत्थ उपालंभं अरुहेसि ।

षंढः—न खल्वसावुपालब्धव्यः । परतु प्रशंसितव्यः । (रामं प्रति)

त्वं कल्याणिन् जगति कृतिनामेक एवाग्रगण्यः
संतापानामपि च न भवान् भाजनं तद्विधानाम् ।
दिष्ट्या दृष्टं न खलु भवता यत्पुरः शोकमूकं
सख्या वक्त्रं सततरुदिताकंकरोच्छूनचित्रम् ॥ ३३ ॥

रामः—(सस्मितं) सखि साधु त्वमुपालंभविमुखासि ।

विदूषकः—[2]एआरिसस्स संदावस्स कह उवसमं करोदु सहिअणो ।

षंढः—स्वयं पुनरसौ सखिकृतां शिशिरक्रियामसहमाना शिशिरसंविधानकमन्यदुपदिशति । यथा ।

मामेवं सखि किं पुनः पुनरपि व्यर्थैः क्रियाकौशलैः
वक्ष्येह शिशिरोपचारमपरं दत्तावधाना भव ।
चंद्रं स्नापय चंद्रकांतसलिलैश्चंद्रातपं चंदन-
क्षोदेन क्षिप वीजयार्द्रकदलीपत्रेण चैत्रानिलान् ॥ ३४ ॥

---

१ वयस्य एतादृशीं तत्रभवतीमसमाश्वासयन् त्वं खलु अत्रोपालम्भमर्हसि ।
२ एतादृशस्य संतापस्य कथमुपशमं करोतु सखीजनः ।

राम.—अहो अनीदृशं शिशिरकर्म ।

विदूषक—हद्धि हद्धि कि अदो वरं पडिवज्जइ सहि ।

षंढः—इत्थं तु सखि पुनरपि लपति । यथा ।

वक्त्रं ते प्रतिबिंबितं मरकतस्निग्धेम्बरे नो शशी
दत्ताश्रुर्विशदैरपांगकिरणैर्मिश्रो न चंद्रातपः ।
निःश्वासाः प्रसरंति तापविषमा दीर्घे न मंदानिलाः
कष्ट किं प्रति संप्रति प्रियसखि त्व विक्लवा क्लाम्यसि ॥ ३५ ॥

रामः—समुचितोयमपलापः । सखिजनायत्तं खलु विरहिणीनां जीवितम् ।

विदूषकः—कहं खु इत्थंभूदपि अप्पाण समंसासेत वअस्स तत्तहोदी समंसासइसिदित्ति विस्ससेदु ।

षंढः—एवमेतत् । (राम प्रति)

विरतस्त्वयि विश्वासः सख्याः शठ तु सहोघनिःश्वासः ।
न कुतोपि समुच्छ्वास कथय कथं तावदाश्वासः ॥ ३६ ॥

विदूषक.—को वा तिस्से आसासो जइ सिसिरोवआरापि पडिदेसइ ।

षंढः—न केवल प्रतिद्वेष्टि इत्थं च सखीमानिच्छंती नियुंक्ते । यथा ।

किं मामित्थमुपेक्ष्यसे सखि मुधा निर्व्याजमुत्थीयतां
सद्यो मुद्रय कैरवाणि मधुपान् कुत्रापि विद्रापय ।
पाताले शशिनं निधेहि जलधौ ज्योत्स्नां समावर्जय
स्कधे बधय गंधसिंधुरपदस्तंभेषु मदानिलान् ॥ ३७ ॥

---

१ हा धिक् हा धिक् किमत परं प्रतिपद्यते । २ कथ खलु इत्थंभूतमप्यात्मानं समाश्वासयंतं वयस्यं तत्रभवती समाश्वासयतीति विश्वसितुं । ३ को वा तस्या आश्वासः यदि शिरोपचारमपि प्रति द्वेष्टि ।

विदूषकः—ईरिसिं तत्तहोदिं पच्चक्खं पेक्खंतो सहिअण्णो एव्वं ताए सोअणिज्जो ।

रामः—समसुखदुःखो हि सखीजनः ।

षंढः—इत्थं खलु तस्याः सख्यः शोचति । यथा ।

अंगेषु प्रतिबिंबितस्तव शशी सख्यामसौ लंघते
ज्योत्स्नेयं तव दंतकुंदमुकुलच्छायाभिराम्रेडिता ।
निश्वासैस्तव वर्द्धिता सुरभयो वासतिका वायवः
कष्टं भो कथमित्थमत्रभवतीमाश्वासयामो वयम् ॥ ३८ ॥

विदूषकः—कहं अवत्थंतरं आरूढा तत्तहोदीए विरहावत्था ।

षंढः—(रामं प्रति) ।

अत्राल बहु विप्रलप्य विरहावस्थोचितास्ताः कथाः
कल्याणाभिनिवेशिना कृतमिदं कार्श्यं कृशांग्याः शृणु ।
संवृत्तौ कठिनेतरौ स्तनतटौ कांत्यावशिष्टं वपुः
मध्यं क्वापि गतः प्रकोष्ठवलयं केयूरतामागतम् ॥ ३९ ॥

विदूषकः—कहं दुस्सहं से उत्तं ।

रामः—अव्यपदेश्या खलु दशामारोपिता सीता विरहिजनोत्पातधूमकेतुना मकरकेतुना ।

षंढः—तच्च पृष्ठतो मामुपसृत्य निर्गच्छंत्या प्रियसख्या विनीतया मह्यमुनीतं । सरसहरिचंदनक्षोदलिखितसंदेशवचनं केतकिकुसुमगर्भपत्रं दंतपत्रलीलापदेशेन मया समानीतं (इति कर्णादादायोपनयति) ।

रामः—(सौत्सुक्यमादाय वाचयति) ।

दंसणमेत्तंकुरिओ सल्लावेहिं सदा अ पल्लविओ ।
परस्स सुहेण कुसुमिओ अपि णाम फलेज्जइ कुसुममसरो ॥४०॥

---

१ ईदृशीं तत्रभवतीं प्रत्यक्षं पश्यन् सखीजनः एवं तया शोचनीयः । २ कथमवस्थांतरमारूढा तत्रभवत्या विरहावस्था । ३ कथं दुःसहं अस्या वृत्तं ।

पुनः पुनर्वाचयति (सोत्कठमाकाशे लक्ष्य बद्धा) प्रिये जनकपुत्रि

अलमलं परितापपरिश्रमै-
स्तननिपीड्य मनः सुमनस्समम् ।
स हि फलेदचिरात्कुसुमायुधो
यदि भवेत् सफल मम जीवितम् ॥ ४१ ॥

विदूषकः—किं[1] अवरं एत्थ विलबिअदि अवलंविद खु वअस्सेण तत्तहोदि समस्सासेदुं । गतव्व ।

षंढ—(रामं प्रति) ।

यद्यपि गमिष्यति भवान् भवदागमनोत्सवप्रबोधाय ।
स्पंदितुमपि न क्षमते वामाक्ष्या वाममप्यक्षि ॥ ४२ ॥

विदूषक—एदं[2] पि उद्दीवण तत्तहोदो गमण तराए ।

षंढ—

सख्या. किं बहुना त्वमेव शरण कि चान्यदाकर्ण्यतां
काले धीर विलम्बसे किमपरां साय समीपस्तव ।
स्यायश्चंदनपकपकिलाबिसव्यामुग्धमुक्तालता—
लीलानिर्भरविभ्रमस्तनभराभोगोपभोगोत्सव. ॥ ४३ ॥

रामः—(षंढ प्रति) ननु त्वदेकशरणोऽयं जन. तत्कथय किमत्रौपयिक ।

षंढः—स्वामिन्नस्यैव माधवीवनस्य दक्षिणतः पुष्पवाटिकामुत्तरेण पाश्चात्येन प्रमदवनपक्षद्वारेण प्रविश्य प्रदोषसमयेव तमालवीथिकया निभृतं भवद्भिश्चंद्रकाताधारागृहमासादनीयम ।

रामः—यदाह भवान् ।

---

१ किमपरमत्र विलम्ब्यतेऽवलंबित खलु वयस्येन तत्रभवतीं समाश्वासितु तव्यं । २ एतदपि उद्दीपन तत्रभवतो गमन त्वराया ।

विदूषक.—जुत्तं आचक्खिअं अज्जेण दाणिं पउत्ता मज्झण्हसंझा अदिक्कामदि भोअणवेला ता जाव गच्छेम्मो ।

रामः—यद्भवते रोचते ।

षंढः—यदाह भवान् ।

(सर्वे उत्तिष्ठंति)

षंढः—(*निर्वर्ण्य*) *अहो निर्जडिमतया जर्जरितजगज्जडो जरडात*-पस्तपनः । अद्य हि ।

क्षपितजलदावलेपे नभःस्थले घर्मदीधितौ तपति ।
घर्मजलमेव केवलमवशिष्टं निर्जले जगति ॥ ४४ ॥

रामः—

द्विरेफमिथुनं द्रुतं कमलिनीदलानामधः
स्थितं भजति पंकजं रविकरैरसंतापितम् ।
तमालतरुपादमूलमधिशेरते बर्हिणः
पिपासुरुपसेवते मृगगणोऽपि धारागृहम् ॥ ४५ ॥

(निष्क्रांताः सर्वे)

इति श्रीभट्टगोविंदस्वामिनः सूनुना हस्तिमल्लेन विरचिते
मैथिलीकल्याण नाम्नि नाटके तृतीयोऽङ्कः ॥ ३ ॥

---

१. युक्तमाख्यातमार्येणेदानीं पुनः प्रवृत्ता मध्याह्नसंध्यातिक्रामति भोजनवेला तस्माद्यावद्गच्छामः ।

चतुर्थोऽङ्कः ॥ ४ ॥

(तत प्रविशति चेटी)

चेटी—(निर्वर्ण्य) अह्मो इमस्स सुहसेबिदामंदवाअत्थसीअलपदोसाणिलकअपरिरंभस्स पुणरुत्तविवड्ढंतपुप्फाउहसंरंभस्स पदोसारंभस्स । दाणिं खु साअंतणधूविज्जंतकालाअरुधूवकसणा कसणकज्जलाधिवासिदे विअ कव्वुरे अंबरे उदअराअकह्मायखोदसम्माणिदा पडिवालेदि रोहिणीपडिं तिमिरच्छड्डच्छणीलकोसेअओगुठिएण णातिपरिफुडलक्खिज्जंततारागणमोत्तहारा पुव्वदिसा । (विलोक्य) एसो अ दाणि उदिओ णिरंतरुप्फुल्लरत्तकं-

१. अहो अमुष्य सुखसेविता मंदवाता शीतलप्रदोषानिलकृतपरिरंभस्य पुनरुक्तविवृद्धपुष्पायुधसंरंभस्य प्रदोषारंभस्येदानीं खलु सायतनधूमायमानकालागुरुधूपकृष्ण कृष्णकज्जलाधिवासिते इव कर्बुरेम्बरे उदयरागकाश्मीरक्षोदसमानिता प्रतिपालयति रोहिणीपतिं तिमिरच्छटाच्छनीलकौशेयावगुंठितेन नातिपरिस्फुटलक्ष्यतारागणमुक्ताहारा पूर्वदिक्। २. एष चेदानीमुदितो निरंतरोत्फुल्लरक्तककेलिकुसुमस्तवकविभ्रमो विरहिजनधैर्यनि शैलनिर्मोटनखडाशनिसन्निभः विघटितमिथुनमानग्रहजनितरोषरंजितवचनमिव मन्मथस्य सर्ज्जीकृत इवाधिकवाससौगंधिकमालाबधज्योत्स्नामधुरसपानशौंडाना चकोरमिथुनाना प्रतिष्ठितनिजमुखकांतिलब्धशोभातिशय इव मणिदर्पणरीत्या अमृतमथनरभसभंगास्थित इव मंदरगिरिशिखरास्थितसीकरविष्णुचूडामणिकिरणवासनाद्गुणशोणिमेव शेषफणिफणामंडल । स्तनांशुकापवारित एकस्तनाया इतर इव कुंकुमपंकपाकिलो स्तन ज्योत्स्नावम्व जलनिधितरंगविक्षिप्त इव प्रवालप्रभापाटलित· शंखः दिनकरविरहपरितापितायाः स्तनागरागारुणित इव शिशिरोपचारकमलिनीपत्रं गगनलक्ष्म्या· हरिचंदनतिलकमिव निषधगिरिगजवरस्य क्रीडाकंदुक इव निशीथिनीकन्यकाया अनंगविजयडिंडिमपुष्करप्रवृत्तवर्तुल· पद्मनाभनाभिसर. प्ररूढमिव हेमपुष्करं कामुकजनमनोरथपरिवर्तनैकस्यागभूत. मकरध्वजविजयरथांगभूत: सिंधूरित इव ऐरावणकुंभ लावण्यरसाविधानरत्नकुंभो अंभोजिनीशत्रु । अद्य हि कमलोदरगृहाभ्यंतरनिर्गता मुद्रितकलहंसनूपुररवा विष्कातसारसरसना सीता प्रतिनवसमागमरसरसिका अभिसारयति तत्कालसमुद्वसंतं कुमुदाकरं लक्ष्मी ।

केलिकुसुमथवअविब्भमो विरहिजणधीरसेलणिम्मोडणखंडासाणिसण्णिहो । विहडअमिहुणमाणगहजणिदरोसरंजिअवअणं विअ मम्महस्स सज्जीकओ- विअ अधिवाससोगंधिअमालबंधो ज्योण्हा महुरसपाणसुंडाणं चओरमिहु- णाणं पडिट्ठिअणिअमुहकंतिलद्धसोहादिसओ विअ माणिदप्पणो राईए अमअमहणरभसभंगुट्ठिओ विअ मंदरगिरिसिहराट्ठिओसीअरोविण्हुचूडा- मणिकिरणवासणदिउणसोणिमं विअ सेसफणिफणामंडलं थणंसुओवारिअक- त्थणाए इदरो विअ कुंकुमपकपंकिलोथणो जोहणावहुए जलणिहितरंगवि- क्खितो विअ पवालपहापाडलिओ संखवो दिणअरविरहपग्दिाविदाएं थणं- विअ सिसिरोवआरकमलिणिपत्तो गअणलच्छीए हरिचंदणतिलअं विअ णिसहगिरिगिअवरस्स । किल्लाकदुओ विअ णिसिहिक्कण्णअए अणंगाविजअ- डिंडिमपोक्खरपवड्ढवट्टुलो पदुमणाहणाहिसर परूढं विअ हेमपोक्खरं कामुअ- जणमणोरहपरिवड्ढणेक्करहंगभूदो मअरद्धअविजहग्हंगभूदो सिधूरिओ विअ एरावणकुंभो । लावण्णरसणिहाणरअणकुंभो अभोइणीसत्त । अज्ज हि कमलोअरघरब्भंतरणिग्गया मुद्दिअकलहंसणेउर रवा विसतसारसरसणा रसीआ पडिणवसमा अमरसरसिआआभिसारेइ तक्कालसमुच्छसत कुमुदाअरं लच्छि (विचित्य) ऐअं च सव्व मे उपआरअं सिसिरोअवआरकिरि- आए । जाव सज्जीकअसिसिरोवआरं सज्जिअ चदअतदारघरअं णिवेदेमि भट्टदारिआए कहिं खु दाणि सा वट्टइ ।

(तत प्रविशत्यपरा चेटी)

चेटी—आणत्तम्हि भट्टिदारिआए सीदाए जह हंजे सुउमारिए वलवई खु मे दाणिं सीसवेअणा को कालो अ चडअतदारादरअ सज्जीकाउं

१ एतच्च सर्व मे उपकारक शिशिरोपचारक्रियाया यावत्सज्जीकृतशिशिरोपचार सज्जित चद्रकातदारागृह निवेदयामि भद्दारिकायाः। कस्मिन् खल्विदानीं सा वर्तते। २ आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया सीतया यथा सुकुमारिके बलवती खलु मे इदानीं शिरोवेदना क· कालश्च चद्रकाता धारागृहं सज्जीकर्तुं गतायाः प्रियसख्या· कौमु- दिकाया· । तस्मात्त्वया शीघ्रं ज्ञात्वागतव्यमिति यावत्तस्मिन् गच्छामि ।

गआए पिअसंहिए कोमुदीआए। ता तुए सिग्घ आणिअ आअंतव्वति जाव तहिं गच्छेमि। (परिक्कामति)

प्रथमा—(विलोक्य) का[1] उण एसा इदो अभिवट्टइ (निरूप्य) कहं[2] पिअसहि सुहुमारिआ।

द्वितीया—(दृष्ट्वा) कहं[3] पिअसहि कौमुदीआ।

प्रथमा—सहि[4] कुदो आअच्छसि।

द्वितीया—हला[5] कोमुदीए अह खु इदो आअच्छंतीए तुमं चिराअसित्ति दाणि दु भट्टदारिआए अग्गदो णिउत्ता। कि तुए सज्जीकअंन्तं धाराघरअं।

प्रथमा—ओम[6]।

द्वितीया—हला[7] चिट्ठदु एअं को णु एसो भट्टिदारिआए संदाओ जो सिसिरोवआरेहिंपि पच्चहं वड्ढदि।

प्रथमा—रहस्से[8] खु दाव अप्पावि संकिदव्वो।

द्वितीया—एव्व[9] एदं तहवि रहस्सेति भणंति। अइमेत्तं मं ऊसिएसि।

प्रथमा—कहं[10] वा पिअसहिए रहस्सं रक्खेमि सुणाहि दाव।

द्वितीया—अवहिदाह्मि[11]।

---

१ का पुनरेषा इतो अभिवर्तते। २ कथं प्रियसखी सुकुमारिका। ३ कथं प्रियसखी कौमुदीका। ४ सखि कुत आगच्छसि। ५ सखि कौमुदिके अहं खलु इत आगच्छंत्यास्त्व चिरायसीतीदानीं तु भर्तृदारिकया अग्रतो नियुक्ता। किं त्वया सज्जीकृतं तद्धारागृहं। ६ ओम् (स्वीकारे)। ७ सखि तिष्ठत्वेतत् का नु एषो भर्तृदारिकायाः सतापो य. शिशिरोपचारैरपि प्रत्यहं। ८ रहस्ये खलु तावदात्मापि शङ्कितव्य। ९ एवमेतत्तथापि रहस्यमिति भणति। अतिमात्रं मामुत्सुकयसि। १० कथं वा प्रियसख्या रहस्यं रक्षामि शृणु तावत्। ११ अवहितास्मि।

प्रथमा–हंजे एवं खु अहं तुमं विअ पुणो णिव्वंधिअ पुच्छंति पिअसहीए भणिदम्हि कलावईए जह सहि कोमुदीए पुव्व खु वसंतदोलारोहणदिणे कामदेवघरब्भतेर दिट्ठो भट्टदारिआए भट्टा रामो पुणो अ माहविवणे अप्पम्हि उक्कठंतो दिट्ठो सो एव्व दाणि भट्टिदारिआए संदावहेउत्ति ।

द्वितीया–हला जुजइ ।

प्रथमा–हला कि दाणिं अम्हे भट्टिदारिआपासं गच्छेमो आदु चंद्अतधाराघर एव पडिवालेमो ।

द्वितीया–एव्व खु अह पिअसहिए भणिदह्मि विणीदाए जह सहि सुउमारिए बहुजणपलाव ण सहइ सीसवेअणादिरेअदो भट्टिदारिआ ता सहिअणंपि सव्व पमअवणदुवार एव्व णिसिहेहित्ति ।

प्रथमा–तेण हि तुमं त णिओअ अणुचिट्ठ, अहं पि सज्जीकअ धाराघरअ भट्टिदारिआए णिवेदेमि ।

द्वितीया–सहि तह ।

(निष्क्राते)

---

१. सखि एवं खलु अहं त्वामिव पुनर्निबध्य पृच्छति प्रियसख्या भणितास्मि कलावत्या यथा सखि कौमुदिके पूर्वं खलु वसंतदोलारोहणदिने कामदेवगृहाभ्यतरे दृष्टो भर्तृदारिकाया: भर्ता रामः । पुनश्च माधवीवने आत्मनि उत्कठमानो दृष्ट स एवेदानीं भर्तृदारिकासंतापहेतुरिति । २ सखि युज्यते । ३ सखि किमिदानीमावा भर्तृदारिकापार्श्वं गच्छाव अथवा चंद्रकातधारागृहे प्रतिपालयाव । ४ एवं खल्वह प्रियसख्या भणितास्मि विनीतया यथा सखि सुकुमारिके बहुजनप्रलापं न सहते शीर्षवेदनातिरेकत भर्तृदारिका तस्मात्सखिजनमपि सर्वं प्रमदवनद्वारे निषेधयेति । ५ तेन हि त्वं तं नियोगमनुतिष्ठ अहमपि सज्जीकृत धारागृहं भर्तृदारिकाया निवेदयामि । ६ सखि तथा ।

(ततः प्रविशति सीता विनीता चेटी च ।)

सीता—हंजे कोमुदीए किं साहु सज्जिअं चंदअंतधाराघरअं ।

चेटी—किं ण सज्जीकरेइ चंदअंतधाराघरअं कोमुदीआ ।

विनीता—हला साहु भणिअं जाव तुमं गदुअ जह भट्टिदारिआ सीसवेअणं सुणिअ ण किलम्मइ भट्टिणि वसुहा जहिं तहिं वा विहारावदेसणिवेदणेण अणिव्विण्णं करेहि ।

चेटी—जं पिअसहि भणादि । (निष्क्रांता)

विनीता—इदो इदो भट्टिदारिआ ।

(उभे परिक्रामतः)

विनीता—एअं पमदवणं जाव पविसम्ह ।

(उभे प्रविशतः)

सीता—(विचिन्त्य) पिअसहि किं इमो अम्हाणं उज्जोवो कदाइअमोहो आदु हिअअस्स एस मोहो ।

विनीता—भट्टिदारिअं एवं णिउज्जतो मअणो भट्टिणपि तुरिदं तुह पाहुडिअं कुणइ ।

सीता—सहि दुस्सह खु तवइ चदादवो जाव एअ परिहरतिअ इमाए

---

१ सखि कौमुदिके किं साधु सज्जित चद्रकाताधारागृहं । २ किं न सज्जीकरोति चंद्रकातधारागृह कौमुदिका । ३ हला साधुभणित यावत्त्वं गत्वा यथा भर्तृदारिका शीर्षवेदना श्रुत्वा न क्लाम्यति भट्टिनी वसुधा यत्र तत्र वा विहारापदेशनिवेदनेन अनिर्विण्णा कुरु । ४ यत् प्रियसखी भणति । ५ इत इतो भर्तृदारिका । ६ एतत्प्रमदवनं यावत्प्रविशाम । ७ प्रियसखि किमियमस्माकयोगः कदाचिदमोघो अथवा हृदयस्यैष मोह । ८ भर्तृदारिकामेवं नियुंजन् मदनः भर्तारमपि त्वरितं तव प्राघूर्णिकं करोति । ९ सखि दुस्सह खलु तपति चद्रातपो यावदेनं परिहृत्य अस्याः पृच्छायाया बकुलवाटिकाया छाया गच्छामि ।

पच्छाआए वउलवालिआए च्छाहिं गच्छेमि (तथा परिक्रम्य) सँहि सो एव्व वर चदादओ एत्थ खु उवरि णिवडंतेहिं कुसुमवाणविजयवाणेहिं विज्झेदि वउलकुसुमेहिं मे सरीरं।

विनीता—(अग्रतो निर्दिश्य) एँअं चंदअंतधाराघरअं जाव पविसम्म

सीता—सहि तँह।

(प्रविशत·)

विनीता—भट्टिँदारिए एअं सव्वदो सज्जीकआसिसिरोवआरं णिस्स-दजतधारासहस चदअंतधाराघरअं एसा अ एत्थ तमालपल्लवसज्जा। जाव इद एव्व तुह संताओ अवणिज्जदु।

सीता—ज पिँअसहि भणादि। (उपाविश्य) हँजे विणीदे एताइ तमालदलाइ दलंतीव हिअअं उम्हाअताए।

विनीता—तेणँ हि इमाइ चदणपल्लवरसेण सिंचेमि। (तथा करोति)

सीता—हजे णिप्पीडिदं विअ चदणपल्लवेहि सह मे हिअअं।

विनीता—जाव इमाए गंधणीहारेण सिंदाए जलंदाए वीजेमि। (तथा करोति)

सीता—हॅला गंधणीहारसेअदो सिण्ण मे सरीर।

---

१ सखि स एव वरं चद्रातप अत्र खलूपरि निपतद्भि कुसुमबाणविजयबाणैः विध्यते बकुलकुसुमै. मे शरीरं। २ एतच्चद्रकाताधारागृहं यावत्प्रविशाम.। ३ सखि तथा। ४ भर्तृदारिके एतत्सर्वत सज्जीकृतं शिशिरोपचारं निष्यंदयन् यत्रधारासहस्र चंद्रकातधारागृह एषा चात्र तमालपल्लवशय्या। यावदित एव तव संतापमपनयतु। ५ यत प्रियसखी भणति। ६ हंजे विनीते एतानि तमालदलानि दलंतीव हृदय औष्मलतया। ७ तेन हि इदानीं चंदनपल्लवरसेन सेचयामि। ८ हंजे निष्पीडितमिव चंदनपल्लवैस्सह मे हृदय। ९ यावदनया गंधनीहारेण स्निग्धया जलार्द्रया वीजयामि। १० हला गंधनीहारसेकात् शीर्णं मे शरीरं।

विनीता—(स्पृष्ट्वा) कहं एसो गअणीहारो से दुब्भेदो परिणदो जाव इमेहि कप्पूरचुण्णेहि पडीकरेमि । (तथा करोति) ।

सीता—हंजे चुण्णेदि मे हिअअं कप्पूरचुण्णं ।

विनीता—तेण हि इमिणा मोत्तापलक्खोदसलिल्थेण केलिपत्तेण बीजामि (तथा करोति)

सीता—हला एअ मोत्तिअखोदधवलिअधारं केलिपत्तं असिपत्तं विअ अणंगस्स उल्लसंत पेक्खंति भाआदि मे आदा ता जाव तं अण्णदो विक्खिव अहव मा खु तं मुंच एसो खु जंताणिवडंतचद्दअंतणीसंदमंद-हुकारमुच्छिदो म दाणि मदाणिलहदवो जाव तेण कअलीपत्तेण एअ मलआणिल पडिवीजती अण्णदो ओसरेहि ।

विनीता—कहं एस णिवारिज्जइ सदागई जाव इमिणा चंदअतणिस्सद-पलाविदेण कल्लहारदलेण तुवं वीजेमि । (तथा करोति)

सीता—हजे चदअतणिस्संदावदेसेण णिस्संदहि मे हिअअ जाव कम-लिणीपत्ताइ समप्पेंति पडिअवच्छावेदि ।

१ कथमेष गवर्नीहारः अस्या दुर्भेद परिणत यावदेभि कर्पूरचूर्णैः प्रतिकरोमि । २ हंजे चूर्णयति मे हृदय कर्पूरचूर्ण । ३ तेन हि अनेन मुक्ताफलक्षोदसलिलेन कदलीपत्रेण वीजयामि । ४ हला मौक्तिकक्षोदधवलितधार कदलिपत्र असिपत्रमत्र-मिवानंगस्योल्लसत् पश्यन्त्या बिभेत्यात्मा तस्माद्यावत्तदन्यतो विक्षिप । अथवा मा खलु तन्मुंच एष खलु यंत्रनिपतच्चद्रकातानिष्यंदमदहुकारमूर्च्छितो मूर्छयति मामिदानीं मदानिलहतक. यावत्तेन कदलीपत्रेणैत मलयानिल प्रतिवीजंती अन्यतोऽपसारय । ५ कथमेष निवार्यते सदागति' यावदनेन चद्रकातनिष्यदप्रक्षालितेन कल्हारदलेन त्वा वीजयामि । ६ हजे चद्रकातनिष्यंदापदेशेन निष्यदते मे हृदयं यावत्कमलिनी-पत्राणि समर्पयती पर्यवस्थापय ।

विनीता—(तथाकुर्वती) कहं[1] मुणालिणीपत्ताइ अधिगामिअ अंगह-त्थोवि मे उम्महाविज्जई। जाव सदावसुक्खपेरताइ सिंचेमि मुणालिणीपताइ एआदलस्सेण। अहव ताइ सुखाइ मुणालिणीपत्ताइ परिच्चइअ चदकलाकोमलाइ मुणालाइ इमिए अंगेसु समप्पेमि। (तथाकरोति)

सीता—हला एआइ विसकदाइ सच्च विसकदाइ।

विनीता—किं दाणि करेमि होदु जाव इमाए अंगेसु भरिआइ एआइ सकुसुमाइ उप्पलकुसुमकडाइ समप्पेमि। (तथा करोति)

सीता—हंजे एदे खु णं उप्पलकुसुमकदा कुसुमबाणस्स कंदा ता किं तुए करिअदि।

विनीता—कहं विदेहोवि सअ दड्ढमम्महो दहइ अअं विदेहपुत्ति (सचिंतं) हं[E] किं करिस्सं होदु जाव एदाइ मोत्तिअसराइ सतप्पेंती लघुकरेमि इमाए सदाव। (तथा करोति)।

सीता—हला विणीदे एदे खु सरा सरा एव्व मम्महस्स।

विनीता—भट्टदारिए पेक्ख दाव देक्खामहुर कोमुदी गअणगग उडुवेण विअ अलकरिज्जंत उडुवेण।

---

१ कथ मृणालिनीपत्राणि आधगम्यागृहस्तोऽपि मे औष्मायते यावत्सन्तापशुष्कपर्यंतानि सिंचयामि मृणालिनीपत्राणि एलादलरसेन। अथवा तानि शुष्काणि मृणालिनीपत्राणि परित्यज्य चद्रकलाकोमलानि मृणालानि अस्या अंगेषु समर्पयामि। २ हला एतानि बिसकदानि सत्य विषकदानि। ३ किमिदानीं करोमि भवतु यावदस्या अंगेषु भरितानि एतानि सकुसुमानि उत्पलकुसुमकाडानि समर्पयामि। ४ हजे एते खलु ननूत्पलकाडा कुसुमबाणस्य काडा तस्मात्त्वया किं क्रियते। ५ कथ विदेहोऽपि स्वय दग्धमन्मथ दहत्यय विदेहपुत्रीं। ६ अह किं करिष्यामि भवतु यावदेतान् मौक्तिकशरान् सतर्पयती लघूकरोमि अस्या सताप। ७ हला विनीते एते खलु शराः शरा एव मन्मथस्य। ८ भर्तृदारिके पश्य तावत् प्रेक्षामधुरा कौमुदी गगनगगा उडुपेनेवालंक्रियमाणा उडुपेन।

सीता–हैला इमस्सिं अवारे चंदिकासमुद्दे मज्जंतं अलद्धुच्छासं अप्पाणं धारेदुं ण पारेमि ।

विनीता–हैद्धि हद्धि ।

सीता–सैहि सव्वंवि सहिदु सक्कत एस पुण अणण्णसाहारणं खु मोहेइ मं चंदमोहो ।

विनीता–(सखेदं) कैह हरिणी वेधण विअ चकोरिए चंडादवेण विअ चंदादवेण संधुक्खिदो इमाए सदावो ।

सीता–(सतापमभिनीय) संदावस्स तवति पडिआरो जइ खु कोमुदी एव्व सहि भण्णए एत्थ अण्णो पडिआरो कोमुदी एव ।

विनीता—भैट्टिदारिए दक्ख एद खु गअणगंगाए सुरदंतिदंतवलिहाघादेण अंताणुभिण्णा दीग्गवट्ट विअ विभाइ पवट्टिअकोमुदीणिम्मलजलपवाहविक्खित्तणक्खत्तवुब्बुदजालं अमअमऊखविंबं ।

सीता—हैला एअ चंदहदअं णिज्झाअतीए चंदअतोवलं बिअ मे लोअणजुअल होलजलाविल ।

विनिता—तेण हि मुणालहारपत्तबध जलपेडल अच्छिसु कपोलेसु थणेसु अ ग्गमेप्पति अदिवाहेहि परिदाव (उपनयाति) ।

१ हला अस्मिन्नपारे चंद्रिकासमुद्रे मज्जतमलब्धोच्छ्वासमात्मानं धर्तुं न पारयामि । २ हा धिक् हंत । ३ साखि सर्वमपि सोढुं शक्यते एष पुनरनन्यसाधारणं खलु मोहयति मां चंद्रमयूख । ४ कथ हरिणी व्याधेनेव चकोर्या चंडातपेनेव चंद्रातपेन संधुक्षित अस्या सताप. । ५ सतापस्य तपति प्रतीकारो यदि खलु कौमुद्येव सखि भण्यतेऽत्र अन्य· प्रतीकार· कौमुद्येव । ६ भर्तृदारिके पश्य एतच्च खलु गगनगंगाया· सुरदंतिदंतपरिघाघातेनांतरुद्भिन्न छिद्रवृत्तमिव विभाति प्रवर्तितकौमुदीनिर्मलजलप्रवाहविक्षिप्तनक्षत्रबुद्बुदजालममृतमयूखबिंबं । ७ हला एत चंद्रहतक निध्यायंत्याः चंद्रकांतोपलमिव मे लोचनयुगल बहलजलाविल । ८ तेन हि मृणालहारपत्रबधजलपत्रक अक्षिषु कपोलेषु स्तनेषु च समर्पयंती अतिवाहय परितापं ।

सीता—(आदाय तथाकृत्वा) हलो दाणि खु मे अहिअं उग्गलंति अच्छिणीवाह वाहं च ।

विनीता—हंद्धि ।

सीता—सहि त करेहि मे सीसवेअणपडिकिरिअं ।

विनीता—तेण हि चंदणललाडिअ रचयेमि । (तथा करोति) ।

सीता—सहि सअं विअ सीसवेअणा एस गोसीसलेओ ।

विनीता—भट्टिदारिए एअं विसततुदुउलवासिणी मुणालाभरणदारिणी दिण्णचदणचच्चकी केसरकिअत्थासअं मालदिमालधारिणी आमुक्कमल्लिआमउलभार णोमालिआमालिआमेहलं चंदअतपुत्तिअ आलिंगती सदावं ते उव्वणाहि ।

सीता—हला सुट्ठु भणिअ (तथाकृत्वा) सहि चंदअतपुत्तिए किं मत्तोवि अहिअदर तुइ णिद्दओ एस मम्महहदवो । जेण तुव वि एव णाम परिकिगसिसिरोवआरा एआरिस सदाव उव्वहेसि ।

विनीता—भट्टिदारिए सिसिरोवआरो खु ण दे सिसिरोवआरो मण्णे सिसिरोवआरमोअणं व दाणि सिसिरोवआरोत्ति ।

---

१ हला इदानीं खलु म अधिकं दलंति अक्षिणीवाद वाष्प च । २ हा धिक् । ३ सखि तत्कुरु मे शीर्षवेदनाप्रतिक्रिया । ४ तेन हि चदनललाटिका रचयामि । ५ सखि स्वयमिव शीर्षवेदनैषगोशीर्षलेप । ६ भर्तृदारिके एता विसतंतुदुकूलवासिनीं मृणालाभरणधारिणीं दत्तचदनचर्चक्या केसरकृतस्थासका मालतीमालाधारिणीमामुक्तमल्लिकामुकुलभारा नवमालिकामालिकामेखला चद्रकातपुत्रिकामालिंगती संतापं ते उर्द्धतु । ७ हला सुष्ठु भणित । ८ सखि चंद्रकातपुत्रिके किं मत्तोपि अधिकतरं त्वयि निर्दयो मन्मथहतक· येन त्वमपि एव नाम परिकृतशिशिरोपचारा एतादृशं सतापमुद्वहसि । ९ भर्तृदारिके शिशिरोपचारः खलु न ते शिशिरोपचार मन्ये शिशिरोपचारमोचनमेवेदानीं शिशिरोपचार इति ।

सीता––हंजे किं करेमि सव्वदोवलग्गं मअणसरासरो सरधि विअ खु मे आदा कुसुमाउहस्स ।

विनीता––को अण्णो एसो आदा सरहि एव्व (इत्यर्धोक्ते)

सीता––(सहर्ष) कहिं कहिं अज्जउत्तो ।

विनीता––भट्टदारिए एवं खु अह वत्तुकामो को अण्णो एसो आदा सरहि एव्व दे आउखणिमग्गपुप्फाउहवाणसहस्सोत्ति ।

सीता––हतें कुदो मे तारिसा भाअदेआ जेण दाणि अज्जउत्तो सअं आअदुअ अच्छीण मे ऊसव देइ ।

विनीता––भट्टिदारिए मा खु तह सतप्पिअ अवस्स खु पिअसहि कलावई ण दे अण्णहा भणाइ ता एत्थ पविट्ठ एव्व जाणिहि भट्टिणिआ वंइदा मुहुत्तअ पडिवालेम ।

(ततः प्रविशति रामो विदूषकश्च)

रामः—

तप्तव्योमा तपनकिरणैः वासरस्तु प्रकामं
संतापानां भवतु विषयो दुःसहानाममीषाम् ।
सः स्यात्तस्यां निशि च शशिनो ज्योत्स्नया शीतलायां
चित्र जातो द्विगुणितगुणो हंत संताप एषः ॥ १ ॥

---

१ हंजे किं करोमि सर्वतोवलग्न मदनशरासार शरधिरिव खलु मे आत्मा कुसुमायुधस्य । २ कोऽन्य· एष आत्मा शरधिरेव । ३ कस्मिन् कस्मिन आर्यपुत्र । ४ भर्तृदारिके एव खल्वहं वक्तुकामा कोन्य एष आत्मा शरधिरेव ते आपुंखनिमग्नपुष्पायुधबाणसहस्र इति । ५ हंत कुतो मे तादृशानि भागधेयानि येनेदानीमार्यपुत्रः स्वयमागत्य अक्ष्णोर्मे उत्सवं ददाति । ६ भर्तृदारिके मा खलु तथा संतप्य अवश्यं खलु प्रियसखिकलावती न तेऽन्यथा भणति तस्मादत्र प्रविष्ट एव जानीहि भट्टिन्या वदितो मुहूर्तं प्रतिपालयामः ।

विदूषकः—भो[1] वअस्स पेक्ख पेक्ख मअरद्धअविजअरज्जाहिसे-असलिलप्पवाहस्स विअ सोहग्गं जोहणापूरस्स ।

राम—(निर्वर्ण्य) हत शोचनीयाः खलु विरहिणः । ते हि

प्रसर्पतीं ज्योत्स्नां मदनविजयारम्भरभसा
प्रमर्दोत्थां धूलिं किल वियति पश्यति विधुराः ।
किमन्य मन्यते मलयगिरिवांताश्च पवनान्
सकोपं प्रोन्मुक्तान्यममहिषशूत्कारमरुतः ॥ २ ॥

विदूषकः—वॅअस्स[2] किं ण णिव्वापेदि तुह हिअअं एसा णीहारविंदु-कोमला कंठावलंविणी हारलदा ।

रामः—वयस्य मैव पश्य ।

न सोऽयं शीतांशुर्जरठतपनो रविरसौ
न चैषा ज्योत्स्नाया शिखि सुहृदसावातपशिखा ।
न चैते हारा यत्तरणिमणिमाला स्फुटमिमा
न चेदंगान्येव प्रियसख तपेयुः कथमिव ॥ ३ ॥

विदूषक—हत[3] कहं एसो वड्ढदि संदाव वअस्सस्स वह्मबंधुकुमुदिणीवंधू ।

राम—वयस्य आदेशय मार्गं प्रमदवनस्य ।

विदूषक—एअ[4] उत्तरदो माहविवणं एसा अ इमस्स दक्खिणदो पुप्फ-वाडिआ जाव इमाणं अंतरेण गच्छम्ह ता इदो पिअवअस्स ।

(परिक्रामत)

---

१ भो वयस्य पश्य पश्य मकरध्वजविजयराज्याभिषेकसलिलप्रवाहस्येव सौभाग्य जोत्स्नापूरस्य । २ वयस्य किं न निर्वापयति तव हृदयं एषा नीहारविंदुकोमला कंठा-वलंबिनी हारलता । ३ हत कथमेष वर्धयते संताप वयस्यस्य ब्रह्मबंधुकुमुदिनीबंधुः । ४ एतदुत्तरतो माधवीवन एषा चास्य दक्षिणतो पुष्प वाटिका यावदनयोरंत-रेण गच्छाव तस्मादित प्रियवयस्य ।

रामः-(मदनावस्थां नाटयन्) ।

निःशेषानद्य यूयं पिबत विनिपतच्चन्द्रपादांश्चकोरा
हे राहो व्यात्तवक्त्रः सकलमपि गिल त्वं सुधासूतिबिंबम् ।
वातानाचूषतैनान्मलयजफणिनश्चंदनामोदसांद्रान्
गृण्हीत ज्या द्विरेफा मधुपृषितमुचः कौसुमान् कामबाणान् ॥ ४ ॥

(विचिन्त्य) अलमनया केवलमशोधितमूलया बहिर्जल्पलीलया । तद्विदानीं मन्मथमेव मूलमनुशिष्मः । (आकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा)

मनसिज विषयांस्तांस्त्व मनस्विप्रणिद्यान्
जहिहि न हि गुणस्ते तेषु ससर्ग एषः ।
न चरितमथवाहो तेऽन्यथा कर्तुमर्हं
भवति च मधुपानां यद्गुणस्ते गुणाय ॥ ५ ॥

विदूषकः—-वअंस्स एद पमदवणपच्छिमदुवारअ ।

रामः—यावत्प्रविशाव ।

(प्रविशतः)

विदूषकः—-वअस्स णिव्विसेहि एअं जोण्हापूरतरंग म विअ सुहसिसिरपरिस्स पओसाणिल ।

रामः—

तामिस्त्र एष पवनो विरहिजनोत्पातपांशुवृष्टिरिव ।
उत्फुल्लकैरवरजो धूसरितस्सत्त्वमपहरति ॥ ६ ॥

विदूषकः—-वअस्स एसा खु सा तमालवीहिआ ।

रामः—-(निर्वर्ण्य) वयस्य पश्य ।

---

१ वयस्यै तत्प्रमदवनपश्चिमद्वारं ।२ वयस्य निर्विश एत ज्योत्स्नापूरतरंग मामिव सुखिशशिरस्पर्शं प्रदोषानिल । ३ वयस्य एषा खलु सा तमालवीथिका ।

प्रच्छायरम्यासु तमालवास-
यष्टिष्वसौ बर्हिगणः शयान ।
ज्योत्स्नालवैः पल्लवरध्रदृष्टै-
र्विभाव्यते मेचकवर्हभारः ॥ ७ ॥

विदूषकः—(निर्दिश्य) वअस्स एअ खु तं परूढकआलिखंभतोरण-रमणिज्जं धाराघरेअदुवारअं।

रामः—(निर्वर्ण्य सस्पृहं)

शीतः कपोलार्पणदानयोग्य-
श्चन्द्रातपस्वच्छदुकूलवासी
प्रियोरुसाम्याद्विददाति रंभा-
स्तंभो ममासौ परिरंभवांछाम् ॥ ८ ॥

विदूषकः—मा तुवं उवमामेत्ते उक्कंठेहि उवमेअं चेअ दाणि लहसि।

रामः—तथास्तु।

विदूषकः—वअस्स दक्ख दाव जोह्णीसवण्ण परिसाणुमेअं चंद-अतणिस्सदपाद।

रामः—वयस्य सम्यगुपलक्षितं। तथाहि।

चन्द्रोपलानां शुचिचन्द्रकांता
निर्याणधारा गृहहर्म्यपृष्ठात्।
निष्यंदधारा स्रवती प्रणाल्या
सुरस्रवंतीव हिमाचलाग्रात् ॥ ९ ॥

विदूषकः—अहो से सिरिअं।

१ वयस्य एतत्खलु तत् प्ररूढकदलिस्तंभतोरणरमणीयं धारागृहद्वारं। २ मा त्व-मुपमामात्रे उत्कंठस्व उपमेयमेवेदानीं लभसे। ३ वयस्य पश्य तावत् ज्योत्स्नास-वर्ण स्पर्शानुमेय चंद्रकातानिष्यदपादम्। ४ अहो अस्याः स्थैर्य।

रामः—वयस्य यावत्प्रविशाव ।

विदूषकः—इदो[१] दाव ।

(उभौ प्रविशत)

विदूषकः—(दृष्ट्वा) वअस्स[२] एसा खु अत्तहोदि सीदा विणीदासहिदा तुम पडिवालेदि ।

रामः—(विलोक्य निर्वर्ण्य च) ।

समन्मथा मत्प्रतिपालनोत्सुका
मनोरथानां कुरुते परां धृतिम् ।
विवेष्टयंती परितापितां तनुं
तनूदरीयं तनुते शुच च मे ॥ १० ॥

विदूषकः—पिअवअस्स[३] एहि उवसप्पम्म ।

रामः—वयस्य ममेदानी तव सख्याः सीतायाः मान्निबंधन विविक्त-सजल्पं श्रोतुं च सकौतुक चेत ।

विदूषक—तेण[४] हि एत्थ एव्व मुहुत्तअं चिट्ठमो ।

राम—सम्यगाह भवान् ।

(उभौ तथा कुरुतः)

सीता—(सानिर्वेद) हलो[५] विणीदे किं इमिणा अलद्धफलेण पडिवालणेण ।

विनीता—भाट्टिदारिए[६] मा तुव सोइअ जह तुम माहविवणे समस्सा-

१ इतस्तावत । २ वयस्य एषा खलु अत्रभवती सीता विनीतासहिता त्वा प्रति-पालयति । ३ प्रियवयस्य एहि उपसर्पाव । ४ तेन हि अत्रैव मुहूर्तं तिष्ठाव । ५ *हला विनीते किमनेनालब्धफलेन प्रतिपालनेन* । ६ *भर्तृदारिके मा त्वं शोचयित्वा यथा त्वं माधवीवने समाश्वसिता तत्कालसान्निहितेन भर्त्रा रामेण तथेदानीमपि स त्वा समाश्वासयिष्यति* ।

सिदा तक्कालसण्णिहिदेण भट्टिणा रामेण तह दाणिवि सो तुमं समस्सासइस्सिदि ।

सीता—को वा अदोवि परं समस्सासणकालो ।

विनीता— (आत्मगतं) जाव भट्टा आअच्छेदि दाव भट्टिदारिअं अणुऊलेण कीलावदेसेण विणोदेमि (प्रकाशं) भट्टिदारिए जाव माहविवणउत्तंतं अभिणअंतीए कंपि वेलं अदिवाहेमो ।

सीता—हला साहु भणिअं ।

विनीता—तेण हि अहं भट्टा रामो होमि तुमं पुण भट्टिदारिआ चेअ होहि ।

सीता—हला जुत्तं आचक्खिअं ।

विदूषकः—कहं पुप्फगंधिआ पउत्ता ।

रामः—वयस्य निभृतमवलोकयामः ।

विनीता—(रामभूमिकां गृहीत्वा मदनावस्थामभिनीय) अहो मकरकेतनस्य रणरणिकशालिता ।

> **कुसुमवृष्टिरसौ कुसुमेषुना**
> **कुसुमचापधरेण निपातिता**
> **विजयिनः पुनरस्य निपातिता**
> **कुसुमवृष्टिरभूज्जयशंसिनी** ॥ ११ ॥

---

१ को वा अतोपि परं समाश्वासनकाल । २ यावद्भर्तागच्छति तावद्भर्तृदारिकामनुकूलेन क्रीडापदेशेन विनोदयामि । ३ भर्तृदारिके यावन्माधविवनवृत्तान्तमभिनयन्त्य कामपि वेलामतिवाहयाम. । ४ हला साधु भणितं । ५ तेन हि अहं भर्ता रामो भवामि त्वं पुनर्भर्तृदारिकैव भव । ६ हला युक्तमाख्यातं । ७ कथं पुष्पगंधिका प्रवृत्ता । ८ रणप्राचुर्यशालिता ।

विदूषक.—कहं इमाए कुंभदासीए जोरिओ वअस्सस्स सिणिद्ध धीरो सरो उदार च सत्तं ।

राम.—सगीतकविदग्धा हि प्रायो राजकुलपरिचिता स्त्रियः ।

सीता—(आकाशे) हला विणीदे अविदिअभावे तस्सिं जणे कहं ण लज्जदि मे उक्कठा । किं भणासि मा संतप्पिअ तपि तुमं विअ उक्कठ तं चेअ दक्खिस्सिस्सिति ।

कृतकरामः—(आकाशे) वयस्य गार्ग्यायण किं ब्रवीषि कियद्वा तत्काल. प्रतिपालयितव्यः यस्मिन्नेष सतापः शाम्यति इति (सस्मितं) वयस्य न दुर्जातं ब्रूयतां । शरदुत्सुको न तृप्यति कलहस' शरदि विप्रकृष्टाया सीतार्थिनोपि ननु मे न धृतिस्तस्यामदृष्टायां ।

सीता—हला विणीदे कि भणसि दक्ख दाव एसो खु पुरदो भट्टा रामोत्ति तेण हि किदट्ठ मे चक्खू । (दृष्ट्वा) अम्हो अज्जउत्तो ।

कृतकरामः—(आकाशे) वयस्य किं ब्रवीषि । इदमत्राश्चर्यं यदपहस्तिताखिलशिशिरोपचारस्य भवतस्तत्रभवति शैशिर्यमापादयतीति (सनिर्वेद तूष्णीमास्ते) ।

सीता—(आकाशे) हैला कि भणासि किं दाणि तुस्ससित्ति ।

कृतकराम.—(आकाशे) वयस्य कि ब्रवीषि अपृष्टेनापि त्वया सीतां प्रजल्पत' कुतः खलु पृष्टेनापि न सीताप्रसगे दीयते प्रत्युक्तिरोति सनिर्वेदं) कि तया ।

१ कथमनया कुभदास्या चोरितो वयस्यस्य स्निग्धो धैर्य स्वर उदारं च सत्त्व । २ हला विनीते अविदितभावे तस्मिन् जने कथं न लज्जसे मे उत्कठा । किं भणसि मा संतप्य तमपि त्वमिवोत्कठमानमेव द्रक्ष्यसीति । ३ हला विनीते किं भणसि पश्य तावत् एष खलु पुरत भर्ता राम इति तेन खलु कृतार्थ मे चक्षु' । ४ अहो आर्यपुत्रः । ५ हला कि भणसि किमिदानी तुष्यसीति ।

सीता—(श्रुत्वा सखेदमिव) हंतं किं ताए इति मं विहत्थेइ । हंजे कि दाणि एत्थ थीयदि ता गच्छम्ह अहव कहिं दाणि मए गच्छिआदि । (मोह नाटयति) ।

कृतकरामः—(कर्णं दत्वा) कथं स्त्रीजनसमाश्वासशब्द ।

राम—(सहसोपसृत्य संज्ञया विनीतां विनिवार्य) प्रिये समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

सीता—(समाश्वास्य दृष्ट्वा च सहर्षं सलज्जं चात्मगतं) कंहं सअं व्वेअ परमत्थदो अज्जउत्तो । (गंतुमिच्छति) ।

राम—(हस्ते गृहीत्वा) अयि मुग्धे ।

कृतव्यलीके प्रतिकूलया गिरा
मयि त्वया कोपरसोनुभावितः ।
विकुंचितं भ्रूलतिकं तदीक्षणं
क्षिप स्मरस्येदमपश्चिमं शरम् ॥ १२ ॥

विनीता—(विलोक्य) कंहि एअ बालचंदणतरुमूलालवालपरिपूरितवप्प विलघेइ चंदअंतदवपूरो जाव अण्णदो एअं पवट्टेमि ।

विदूषकः—होदि सिग्घं संविहेअं ख्खु तं जाव बालासोअमूले पवट्टेदव्वं अह पि दे सहाओ होमि ।

(निष्क्रांता विनीता विदूषकश्च)

सीता—कंह पिअसहिवि एक्काइणिं मं परिच्चिइअ गआ ।

---

१ हत किं तयेति मा विहस्तयति । हजे किमिदानीमत्र स्थीयते तस्माद्गच्छाव अथवा कस्मिन्निदानीं गम्यते । २ कथ स्वयमेव परमार्थतः आर्यपुत्र । ३ कथमेत बालचंदनतरुमूलालवालपरिपूरितवप्रं विलघयति चंद्रकांतद्रवपूरो यावदन्यतो एतत्प्रवर्तयामि । ४ भवति शीघ्रं सविधेय खलु तद्यावद्बालाशोकमूले प्रवर्तितव्यमहमपि ते सहायो भवामि । ५ कथ प्रियसखी मामेकाकिनीं परित्यज्य गता ।

रामः—नन्वयमह ते परिजननिर्विशेषः संनिहितः ।

सीता—(लज्जा नाटयति, अन्यतो गंतुमिच्छति)

रामः—हस्ते गृहीत्वा निवारयन् ।

चिरस्य कालस्य समागते जने
तवाद्य विंबोष्ठि समागमोत्सुके ।
प्रसिद्धयुक्त विनिगूहनं न ते
सुनिर्दयं चंडि कुरूपगूहनम् ॥ १३ ॥

सीता—(अवस्थोचित नाटयति) ।

रामः—(आत्मगत) असाधारणरमणीय खलु नववधूविहित । तथाहि ।

कथमपि परिरब्धा यात्यसौ पश्यतो मे
मयि पुनरधरोष्ठं पातुकामे प्रसह्य ।
सकरुणमुपलाल्यं निर्दय चाशु पेयं
प्रथयति मुखमतर्वाष्पजिह्माकुलाक्षम् ॥ १४ ॥

विनीता विदूषकश्च—(सत्वर प्रविश्योपसृत्य च) आअच्छइ एत्थ एक्का इत्थिआ ता किं करिदु ।

विनीता—भट्टा तुम्हेहि एत्थ अनरिदेहि होदव्व ।

राम—यथाह भवती ।

(तथा तिष्ठत)

(प्रविश्य)

चेटी—जेदु भट्टिदारिआ ।

सीता—सहि कोमुदिए कुदा आअच्छसि ।

१ आगच्छति अत्रैका स्त्री तस्मात्किं क्रियताम । २ हे भर्त युष्माभिरत्रान्तरितैर्भवितव्यं । ३ जयतु भर्तृदारिका । ४ सखि कौमुदिके कुत आगच्छसि ।

चेटी—भट्टिदारिए एव्वं खु भट्टिणिए वसुहाए अहं आणत्ता जह होदि कोमुदीए को कालो पमदवणे विहारत्थं गआए वच्छाए सीदाए सीसिवेअणत्ति अ सुअं मए परिअणादो ता तुमं सिग्घं गदुअ तं इद आणेहि त्ति ता जह भट्टिणि ण किलम्मइ तह भट्टिदारिआ सिग्घं गंतव्वं ।

सीता—हं संकडे पडिअम्हि ।

विनीता—भट्टिदारिए तेण ही सिग्घं गतव्वं ।

सीता—(आत्मगतं) हं अविणीदा खु विणीदा (प्रकाश) ज पिअसहि भणादि ।

चेटी–ईदो इदो भट्टिदारिआ ।

(परिक्रम्य निष्क्रान्ता सीता विनीता चेटी च)

राम—(सोत्कठं) अहो दुस्सहता प्रियाविरहस्य । अद्य हि ।

अच्छिन्नपंक्तिशरसंधिकृताभिसंधि
पुष्पायुधस्य परितोपि विनिःपतंति ।
युजत्फलानि विरहार्तविपत्फलानि
कुर्वन्त्यल सुमनसो विमनस्कतां नः॥ १५ ॥

विदूषकः—वअस्स समासण्णो दिअहारम्भो अज्ज खु वारुणिदिसं वो-

---

१ भर्तृदारिके एवं खलु भट्टिन्या वसुधयाहमाज्ञप्ता यथा कौमुदिके क कालः प्रमदवन विहारार्थं गताया सीताया वत्साया शीर्षवेदना इति च श्रुतं मया परिजनात् तस्मात्त्वं शीघ्रं गत्वा तामित आनयेति तस्माद्यथा भट्टिनी न क्लाम्यति तथा भर्तृदारिकया शीघ्रं गतव्य । २ अह सकटे पतितास्मि । ३ भर्तृदारिके तेन हि शीघ्र गतव्य । ४ अहो अविनीता खलु विनीता । ५ यत प्रियसखी भणति । ६ इत इतो भर्तृदारिका । ७ वयस्य समासन्नो दिवसारभ अद्य खलु वारुणीदिशमवलंबमान चक्ररवारणाना दिनकरो कृष्णवर्णा ज्योत्स्ना मुचन् पश्चिमजलनिधिवेला-विहाररसिक इवालबते शीतांशुः ।

लंवंतो चओरवारणाणं दिअगी कसणवण्णां जोहणं मुंचंतो पच्चिमजलणिहि-वेलाविहाररसिओ विअ वोलंविज्जइ सीअंसु ।

रामः—कथं विभातप्राया विभावरी । संप्रति हि ।

विभातविश्लेषितपत्रबंधान्
मंदं विभिंदन्नरविंदकोशान् ।
आवाति वायुर्दिवसोत्सुकाना—
माश्वासनः कोककुटुंबिनीनाम् ॥ १६ ॥

विदूषकः—[1]वअस्स जाव वअंपि गच्छेमो ।

रामः—यथा भवानाह (परिक्रामन्)

भवत भवत सर्वे निर्वृताश्चक्रवाका
दिवसकरकराग्रैस्ता निरस्ता तमिस्रा ।
भजत सह वधूभि स्वैरसंभोगयोग्यान्
विकचदलकरंडानाशु तान् पद्मखंडान् ॥ १७ ॥

विदूषकः—[2]इदो पिअवअस्सो ।

(निष्क्रांतौ)

इति श्रीगोविंदस्वामिन. सूनुना **हस्तिमल्लेन** विरचिते
मैथिलीकल्याणनाटके चतुर्थोऽङ्कः ॥ ४ ॥

---

१ वयस्य यावद्वयमपि गच्छाम· । २ इत· प्रियवयस्यः ।

पंचमोऽङ्कः ॥ ५ ॥

(ततः प्रविशति कंचुकी)

कंचुकी—(परिक्रम्य आत्मानं निर्वर्ण्य च) अहो वार्धकं नाम गुणाय संपद्यते । अहं हि—

वैषम्यदोषमवनौ परिहृत्य यत्ना-
द्गच्छन् क्रमादविषमे पथि सावधानः ।
दंडेन चोचितनिदेशनिवेशितेन
बिभ्रत् स्थितिं धरणिपालधुरं दधामि ॥ १ ॥

अथवा का वा तत्र गुणगृह्यता श्लाघ्या । तथाहि ।

रचयति जरा वाचं कंठं महादिव गद्गदां
स्खलति चरणद्वंद्वं मूर्ध्नाप्यहस्खलतः खलु ।
गलयति च वयस्तच्चांगं मे विधून्वदिव स्वयं
चलति पलितं पाप्मा प्रागर्जितः फलितच्छलात् ॥ २ ॥

(सस्मितं) इयं पुनरपहता स्म दौर्जित्यसर्वस्वा जरत्कंचुकमात्रधारणं च न क्षमते तरुणजनसमोहिनी जरापण्यांगना । (निर्वर्ण्य)

आगुल्फलंबाकुलवारबाणो
विश्लिष्टनिर्मोक इवास्मि भोगी ।
आश्लिष्टसर्वांग इवान्वहं हि
सुविग्रहिण्या च जरागृहिण्या ॥ ३ ॥

(विचिन्त्य) आस्तां तावदियमसंस्तुतकथा आज्ञापितोस्मि महाराज-जनकेन । यथा—आर्य गुरुदत्तं यत्नमभश्वरपरिपालितं दिव्यधनुर्यो हि नाम तदधिज्यं कुर्यादाधिबलस्ततस्तेनैव वीर्यशुल्केन तस्मै वत्सा सीता प्रदातव्या । आहूताश्च तदर्थमेव सर्वेपि राजपुत्राः । तदिदानीं मद्वचनादमात्य-

संघ ब्रूहि । यथा अद्य खलु वत्साया सीताया. परिणयनसमयः अद्यैव च राज्ञा धनुर्गुणारोपणपरीक्षण । तत्सज्जीक्रियतां सभाभूमि. प्रवर्त्यतां च राज्ञां सभाभूमिसमासादनाय समुद्घोषणा, नियोज्यतां च धनुरानयनाय किंकरा. । इत्थ चादिश्यता भवतापि पुनस्तत्रैव निर्वर्त्यं वस्तुनि व्यापृतात्मना भवितव्यमिति । अनुष्ठितश्च मया स्वामिनो निदेशः । अद्य हि यथाहं संपादितमंगलकर्मतया गृहीतप्रतिकर्मेव कार्मुककर्मठकृत्यादेशभूमिः सभाभूमिः । तथाहि ।

एकांतबलद्रविणं प्रसाधिता सुलभयैव नोत्सेकम् ।
प्रतिपालयतीदानीं भूपालसभं सभाभूमिः॥ ४ ॥

आनीतं च नमश्चरारक्षितैस्ताद्दिव्य धनुः । अद्य हि ।

मध्यप्रतिष्ठापितदीर्घचाप—
दंडा सभाभूमिरसौ बिभर्ति ।
अंत. समुज्जृंभितशेषभोग—
भीमस्य शोभां भुजगालयस्य ॥ ५ ॥

(नेपथ्ये)

भो भो प्रौढबलावलेपगुरुताकंडूलवाह्वर्गला
राजानो नवयौवनोग्रमदिरास्वादप्ररोहन्मदाः ।
वज्रावर्तमिद धनुर्विघटयद्वज्रं बलिक्ष्माभृतो
युष्मानाह्वयते बलस्य निकषग्रावापरीक्षाक्षमः ॥ ६ ॥

कंचुकी—(कर्णं दत्वा) इयमिदानी राजपुत्रान् समाजयितुं नगराध्यक्ष्यैरुद्घोषणा क्रियते । (परितोऽवलोक्य) ।

केचिद्वद्धमनोरथा रथवरानध्यासिता भूभृतः
केचिद्दिक्करिहस्तकर्कशकराः सेवाकरीन्द्रास्थिताः ।
आरूढाश्चतुरंगजित्वरबलाः केचित्तुरंगोत्तमा—
नासीदंति दुरंतदुर्धमदा भूयस्सभाभूमिकाम् ॥ ७ ॥

अहं तु पुनरित्थं समर्थये।

यस्य स्याद्वाहुरेकोऽप्यचलपरिवृढं मंदरं धर्तुमीशो
यस्य भ्रूक्षेपमात्रं क्षिपति जगदरिक्षत्रवित्रासदक्षम्।
रामेणारोप्यमाणं सभयमिव धनुस्तेन तत्स्यादधिज्यं
नोचेन्न स्यादधिज्यं ध्रुवमसहनसन्मानिभिर्वध्यमानैः॥८॥

(विलोक्य) कौ पुनरिमौ।

अन्योन्यमन्यूनमनोज्ञकांती
सह प्रयाताविव पुष्पदंतौ।
इन्द्रप्रतीन्द्राविव चावतीर्णौ
नेत्रे इव द्वे जगतां त्रयस्य॥९॥

(निरूप्य)।

सोऽयं राम समासन्नः सीतोद्वाहो रघूद्वहः।
सोऽयं प्रतिनिधिः कांत्या लक्ष्मणः शशलक्षणः॥१०॥

यावदिदानीमितस्तावदहं महाराजाय निर्वर्तितं नियोगं निवेदयामि।

(परिक्रम्य निष्क्रांतः)

शुद्धविष्कंभः

(ततः प्रविशति रामो लक्ष्मणश्च)

रामः—(सौत्सुक्यमात्मगतं) अहो प्रिया हि नाम जनस्य संमोहिनी विद्या। मम हि।

तद्बिंबाधरपानमीप्सितमुखं गात्रं तदाश्लेषणं
श्रोत्रे तद्वचनश्रुतौ व्यसनिते नेत्रे तदालोकने।

घ्राणं तद्वदनारविंदसरसा मोदाय चोत्कंठते
पंचाक्षव्यसनाय पंच हि शराः पंचेषुणा स्वीकृताः ॥११॥

(प्रकाशं) वत्स लक्ष्मण ।

लक्ष्मणः—आज्ञापयत्वार्यः ।

रामः—

अनर्घ्यरूपामपि यस्सतां नये
धनुर्गुणारोपणमात्रशुल्कताम् ।
रजतृणेन क्षितिभृत्सु कौसुभं
विमुह्य विक्रेतुमना ध्रुवे ध्रुवम् ॥ १२ ॥

लक्ष्मणः—आर्य त्वा प्रत्येतदेवं प्रतिभाति । कुतः ।

अवलुप्तभुजंगलोकनाथ-
प्रियकांतास्तनपत्रभंगकांतेः ।
गरुडस्य गरोद्दूराद्दूरीयान्
वद वल्मीकभव कियान् फणिः स्यात् ॥ १३ ॥

राम—वत्स कीदृशं वा तद्धनु. ।

लक्ष्मणः—आर्य तत्खलु ।

नभश्चरभुजावलेपहठलुंठनातस्करं ।
बलस्य तुलने तुला तुलितभूभृतो भूभृतः ।
निशम्य तदिदं धनुस्सुबहवो निवृत्ता नृपा
विशंति मदकर्कशाः कतिपये सभाभूमिकाम् ॥ १४ ॥

रामः—वत्स आदेशय मार्गं सभाभूमिकायाः ।

लक्ष्मणः—आर्य इत इतः ।

(उभौ परिक्रामत.)

लक्ष्मणः—(पुरो विलोक्य सहासं) अहो मौग्ध्यममीषां क्षत्रबंधूनाम् । कुतः ।

शैलेंद्रप्रतिपंथिबाहुशिखरे पंथानमस्माद्गिरा-
मुल्लंघ्यैव बहिःस्थिते बलवतामार्ये च धुर्ये स्थिते ।
प्राप्ता कर्तुमधिज्यमद्य तदमी चापं वराका नृपाः
के वा वारणकुंभपीठदलने सिंहावृतेऽन्ये मृगाः ॥ १५ ॥

रामः—(पुरो विलोक्य) कथं रथ्यांतरेषु निरुच्छ्वासो जनसंमर्दः ।

नेच्छा धौरितमध्यसादिनियतैर्वानायुकैर्लभ्यते
नीयंते विशिखांतरेषु करिणस्तिर्यङ्मुखा यन्तृभिः ।
सूतैस्संहृतरश्मिभिर्नियमिता निस्पंदनाः स्यंदनाः
शस्त्राण्यूर्ध्वमुखानि बिभ्रति भटा गंतुं कृतप्रेंखिताः ॥ १६ ॥

लक्ष्मण—(पुरो निर्दिश्य) अयमसौ सभाभूमिः ।

रामः—प्रविशाग्रतः ।

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयति आर्यः ।

(उभौ प्रविशतः)

लक्ष्मणः—(निर्वर्ण्य) ।

उद्धूतां पटवासचूर्णसरणीं निष्ठ्यूतरत्नप्रभां
व्यत्यासाहितशक्रचापविभवामाकृष्टभृंगावलीम् ।
बिभ्रत्संप्रति लक्ष्यते स्वयमपि व्यक्तं सभामंडपः
संरंभव्यसनीव किंचन धनुर्ज्यारोपणाडंबरे ॥ १७ ॥

(हस्तेन निर्दिश्य) आर्य परिकल्पितपूर्वोऽयं यथोचितमचः यावदलं-क्रियताम् ।

रामः—यथाह वत्सः । (उपविश्य) वत्स उपविश्यताम् ।

लक्ष्मणः—यथाज्ञापत्यार्यः । (उपविशति)

रामः—(आत्मगतं) ।

वपुर्दूरे वाचामिदमयमनर्घ्योदरमणि-
र्न मूल्यं त्रैलोक्यं क्व च मम मुधोत्कंठितमिति ।

मयि प्राक् प्रेयस्याः प्रणयघटनोपायकृपणे
कृपालुः प्राप्तोसौ सपदि धनुरारोपणपणः ॥ १८ ॥

अतश्च पाणौ कृतामेव मन्ये विदेहराजात्मजा । येन मे—

शिथिला मिथिलाधिपात्मजायां
प्रणयालाभजडा मनोरथाः प्राक् ।
अधुना तु विशृंखलं प्रवृत्ता—
श्च्युतयंत्रा घटिता रथा यथैव ॥ १९ ॥

आश्लेष्यैव भुजद्वयेन दयितामुत्संगरंगं बला-
दारोप्यैव समर्प्य तत्करतलं दत्वैव शैत्यं दृशीः ।
आघ्रायैव कुचात्कुचं गतघृणं पीत्वैव विंबाधरं
संपूर्यैव मनोरथांश्च शतशः सोच्छ्वासमस्मन्मनः ॥ २० ॥

(प्रकाश) वत्स लक्ष्मण किमत्र धनुर्गुणारोपणाय राजन्यकैः प्रतिपाल्यते ।

लक्ष्मणः—आर्य प्रेक्षकागमन ।

रामः—कासौ प्रेक्षकः ।

लक्ष्मणः—आर्य मिथिलेश्वर ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

विदूषकः—जेदु पिअवअस्सो ।

रामः—कुतः खलु भवानियती वेलां चिरायितः ।

विदूषकः—किं अवरं सझोवासणप्पसंगेण ।

रामः—(सस्मितं) जाने तादृशी हि भवतो नियामानुष्ठानचुंचुता ।

विदूषकः—जई जाणासि कुदो म पुच्छासि ।

रामः—तिष्ठत्वेतत् । कुतो भवान् कुपितभुजगोच्छ्वासघर्घरानायामिनस्तरंगितोपवीतसूत्रान्निर्मुंचति श्रमशंसिनो निश्वासान् ।

१ जयतु प्रियवयस्य । २ किमपरं सन्ध्योपासनप्रसंगेन । ३ यदि जानासि कुतः पृच्छसि ।

विदूषकः—वेअस्स अहं खु एत्थ एव्व आआच्छंतं महाराअजणअ दक्खिअ असंवादेण पविसिदुं तरिअं आहिडिओ ।

रामः—किमागच्छति विदेहेश्वरः ।

विदूषकः—ओंम ।

लक्ष्मणः—(पुरो निर्दिश्य) आर्य एष विदेहेश्वरः । योसौ—

> उत्सारणासंभ्रमसत्त्वरेण
> परिष्कृतः कञ्चुकिनां गणेन ।
> आयाति गंधद्विपखेलगामी
> सभां हरिः शैलगुहां यथैव ॥ २१ ॥

रामः—(दृष्ट्वा आत्मगतं) ।

> हिमवानिव गंगाया लक्ष्म्या इव पयोनिधिः ।
> स एष खलु सीतायाः जनको जनको नृपः ॥ २२ ॥

(ततः प्रविशति जनकः कञ्चुकी च)

कंचुकी—इत इतो महाराजः ।

(उभौ परिक्रामतः)

> दूरादम्बरचारिभिः परिहृतं यद्गार्यगौण्डेर्धनु—
> र्मर्त्यः कर्तुमधिज्यमद्य तदिदं को वा क्षमः स्यादिति ।
> दिष्ट्या ज्यामधिरोपयेद्धनुषि यस्तस्मै महाबाहवे
> दातव्या दुहितेत्यनेन च मनः क्लिष्टं च हृष्टं च नः ॥ २३ ॥

इय च मे समर्थना ।

> धन्विप्रवीरानवधार्य सर्वा—
> नानम्रभावं च न जातु याति ।
> क्वेदं धनुस्तत्क्व च वज्रकांडं
> शार्ङ्गं पिनाकं च धनुष्कथा नु ॥ २४ ॥

---

१ वयस्याहं खलु अत्रैवागच्छतं महाराजजनकं दृष्ट्वा असंवादेन प्रवेशितुं त्वरित-माहिंडितः । २ ओम् ।

कंचुकी—एतद्भद्रासनं । यावदलंकरोतु महाराजः ।

जनकः—(उपविश्य) आर्य गुरुदत्त का वात्र संप्रति निर्वर्त्यश्चैष चापाधिज्यकरणाय प्रतिपालयति क्ष्माभुजो भुजसारद्रविणानिदं धनुः ।

कंचुकी—अधुना प्रतिपालयंत्यमी नृपसिंहा अपि भर्तृदारिकां ।

जनकः—आर्य गुरुदत्त तेन हि समानीयतामिहैव वत्सा सीता ।

कंचुकी—यथाज्ञापयति महाराज । (निष्क्रांतः) ।

विदूषकः—(जनांतिकं) वअस्स इदो एव्व आअमिस्सिदि तत्तहोदी दाणिं सफलो अम्हाणं पअंतो जेण लोउत्तरपरक्कम्मविहवस्स अत्तहोदो ण किंपि तेलोक्के दुक्करं णाम किं पुण एत्तिअमेत्तं चावाधिज्जीकरण कम्मं ।

(ततः प्रविशति सीता विनीता कंचुकी च)

कंचुकी—इत इतो भर्तृदारिका ।

सीता—(परिक्रामंती जनांतिकं) हंजे विणीदे किं सच्चं अज्जउत्तो तहिं आअच्छइ ।

विनीता—(जनांतिकं) सो दाव अण्णूणसहअतारुण्णविक्कमो अग्गदो पविसइ अण्णो पुण आअच्छेदि वा ण वा ।

सीता—हंजे अवि णाम अह्माणं मणोरहो सफलो भवे ।

विनीता—भट्टिदारिए किं तुव साहारणमणुस्समज्झीए लहूकरेसि भट्टिणंपि राम । सो खु सव्वहा माणुसरूपमेत्तधारि देवोत्ति समत्थेहि ता ण खु तस्स एअपि चावजीवारोपण विक्कमसिलाहाए पज्जत्ति ।

१ वयस्य इत एवागमिष्यति तत्रभवतीदानीं खलु सफलोस्माकं प्रयत्नः येन लोकोत्तरपराक्रमविभवस्यात्रभवतः न किमपि त्रैलोक्ये दुष्करं नाम किं पुनः एतावन्मात्रं चापाधिज्यकरण कर्म । २ हंजे विनीते किं सत्यमार्यपुत्रस्तस्मिन्नागच्छति । ३ स तावदन्यूनसहजतारुण्यविक्रमोऽग्रतः प्रविशति अन्यः पुनरागच्छति वा न वा ? । ४ हंजे अपि नामास्माकं मनोरथः सफलो भवेत् । ५ भर्तृदारिके किं त्वं साधारणमनुष्यमध्ये लघूकरोषि भर्तारमपि रामं । स खलु सर्वथा मनुष्यरूपमात्रधारी देव इति समर्थयस्व तस्मान्न खलु तस्यैतदपि चापजीवारोपण विक्रमश्लाघायाः पर्याप्तिः ।

विदूषक.— (दृष्ट्वा जनांतिकं) वअंस्स एसा खु अत्तहोदी।
रामः—(दृष्ट्वा आत्मगतं)।

अस्या मदनधनुर्ज्या गुंजितमिव हंसखेलगमनायाः।
मंजरिसिंजितमिदं गाढोत्कंठं मनः कुरुते ॥ २५ ॥

इत्थं मनोत्प्रेक्ष्य।

अनन्यतुल्योज्ज्वलरूपयानया
कृता तुलाकोटिरसोत्कृतेः पदम्।
इति स्फुटं घोषयितुं तु बुध्यते
निजे तुलाकोटिरसौ पदद्वये ॥ २६ ॥

विनीता—(राम दृष्ट्वा जनान्तिकं) भट्टिदारिए एसो खु भट्टा रामो।
सीता—(सहर्ष आत्मनि) कंह आअदो एव्व।
कुचुकी—एष महाराज यावदुपसर्पतु भर्तृदारिका।
सीता—(उपसर्पति)
जनक —वत्से इहोपविश्यतां।

(सीता विनीता च यथोचितमुपविशत)

जनक.—आर्य गुरुदत्त चापाधिज्यकरणाय भूमिपालमुख्यानावेदय।
कंचुकी—यथाज्ञापयति महाराजः (हस्तमुत्क्षिप्य)

समायाता यूयं क्षितिपतिसुता विक्रमधना
धनुर्जाग्रच्चेच्छेन्नृपवरभुजैर्जित्यविधये।
स्थितः प्रेक्षापेक्षः परिषदि महाराजजनको
बलक्रय्या प्राता स्वयमपि विदेहेश्वरसुता ॥ २७ ॥

तदिदानीं।

१ वयस्य एषा खलु अत्रभवती। २ भर्तृदारिके एष खलु भर्ता रामः।
३ कथमागत एव।

यस्य स्मृत्वापि सद्यश्चकितविगलितैः खेचराग्रेसराणां
श्रांतं कांताकपोले लिखितुमपि करैस्त्रपं पत्रभंगान् ।
तस्मिन्नारोप्य जीवां धनुषि नृपतयश्चापविद्याभियुक्ता
लोकांतं लोककांतं निजमपि च यशः स्वैरमारोपयंतु ॥ २८ ॥

लक्ष्मणः—(पुरो विलोक्य) अये कस्यचिद्बाहुशालिता नृपशार्दूलस्य । तथाहि ।

आरोप्याग्रप्रकोष्ठात्कटकमशिथिलं गाढमाबद्धकक्षो
मध्ये चारोप्य जानु क्षितिमपि चरणेनापरेणाधितिष्ठन् ।
आरोप्य ज्यां निवृत्तः कथमपि विकटं चापदंडस्य कोटे-
र्नासौ वाच्यः प्रकृत्या क इव हि विगुणः स्याद्गुणाधाननम्रः॥२९॥

जनकः—(निर्वर्ण्य) अहो नु खल्वस्य धनुष्कस्थेमा । तथाहि ।

गुणव्ययाश्रया वृत्तिर्गौणेति विगणय्यताम् ।
स्थेयसा धनुषा वृत्तिरन्यद्भूतैव वर्तते ॥ ३० ॥

लक्ष्मणः—आर्य पश्य पश्य ।

कश्चित्प्राप्य निरुद्यमो धनुरिदं दृष्ट्वा परो निस्पृहः
स्पृष्ट्वान्योन्यवृत्पतदानि कतिचिद्विन्यस्य कोपि स्थितः ।
उद्धृत्याप्यमुचत्सहैव गलता मानेन मानीतरः
प्रोत्थायैव परः स्थितो नृपपशुर्नैवोत्थितः कश्चन ॥ ३१ ॥

विदूषकः—वअस्स[1] किं अवरं सव्वहा तुइ सज्जे चेअ एअं सज्जं होइ धणुं ।

लक्ष्मणः—आर्य किमपरं विलप्यते । यावदिदानीं ।

आरोप्य मौर्वीमवरोप्य रूढान्
मानग्रहान्मानवतां नृपाणाम् ।

---

१ वयस्य किमपरं सर्वथा त्वयि सज्जे एव एतत् सज्यं भवति धनुः ।

समं शिरोभिर्नमयत्वमीषां
कोदण्डकाण्डं पुरुषप्रकांड ॥ ३२ ॥

रामः—यदाह वत्सः (उत्थायोपसृत्य च धनुरुद्यम्य आत्मगतं)।

नमयति यदनंगः कौसुमीं चापयष्टिं
नमयति च यदेषा भ्रूधनुः पक्ष्मलाक्षी
तदुभयमपि दिष्ट्या दृष्टसाफल्यमेत-
न्नमयति मयि कामं चापमारोपितज्यम् ॥ ३३ ॥

(ज्यामारोप्य धनुर्नमयति)।

सर्वे—आश्चर्य आश्चर्यम्।

सीता—(सहर्षमात्मगतं) सपुण्णा मे मणोरहा।[1]

विनीता—(जनांतिक) भट्टिदारिए दिट्ठिआ वड्ढम।[2]

लक्ष्मणः—आर्य स्थीयतां मुहूर्तमनेनैव विभ्रमेण।

निर्निमेषमिमां शोभां विलोचनविलोभनीम्।
पश्यतस्वैरमार्यस्य प्रेक्षकास्सतु निर्वृताः ॥ ३४ ॥

जनकः—

अधुना धनुर्भुजवतां भुजसारग्लानिशंसिमंडलितम्।
वहति परिवेशकांतिं कांत्या शीतांशुरिव रामः ॥ ३५ ॥

रामः—(ज्यामाकर्ष धनुर्भनक्ति आकाशे पुष्पवृष्टिः क्रियते)

विदूषकः—(ससभ्रम) किं एअं[3] (दृष्ट्वा) कहं भग्गं धणु वअस्सेण।[4]

सर्वे—आश्चर्यम।

सीता—(ससंभ्रमं जनांतिकं) हला किं एअं।[5]

विनीता—भट्टदारिए भग्गं खु धणु भट्टिणा।[6]

---

१ सपूर्णा मे मनोरथाः। २ भर्तृदारिके दिष्ट्या वर्धामहे। ३ किमेतत्। ४ कथं भग्नं धनुर्वयस्येन। ५ हला किमेतत्। ६ भर्तृदारिके भग्नं खलु धनुर्भर्त्रा।

सीता—अम्हो लोउत्तरकोसलो उत्तरकोसलेसरो ।

लक्ष्मणः—अहो श्रुतिपथोन्मादी निर्घातानिर्घोषगंभीरो विद्वलितहरिद्द्वरो धनुर्भंगघोषः ।

दिव्यानां भयपूर्णमानशिरसां नो साधुकारध्वनिः
निर्यात्याननतो हनुष्ककरुणं संताडितानामिव ।
नाद्यापि प्रभवंति मूर्छितधियः पुष्पाणि ते वर्षितुं
तेषां त्रासविधूनितेषु गलितं हस्तेषु पुष्पैः स्वयम् ॥ ३६ ॥

जनकः—

दिग्नागा दृढमीलितेक्षणपुटाः शुष्यन्मदांभःप्लवा
विस्मृत्येव च कर्णतालनमपि त्रासान्मुहूर्तं स्थिताः ।
प्रत्याश्वस्य च कर्णपल्लवयुगं संताडयंत. पुनः
मन्ये श्रोतुमनीश्वराः कटुमिमं प्रोत्सारयंति ध्वनिम्॥३७॥

आर्य गुरुदत्त प्रवर्त्यतां सीतापरिणयनोत्सव इति मद्वचनान्नियुज्यतां प्रकृतिः ।

कंचुकी—यथाज्ञापयति महाराजः । (प्रणम्य निष्क्रांतः) ।

(नेपथ्ये कलकलानतर)

सज्जास्ते समराय युद्धरसिकाः सन्नद्धसैन्या नृपा
येषां चापवदेव संगरकथा पार्ष्णिगृहा पादुकैः ।
किं भूयोपि विकत्थितैर्लघुतरैरैक्ष्वाकु शक्नोषि चे-
त्सीतायाः प्रवरा वरो भवरणं कृत्वा च जित्वा च नः॥३८॥

सीता—(श्रुत्वा सभयमपवार्य) हला कि एअं ।

विनीता—(जनांतिक) मुद्धे मा हआहि जारिसो तेसं धणुगुणारोपणसंरभो तारिसं चेअ आहो पुरिसिआमेत्त एअपि अ समरसोंडिर जाण ।

१ अहो लोकोत्तरकौशल कौशलेश्वर । २ हला किमेतत् । ३ मुग्धे मा बिभेहि यादृशास्तेषा धनुरारोपणसंरंभ तादृशमेवाहो पुरुषिक्यमात्र एतदपि च समरशौंडिर्यं जानीहि ।

रामः—(श्रुत्वा सकोपं) ।

श्रुतं श्रवणयोः प्रियं किमपरं मया स्थीयते
प्रिया वसतु वक्षसि स्वयमसौ सीता मम ।
मदस्रहलकर्षणोपजनितां च सीताममी
नृपास्त्वरितमीप्सितां युधि वहंतु वक्षःस्थलैः ॥ ३९ ॥

इति संरंभते ।

लक्ष्मणः—अलमलं संरंभेण

नमयति धनुस्तच्चैवार्ये भयक्षुभितं जग-
न्नमयसि यदि भ्रूचाप त्वं रुषा विवशीकृतः ।
न कुलगिरयो न त्रैलोक्यं न चाम्बुधयः क्षणा-
त्सकुलविधुतः कोपस्तस्मात्प्रसीद विधूयताम् ॥ ४० ॥

किं चान्यत् । न चैते क्षुद्राः क्षत्रिया शदो भवतः कोपस्य पर्याप्ताः । पश्य ।

कक्षात्कक्ष विविक्षुं शशशिशुमशनैरप्लुतं विप्लुताक्षं
किं दृष्ट्वा हंत हंतुं कलुषयति मुधा मानसं राजसिंहः ।
यस्य क्रोधांधगंधद्विरदरदनद्वंद्वकंदांतराल-
स्थाली निर्मुक्तमुक्ताफलशकलशिलादंतुरा दंतपंक्तिः ॥ ४१ ॥

जनकः—(सस्मितं) ।

यैः स्प्रष्टुं च न च क्षमे नृपसखैश्चापं निवृत्तं तदा
जीवारोपणचापला नृपतिभिर्वैलक्ष्यलक्षीकृतैः ।
ते यूयं क इवाधुना युधि परं रामेण बद्धः क्रुधा
युष्मास्वेव मिषत्सु येन च धनुर्भुग्नं च भग्नं च तत् ॥ ४२ ॥

किंच । उपालंभभूमिश्च भवतामयमारभः । कुतः ।

पर्जन्यं प्रति गर्जतां मदनदस्रोतोमुचां दंतिनां
संघर्षेण मुधैव यत्किल मुहुः प्रागर्जितं गर्जितम् ।

तत्किं कर्तुमलं बलाद्गजरिपौ दंतार्पितांघ्रिद्वये
मस्तिष्काहरणाय मस्तकतटं स्वच्छंदमुच्छिंदति ॥ ४३ ॥

(आकाशे)

श्लाघाभूमेर्बलस्य क्षपितरिपुबलं पश्यतास्यानुभावं
स्थैर्यारूढा हि सप्तक्षितिधरपतयश्चाष्टमश्चैष रामः ।
पश्यंति ज्ञाननेत्रा यदनघमृषयश्चात्तचारित्रनिष्ठाः
कैवल्यं प्राप्तुकामा हितमिह तदिहामुत्र च ब्रह्मदृष्टम् ॥४४॥

लक्ष्मणो जनकश्च—(श्रुत्वा) कथमसौ चरमदेहधारी पुरुषोत्तमः ।

(सर्वे प्रणमंति)

लक्ष्मणः—आर्य पश्य पश्य ।

श्रुत्वा जगद्विस्मयनीयकीर्ति
कीर्तिं सुरेन्द्रैस्तव कीर्त्यमानाम् ।
भक्त्या भवंतं परितः स्तुवंतो
नमंति बद्धांजलयो नरेंद्राः ॥ ४५ ॥

जनकः— भृंगारस्तावत ।

विनीता—(उत्थाय नाट्येनादाय) इदो सण्णिहिदो रअणभिंगारओ । (उपनयति)

जनकः—(उत्थाय नाट्येन गृहीत्वा राममुपसृत्य] भद्रे विनीते भद्रां सीतामिहैवानय ।

विनीता—जं महाराओ आणवदि । (तथाकरोति)

जनकः—

उर्वीं पालयितुं गुर्वीं सरत्नाकरमेखलाम् ।
राम प्रभवते दत्ता सीतासौ भवते मया ॥ ४६ ॥

१ इत सन्निहितो रत्नभृंगार । २ यन्महाराज आज्ञापयति ।

रामस्य हस्ते धारामावर्जयति ।

विदूषकः—[सहर्ष] सोहणं सोहणं।[1]

रामः—(आत्मगतं) सपूर्णा मे मनोरथा ।

सीता—(आत्मगतं) किअत्थ मे जम्म ।[2]

(नेपथ्ये वैतालिकौ)

वैतालिकौ—अहो नु खलु भो सीतापरिणयनोत्सवस्य वरा लक्ष्मीः ।

प्रथमः—

जगदतितरां कीर्णं पिष्टातकैरनुरंजितं
मरुदपि कृतो यंत्रोन्मुक्तैर्जलैः सुखशीतलः ।
समभिलषितानर्थानेते समाददतेऽर्थिनो
न कृपणकथा क्वापि प्राप्तावकाशमिहोत्सवे ॥ ४७ ॥

द्वितीयः—

जगति कृतिनी सीता श्लाघ्या भृशं कुलयोषिता
रघुपतिरभूद्यस्या लोकोत्तरः सदृशः पतिः ।
किमकृत तपस्तस्या माता बधूवरमीक्षितुं
तदिति च मुदा पौरस्त्रीणां भवति मिथः कथाः ॥ ४८ ॥

जनकः—महाभाग किं ते भूय प्रियमुपहरामि ।

रामः—

त्वया बांधवमस्माभिर्लब्धमद्य सुदुर्लभम् ।
भूपेंद्र प्रियमस्माकमाशास्यं किमतः परम् ॥ ४९ ॥

तथाप्येतदस्तु ।

श्रोतुं मां समुपाश्रितं सुकृतिनं स्वीकुर्वतां दर्शनं
ज्ञानं व्याप्रियतां सतामविहितं ज्ञेयेषु सर्वेष्वपि ।

१ शोभनं शोभनं । २ कृतार्थं मे जन्म ।

साधूनां समतावलं विभवतादृवृत्तं निवृत्ताक्ष
सूक्तिस्सज्जतशंसन्नैकशरणा स्थेयात्कवीनां ।

जनकः—एवमस्तु ।

(निष्क्राता सर्वे) ।

इति श्री गोविंदस्वामिनः सूनुना हस्तिमल्लेन विर
मैथिलीकल्याणनामनाटके पंचमोऽङ्कः ॥ ५

ग्रंथकर्तुः प्रशस्तिः ।

कृतिरियमभियुक्तैः स्वैरमास्वादनीया
रसमपरमपि स्वावर्तनेष्वादधाना ।
विजितधिषणबुद्धेर्हस्तिमल्लस्य दिक्षु
प्रथितविमलकीर्तेः सूक्तिरत्नाकरस्य ॥ १ ॥

एतन्नाटकरत्नमुत्तमगुणं विभ्राजते मैथिली-
कल्याणं भृशमद्वितीयमपि सत्तेषु द्वितीयं मतम् ।
सर्वत्र प्रथिता प्रबंधमणयः श्रीसूक्तिरत्नाकर-
प्रख्यातापरनामधेयमहतः श्रीहस्तिमल्लस्य ये ॥ २ ॥

इति प्रशस्तिः ।

समाप्तमिदं नाटकम् ।